

Alina-Mery Hurubean
(coordonatoare)

Statutul femeii în România comunistă

Politici publice și viață privată

POLIS

Prezentul volum este reeditarea celui apărut sub același titlu la Editura Institutul European, Iași, 2015.

Lector: Sorin Bocancea

Concepția grafică a copertei: Andrei Cucu

Foto copertă: arhiva revistei *Femeia*

© 2026 Polis Books pentru prezenta ediție

Reproducerea parțială sau totală a prezentei cărți fără acordul Editurii constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Editura Polis Books

Iași, str. Codrescu, nr. 6, jud. Iași
polisbook@revistapolis.ro

Alina-Mery Hurubean (coordonatoare), *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată*, 272 p., 2026

ISBN: 978-630-95154-6-9

ALINA-MERY HURUBEAN
(coordonatoare)

STATUTUL FEMEII ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ

Politici publice și viață privată

2026

POLIS
BOOKS Iași

Alina-Mery Hurubean, lector, Universitatea „Petre Andrei” din Iași. Doctor în științe politice. Experiență, cercetări și publicații în ariile tematice: cercetare calitativă; studii feministe și de gen; investigare și intervenție în asistența socială din România; modernitate politică românească; practici narative aplicate în cercetarea socială și formarea profesională continuă; leadership; coaching și acompanierea tranzițiilor de carieră-viață. A publicat articole în reviste de specialitate și a coordonat două volume colective: *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată* (Editura Institutul European, Iași, 2015) și *Feminin-Masculin. Povestiri de carieră-viață* (Editura Institutul European, Iași, 2016).

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i>	7
-----------------------------	---

Partea I

Emanciparea femeii și egalitatea de gen în România comunistă.

Distorsiuni și efecte perverse

Contextul de acțiune a egalității de gen înainte de 1989 (<i>Georgeta Ghebrea</i>)	25
Gen, revoluție și război. O analiză comparativă asupra emancipării femeii în Uniunea Sovietică și România comunistă (<i>Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru</i>)	47
Modelul femeii comuniste: Elena Ceaușescu sau Ana Pauker? (<i>Radu Clit</i>)	78

Partea a II-a

Căsătoria, familia și politica demografică represivă a regimului Ceaușescu

Regimul matrimonial în comunism (<i>Luminița Dumănescu</i>)	109
--	-----

Rolul presei scrise în promovarea politicii pronataliste în ultimii ani ai regimului comunist (<i>Raluca Ioana Horea-Șerban, Marinela Istrate</i>)	130
„Decesul s-a produs din vina femeii...” Fragmente din universul medico-juridic al pronatalismului ceaușist (<i>Corina Doboș</i>)	160

Partea a III-a

Identitatea discursiv-narativă a femeii, între comunism și postcomunism: presa scrisă, istoria orală și imaginarul social

Fabricând o nouă identitate politică: femeile turce și tătare în perioada 1948-1960. Studiu de caz: <i>Săteanca, Femeia</i> și <i>Dobrogea nouă</i> (<i>Manuela Marin</i>)	191
Două femei, mai multe istorii (<i>Cătălina Mihalache</i>)	218
„Emanciparea prin muncă” și reconstrucția statutului femeii: o privire dinspre postcomunism (<i>Alina-Mery Hurubean</i>)	240
<i>Note despre autori</i>	269

Cuvânt-înainte

Acest demers editorial face parte dintr-un proiect mai amplu, având ca titlu *După 25 de ani. Comunismul din Europa de Est*, derulat de Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei” din Iași, Institutul de Studiere a Ideologiilor (ISI) și revista *Polis*. Textele reunite în acest volum colectiv au fost prezentate, în majoritatea lor, în cadrul Conferinței Naționale cu tema *Statutul femeii în România comunistă* organizată la Iași, în data de 8 martie 2014.

Condiția femeii și configurarea relațiilor de gen în comunism reprezintă punctul de plecare al redefinirii acestora pe parcursul tranziției postcomuniste, a celor 25 de ani care s-au derulat deja și a celor ce vor urma. De aceea, reflecția și analiza teoretică asupra acestei perioade, respectiv problematici devin gesturi firești și legitime, atât la scara existenței individuale, cât și a memoriei sociale, cu scopul de a înțelege mai bine, mai nuanțat și mai critic de unde venim și în ce sens vrem să evoluăm. Pentru mulți dintre noi, comunismul a coincis cu perioada copilăriei noastre, a adolescenței sau a tinereții, ceea ce ne situează firesc pe un traseu al reconstituirii și semnificării subiective a experienței trăite.

Cartea lansează un set de întrebări de cercetare ce invită la reflecție atât cititorul ocazional, curios să sondeze subiectul, cât și specialiștii preocupați de această arie tematică. Cercetările reunite aici extind orizontul cunoașterii asupra statutului femeii și a dinamicii relațiilor de gen, primate la intersecția condițiilor istoriei de ieri, de astăzi și de mâine. Din registrul interogativ-euristic abordat în cadrul textelor fac parte întrebări precum:

- 8 *Ce a însemnat să fii femeie în România comunistă? Care erau reprezentările sociale despre femei/feminitate? Cum era viața cotidiană în comunism pentru femei și bărbați? Ce fel de egalitate promovau politicile publice? Ce fel de emancipare? Pe ce model de familie se bazau? Care erau relațiile de gen în viața publică și în viața privată/familială? Care au fost consecințele sociale ale politicilor pronataliste restrictive? Cum se definea raportul între stat și cetățeni? Care era identitatea politică a femeilor? A existat un feminism comunist în România? Ce conexiuni comparative putem face între România și alte țări comuniste? Care sunt încă legăturile și care sunt rupturile între comunism și postcomunism?*

Fiecare autor/autoare care a contribuit cu un text la acest volum a ales tema pe care a considerat-o relevantă și pe care a dorit să o abordeze din perspectiva domeniului profesional și de cercetare de care aparține (științe politice, sociologie, demografie, istorie, filologie, antropologie, jurnalism, societate civilă etc.). În funcție de întrebările comune pe care le lansează autorii, am identificat *trei axe tematice* în raport cu care am grupat textele, atât pentru a imprima coerență și unitate volumului, cât și pentru posibilitatea de a identifica noi teme și conexiuni ideatice care ar putea inspira proiecte de cercetare viitoare. Cele trei axe tematice identificate sunt: (a) emanciparea femeii și egalitatea de gen în România comunistă – distorsiuni și efecte perverse; (b) căsătoria, familia și politica demografică represivă a regimului Ceaușescu; (c) identitatea discursiv-narativă a femeii, între comunism și postcomunism: presa scrisă, istoria orală și imaginarul social.

Prima axă tematică, *emanciparea femeii și egalitatea de gen în România comunistă*, lansează problema de fond privind condiția femeii și modelarea socioculturală a relațiilor între femei și bărbați. Avem în vedere valorile și regulile sociale care normează de câteva decenii bune, inclusiv în postcomunism, dinamica relațiilor dintre sexe în spațiul vieții publice și private românești. Această dimensiune este relevantă pentru analiza gradului de modernizare a unei societăți, pentru calitatea vieții și a relațiilor interumane la un moment istoric dat.

Egalitatea, inclusiv cea de gen era o valoare centrală a politicilor regimului comunist. Care au fost sensurile conceptelor *egalitate de gen* și *emancipare a femeii* cu care a operat regimul comunist românesc, la nivel ideologic, la nivelul politicilor publice și al leadershipului politic feminin? Ce s-a vrut? Ce s-a obținut? Ce am „moștenit” din acea epocă? Iată câteva întrebări la care se configurează răspunsuri reflexiv-critice în textele circumscrise primei axe tematice. Textele aparțin autorilor Georgeta Ghebrea, Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru și Radu Clit.

În studiul „Contextul de acțiune a egalității de gen înainte de 1989”, Georgeta Ghebrea argumentează ipoteza că politicile de gen în România comunistă au avut ca principal obiectiv legitimarea regimului, și nu o emancipare reală, autentică, a femeii. Dimpotrivă, aceste politici au perpetuat inegalitățile de gen în viața publică și privată. În demersul său argumentativ, autoarea explicitează și nuanțează ideea că *egalitatea de tratament* era sensul de bază al conceptului de egalitate care a fundamentat politicile publice în România comunistă. Astfel, „egalitatea între sexe” și „egalitatea de tratament” sunt diferite ca sens și substanță de conceptul de egalitate de șanse, consolidat în anii '90 (așadar, după prăbușirea comunismului). Politicile egalității în drepturi și nondiscriminare pe criterii de sex, adoptate de regimul comunist au fost politici ale emancipării în sensul egalității formale (juridice) și al accesului egal la educație și piața muncii. Aceste politici nu au afectat mecanismele profunde care generează și întrețin inegalitățile de gen structurale (inegalitățile de gen din sfera vieții private, inegalitățile de gen în raport cu munca domestică și munca productivă și „neproductivă” etc.).

Principiul egalității de tratament, care postulează ideea că cele două genuri trebuie tratate la fel sau identic, generează inegalități de gen pentru că nu ține seama de specificitatea nevoilor celor două genuri și se raportează, implicit, la aplicarea standardului unic, care este, în fapt, standardul dominant masculin. Tratamentul egal al celor două genuri nu se reduce la *tratamentul identic* al acestora, indiferent de situație, ci presupune un *tratament diferențiat*, dar echitabil. Orientarea politicilor de gen din

- 10 perioada comunistă spre atenuarea/ștergerea diferențelor de gen (a efectelor, și nu a cauzelor inegalităților de gen) este considerată de către Georgeta Ghebrea o strategie de suprafață, care nu a produs schimbări semnificative și de durată în planul egalității de gen. Dimpotrivă, această strategie a generat multiple „efecte perverse”, perpetuate inclusiv după 1989, în sensul că instituirea unui raport de egalitate într-un domeniu a condus la accentuarea și conservarea inegalităților în alte domenii. Exemplul clasic este cel referitor la egalizarea dreptului la munca salariată, care a condus la supraîncărcarea de rol a femeilor prin „dubla zi de muncă”. Un alt exemplu se referă la reprezentarea femeilor în structurile puterii politice, administrative și economice prin sistemul cotelor, care a generat o participare decorativă, și nu una reală. Autoarea conchide că politicile publice ale regimului comunist, în esența lor, nu au urmărit creșterea calității vieții femeilor, ci utilizarea lor ca forță de muncă în procesele de industrializare extensivă și ca „mijloace” de afirmare a superiorității regimului.

Problematica egalității de gen și emanciparea femeilor din perspectiva ideologiei comuniste și a modelului sovietic este dezvoltată în textul „Gen, revoluție și război. O analiză comparativă asupra emancipării femeii în Uniunea Sovietică și România comunistă”, semnat de Alina Ilinca și Liviu Marius Bejenaru. Pornind de la analiza modelului revoluționar al emancipării femeilor în Uniunea Sovietică, autorii creionează contextul istoric și ideologic necesar înțelegerii procesului în care au fost „replicate” soluțiile sovietice în statele sovietizate, respectiv în România. Revoluția bolșevică a formulat, inițial, soluții îndrăznețe privind eliberarea femeii din „sclavia casnică”, în intenția de a lovi, astfel, în modelul „familiei burgheze”. Alternativa uniunii libere dintre bărbați și femei părea a fi soluția adecvată pentru emanciparea femeii. Organizarea politică a femeilor și afirmarea unor militante feministe de marcă a permis adoptarea a numeroase reforme în plan legislativ cu privire la drepturile economice și politice, mariaj, avort, sexualitate. Unele dintre acestea se situau în zona libertinajului și frizau dezordinea socială.

În epoca stalinistă, perspectiva asupra problematicei femeilor s-a schimbat atât prin scăderea ponderii acestora pe agenda politică, cât și ca abordare. Emanciparea acestora urma să se realizeze „firesc”, prin transformările economice și sociale ale regimului comunist, strict controlate de partid. Folosită ca important instrument de propagandă și de susținere a cultului personalității, imaginea eroică a femeii sovietice – mamă, soție, muncitoare stahanovistă, eliberată și emancipată prin muncă, precum și soldat pe front în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei – rămâne definitorie pentru epoca stalinistă și model de urmat pentru celelalte țări comuniste. Astfel, proiectul politic al Partidului Comunist Român cu privire la statutul femeii a debutat în anii '50-'60 sub influența ideologiei emancipatoare și a modelului sovietic. În perioada comunismului naționalist (anii '70-'80), acest proiect se convertește într-o ideologie conservator-maternalistă, dominată de politicile pronataliste. Argumentarea autorilor Alina Ilinca și Liviu Marius Bejenaru evidențiază formalismul promovării egalității între femei și bărbați în timpul regimului comunist românesc, faptul că egalitatea nu a implicat afirmarea și respectarea egală a valorilor femeilor și bărbaților, ci mai curând *impunerea standardului masculin și tratarea femeilor ca bărbați*. Strategiile și politicile egalității de gen promovate de regimul comunist din România nu au schimbat substanța relațiilor dintre femei și bărbați, configurate ca relații de putere în virtutea patriarhatului tradițional în familie și a patriarhatului de stat în sfera publică.

Relevant pentru o mai bună înțelegere a rolului și a condiției femeii în societatea comunistă românească este textul lui Radu Clit, „Modelul femeii comuniste: Elena Ceaușescu sau Ana Pauker?”. Textul abordează, din perspectivă psihosociologică, două profiluri diferite de leadership feminin, unul care deschide și altul care încheie perioada regimului comunist în România, dar care rămân strâns legate prin capitalul de antipatie întreținut prin mecanismele inconștientului colectiv. Ipoteza de lucru pe care autorul construiește argumentația textului se referă la faptul că

- 12 imaginea negativă pe care Ana Pauker a acumulat-o în mentalul colectiv s-a transferat automat asupra Elenei Ceaușescu, investită cu un rol malefic în orchestrarea pârghiilor opresive ale regimului. Astfel, ea salvează, măcar în parte, imaginea conducătorului providențial deținută de soțul ei („conducătorul cel bun și nevasta cea rea”).

Emancipată și independentă, „produs” al feminismului bolșevic și al politicii acestuia de eliberare a femeii față de constrângerile vieții de familie, formată la școala de cadre de conducere a Cominternului de la Moscova, Ana Pauker a reprezentat modelul activistei dedicate trup și suflet partidului comunist, căruia îi sacrifică interesele personale și viața personală. În acest fel, ea a reușit să-și construiască o carieră internațională, să fie admirată și recunoscută drept competitoră redutabilă a liderilor bărbați ai epocii. Contextul românesc al anilor '40, consideră autorul, nu era pregătit pentru a înțelege și a accepta acest model de emancipare feminină, care, în plus, era întruchipat de o evreică și, în același timp, „omul Moscovei”. Acesta ar fi motivul principal pentru care memoria colectivă i-a creat o imagine negativă, supusă ulterior unui proces vindecător de uitare. Diferită ca profil psihologic și ca traseu de afirmare politică, Elena Ceaușescu se impune ca un alt model de femeie-lider, reprezentativ pentru comunismul românesc. Pe lângă activistă de partid și susținătoare fidelă a soțului ei, ea dobândește și statut de savantă/„eminent om de știință”, sporind impostura și mascarada puterii deținute de familia Ceaușescu. Ambele tipuri feminine au stocat în mentalul colectiv *imaginea și ingerința negativ-malefică a femeii*, stereotip ce se mai păstrează și astăzi și este folosit ca argument sexist pentru îndepărtarea femeilor din prim-planul scenei politice românești.

A doua axă tematică se referă la *căsătorie, familie și politica demografică represivă a regimului Ceaușescu*, reunind textele autorilor Luminița Dumănescu, Corina Doboș, Raluca Ioana Horea-Șerban și Marinela Istrate. Cercetările lor aduc în atenție categoriile de politici care au vizat viața privată, familia și relațiile

de gen, numite adesea „politici ale vieții cotidiene”. Acest set de politici afectează în principal femeile și oferă o înțelegere în profunzime a calității vieții și a condiției femeii în orice epocă. Textele grupate în această axa tematică abordează problematica dinamicii vieții familiale și de cuplu, precum și impactul produs asupra acestora de politicile abuzive de creștere demografică și de intruziune a statului în sfera vieții private a familiei și a reproducerii. Ce modificări au intervenit în relațiile dintre femei-bărbați în privința comportamentului matrimonial și a vieții de familie în contextul epocii Ceaușescu? Ce efecte, pe termen lung, a avut politica pronatalistă din anii 1966-1989? Care au fost costurile sociale și umane ale politicii demografice din perioada regimului Ceaușescu? Sunt doar câteva dintre întrebările în jurul cărora autorii au construit demersul argumentativ al acestor studii.

Într-o primă etapă a construcției sale (1948-1965), comunismul a produs o *emancipare a femeilor prin muncă*, profesia devenind o componentă importantă în definirea identității feminine, în raport cu maternitatea, care deținea un loc secund. În „Epoca Ceaușescu” (1966-1989), se inversează acest raport, semnificativ fiind acum *raportul mamă-copil* și modelul femeii ca întruchipare a stahanovismului productiv și reproductiv, maternitatea devenind prioritate națională și politică de stat, susținută fervent de ideologia oficială și aparatul de propagandă.

În studiul său, „Regimul matrimonial în comunism”, Luminița Dumănescu vorbește despre căsătorie și familie în comunism, despre modificările importante care au survenit în comportamentul matrimonial al românilor pe fondul procesului masiv de urbanizare, industrializare și educație de masă. Datorită acestor factori determinanți, familia tradițională românească trece printr-un proces substanțial de schimbare a rolurilor și a funcțiilor, ceea ce o îndreptățește pe autoare să susțină ipoteza că familia românească modernă, cu caracteristici specifice și general acceptate de teoreticienii domeniului, s-a fundamentat în comunism. Dincolo de procesul vizibil de modernizare a familiei, produs și

- 14 ca urmare a accesului femeilor la educație și piața muncii, relațiile dintre soți se configurează pe *un model dominant tradițional-patriarhal*, transmis intergenerațional prin mecanismele de socializare. Ca și în celelalte zone ale vieții sociale pe care le-a normat, politicile egalității de gen cu privire la familie și „viața domestică” au avut, în epoca Ceaușescu, același caracter duplicitar, măsurile de consolidare și suport fiind dublate de măsuri coercitive și abuzive, de supraveghere și control ale sexualității și ale vieții intime a cuplului (interzicerea avortului, obstrucționarea accesului la mijloace contraceptive, limitarea divorțului).

Politica demografică pronatalistă din perioada 1966-1989 a fost fervent susținută și propagată prin intermediul presei scrise și audiovizualului, care, prin mesaje și imagini mobilizatoare, accentuau rolul multiplu al (super)femeii: mamă, muncitoare, tovarășă de viață, gospodină. Aceste modele de feminitate erau promovate în toată presa vremii și în principal în revista *Femeia*, care, fiind o sursă de informare accesibilă pentru toate categoriile socioprofesionale de femei, devine atât un redutabil instrument de propaganda al epocii, cât și un important mijloc de construcție identitară și presiune socială pentru femei. În studiul privind „Rolul presei scrise în promovarea politicii pronataliste în ultimii ani ai regimului comunist”, Raluca Ioana Horea-Șerban și Marinela Istrate analizează propaganda pronatalistă reflectată în paginile revistei *Femeia* din ultimii cinci ani ai regimului comunist (1985-1989), caracterizați printr-o înăsprire a sancțiunilor privind avorturile clandestine și a restricțiilor referitoare la condițiile efectuării unui avort legal. Realitățile dure ale vieții cotidiene din epocă, marcate de penuria bunurilor de consum, coerciție și control centralizat al statului asupra vieții cetățenilor, contrastau izbitor cu discursul eroic al „epocii de aur” și cu imaginile idealizate și inaccesibile de superfemei prezentate în paginile revistei ce își îndeplineau cu zâmbetul pe buze rolurile familiale și profesionale prescrise de regim. Autoarele evidențiază tematica repetitivă, propagandistică abordată în cuprinsul revistei *Femeia*, focalizată pe *modelul femeii-mamă*, pe familiile

fericite cu mulți copii, prezentate în contrast cu sentimentul de neîmplinire pe care ar fi trebuit să îl simtă familiile fără copii. De asemenea, mesajele insistau pe suportul material pe care statul îl oferea familiilor cu mulți copii (locuință, creșe, grădinițe, maternități etc.), legitimând astfel politica pronatalistă agresivă a epocii Ceaușescu, îndreptată spre modificarea comportamentului femeilor, nu și al bărbaților. Spre deosebire de modelarea imaginii feminității de tip socialist, prezentate în paginile revistei, imaginea masculină nu suferă transformări semnificative, bărbații păstrând monopolul puterii atât pe piața muncii, cât și în familie, dezechilibrul de putere dintre bărbați și femei nefiind modificat esențial în perioada comunistă.

O radiografie a traumelor fizice și psihice prin care au trecut multe femei din pricina politicii pronataliste represive a regimului Ceaușescu ne este oferă de studiul Corinei Doboș: „«Decesul s-a produs din vina femeii...»: fragmente din universul medico-juridic al pronatalismului ceaușist”. Autoarea prezintă o cercetare de tip calitativ bazată pe surse primare inedite de documentare (dosare de deces matern prin avort din anul 1984), provenind din Arhiva Ministerului Sănătății. Analizând fenomenul avortului ilicit în anii '80, demersul cercetării surprinde universul medico-juridic absurd și represiv creat în jurul corpului femeii, duplicitatea alegerilor profesionale și morale la care era expus personalul medical, rapoarte și aprobări multiple pentru efectuarea chiuretajului uterin, sentimentele generalizate de frică și culpabilitate. De asemenea, presiunea asupra femeii de a mărturisii, consecințele penale ale recurgerii la manevre abortive, condiționarea intervenției medicale de recunoașterea vinei pacientei, juridicizarea și politizarea actului medical, sentința definitivă asupra cazurilor că „decesul s-a produs din vina femeii prin efectuare sau supunere la manevre empirice în scop abortiv recunoscute” sunt indicii relevante pentru înțelegerea atrocităților politicii de creștere forțată a natalității promovată de regimul Ceaușescu. În același registru semnificativ se înscrie și faptul că România deținea cea mai mare rată de mortalitate maternă din Europa în acea perioadă.

- 16 A treia axă tematică, *identitatea discursiv-narativă a femeii între comunism și postcomunism: presa scrisă, istoria orală și imaginarul social*, reunește textele autoarelor Manuela Marin, Cătălina Mihalache și Alina Hurubean. Aceste studii aduc în atenție mecanismele psihologice și sociale de construire a identității femeii.

În studiul „Fabricând o nouă identitate politică: femeile turce și tătare în perioada 1948-1960. Studiu de caz *Săteanca, Femeia și Dobrogea nouă*”, Manuela Marin analizează trei publicații ale vremii (două reviste destinate publicului feminin și un ziar local) prin care regimul comunist a construit, la nivel discursiv și prin aparatul său de propagandă, o nouă identitate politică pentru femei, ca grup social, indiferent de naționalitate sau mediu de reședință. Autoarea argumentează că „identitatea politică a femeii nu este o identitate aleasă și liber construită, ci una impusă din exterior” („fabricată”) și structurată pe câteva dimensiuni principale: alfabetizarea, proces prin care se făcea și educația politică; participarea la colectivizarea agriculturii; activismul social și politic; însușirea unei perspective ateiste asupra vieții. Discursul este normativ și conservă tradiționalele diferențe și inegalități de gen legate de spațiul public și privat, iar identitatea femeii este construită secundar și în dependență de un actor sau proces de referință.

În textul „Două femei, mai multe istorii”, Cătălina Mihalache prezintă demersul unei cercetări calitative realizate pe baza metodologiei interviului de tip povestea vieții, circumscrisă domeniului istoriei orale. Autoarea reconstituie două traiectorii de viață feminină, reușind să surprindă nuanțele procesului de (re) construcție identitară și resemnificare a parcursului personal de carieră-viață. Insistând pe aspectul că *școlarizarea performantă a fost calea definirii de sine*, autoarea aduce în atenție strategia intelectuală/culturală de modelare a identității, privită ca mecanism de rezistență în fața unui regim opresiv și absurd. Școala, educația, cultura, deși aveau oficial rolul de vehicule de îndoctrinare a tinerilor, ofereau în același timp forme inedite de libertate: capitalul simbolic și libertatea interioară. Cele două portrete

feminine, înscrise în galeria meritocrației intelectuale, se definesc prin distanțare de ideologia emancipatoare a regimului, clădindu-și cu demnitate și onestitate autonomia și respectabilitatea profesională și făcând din supraviețuirea cotidiană o artă.

*

Pentru că incursiunile în trecut se fac din perspectiva relevanței lor pentru prezent, ca exercițiu permanent de căutare a resurselor de putere și a asimilării lecțiilor învățate, am considerat necesară includerea unui studiu care să surprindă condiția femeii în societatea românească de astăzi. În acest sens, textul meu „Emanciparea prin muncă» și reconstrucția statutului femeii: o privire dinspre postcomunism” aduce în prim-plan ideea că în societatea românească actuală, asimetriile și inegalitățile de gen sunt încă foarte prezente și vizibile mai cu seamă în sfera vieții publice, ca o reflectare a inegalităților din sfera vieții private. Acestea sunt generate și susținute prin mentalități și mecanisme socioculturale conservatoare, în bună parte perpetuate din perioada comunistă, care mențin rolurile tradiționale și stereotipurile de gen, restricționând astfel alegerile, oportunitățile, dezvoltarea și participarea femeilor la viața socială și profesională. Chiar dacă statutul femeii în societate s-a schimbat considerabil în comparație cu deceniile anterioare, femeile și bărbații nu au aceleași șanse sub aspectul traseului educațional și profesional sau al vieții de familie. În spatele problematicii articulării muncii productive cu munca de îngrijire, a echilibrului între viața profesională și viața familială/personală se situează, într-o manieră mai mult sau mai puțin explicită, miza egalității între femei și bărbați în spațiul public și privat. În culturile predominant patriarhale/masculine, însăși ideea egalității de gen este pervertită și devine *egalitate cu standardul masculin*, în raport cu care se structurează practicile sociale și aranjamentele instituționale. Astfel, inegalitățile și asimetriile de gen se perpetuează într-o formă mai subtilă și paradoxală, chiar sub acoperirea și prin mijlocirea idealului egalității de gen.

- 18 Privite în ansamblu, textele reunite în cadrul acestui volum ne îndreptătesc să afirmăm că emanciparea femeilor în comunism a fost duplicitară, distorsionată, care nu le-a îmbunătățit autonomia personală și statutul social. Acest lucru a produs efecte pe termen lung, pe care le resimțim în zilele noastre. În România, strategiile de modernizare de tip comunist, centrate pe emanciparea și egalizarea de gen, au avut în realitate efecte contradictorii, în sensul că au condus la diminuarea unor diferențe considerate generatoare de inferioritate pentru femei și, în același timp, au consolidat inegalitățile de gen și au încălcat grav drepturile și libertățile individuale¹. În 1989, la ieșirea cronologică din comunism, erau prezente trei realități ce normau relațiile de gen: patriarhatul tradițional; egalitarismul de gen; și patriarhatul de stat². Aceasta este „moștenirea” cu care am intrat, ca femei și bărbați, în postcomunism.

Cum se văd aceste realități la decenii de la comunism? Cu siguranță, imaginea se configurează diferit în funcție de generația de care aparținem, ca femei și bărbați, în funcție de nivelul de conștientizare a condiției de gen și, nu în ultimul rând, în raport cu modul în care s-a construit această imagine, ca experiență trăită sau ca experiență povestită. Fie că avem o percepție directă asupra comunismului sau una mediată de lecturi și povestiri de viață, realitatea acestuia este încă prezentă în mentalul colectiv și ghidează opțiuni de viață și practici sociale, ceea ce face necesar procesul de conștientizare prin continuarea cercetărilor în domeniu, atât din perspectiva macrosocialului, cât și din perspectiva istoriei orale și a vieții private.

Politica de emancipare a femeii și egalitatea de gen de tip comunist a produs *distorsiuni și efecte perverse*, pe care le percepem și în postcomunism, prin faptul că:

-
1. Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași, 2003, pp. 99-112.
 2. Mihaela Miroiu, „Despre politica «ultimei inegalități»”, în Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași, 2003, p. 19.

- a operat cu un sens restrâns și restrictiv al ideii de egalitate, acela de egalitarism, întreținând o opoziție ireconciliabilă între ideea de egalitate și cea de libertate, respectiv egalitatea în libertate, opoziție conservată până astăzi în mentalul colectiv;
- a minimalizat și a ignorat diferențele de gen în favoarea afirmării egalității de gen utilizată, în fapt, cu sensul de egalitarism, dar având în subsidiar modelul masculin drept normă de referință (egalitatea femeilor cu bărbații). Politicile egalității de gen din perioada comunistă și postcomunistă operează, implicit, cu acest sens al egalității: egalitatea cu standardul masculin;
- astăzi, asistăm la delegitimarea ideii de egalitate între femei și bărbați din cauza contaminării acesteia cu accepțiunea de egalitarism și ștergere a diferențelor, utilizată în timpul comunismului;
- a ierarhizat diferențele și rolurile de gen, convertindu-le, astfel, în deficiențe și inegalități construite social;
- politicile publice ale regimului comunist au legitimat modelul tradițional al familiei și diviziunea muncii în funcție de gen în spațiul domestic, extrapolat și la nivel macrosocial prin segregarea și ierarhizarea muncii (productive-neproductive) și a domeniilor/ramurilor economice în baza importanței sociale a muncii (industria grea-industria ușoară; „secera și ciocanul”);
- politicile pronataliste ale regimului au conservat și au consolidat rolurile tradiționale ale femeii de mame și îngrijitoare;
- a creat și a transmis o imagine negativă, malefică a femeii (integrând și păstrând, mai mult sau mai puțin conștient, o componentă ce vine și pe linia creștinismul ortodox), mai cu seamă, a femeii lideri politici;
- politicile familiale au avut același caracter duplicitar, mai ales după 1966, măsurile de consolidare și suport fiind dublate de măsuri coercitive și abuzive (legislația antiavort, interzicerea mijloacelor contraceptive, îngreunarea divorțului);
- a instituit politici protective pentru femei în detrimentul politicilor de emancipare și afirmare a acestora ca subiect;

- 20 – a construit identitatea femeii în jurul maternității (adoptând perspectiva naturalistă), ignorând total rolul parental al bărbaților; a adoptat politici de tipul „mama și copilul”, nu politici de responsabilizare parentală „părintele și copilul”¹;
- a definit maternitatea ca îndatorire patriotică și a transformat corpul femeilor în proprietate a statului²;
- a definit performanța socială și profesională în termeni masculini și a condiționat ascensiunea femeilor de masculinizare³.

Privită din perspectiva acestui parcurs istoric, promovarea egalității de gen în societatea românească postcomunistă stă sub semnul unui paradox și reproduce reflexul formalismului (a forme goale de fond) cu care ne-am obișnuit din regimul anterior, în sensul că multe dintre politicile și programele derulate în numele egalității de gen perpetuează, în fapt, inegalitățile de gen specifice culturii masculin-patriarhale. Această situație, aparent paradoxală, devine explicabilă dacă analizăm în profunzime „softul mental” invizibil (valorile, atitudinile, mentalul colectiv, comportamentele specifice societății și culturii românești) care stă în spatele legilor, al reglementărilor adoptate și al instituțiilor create. Programele guvernamentale, politicile publice și proiectele cu finanțare europeană derulate în numele egalității de gen nu vor produce efecte durabile în planul vieții concrete, atât timp cât modelele culturale dominante și mecanismele de socializare conservă asimetria și ierarhizarea genurilor.

Chiar și principiul liberal al egalității de șanse promovat astăzi în programele și politicile publice este cel puțin discutabil, având în vedere că *principiul meritocratic* pe care îl conține (conform căruia femeile nu ar trebui promovate prin acțiuni afirmative) permite perpetuarea nedreptăților trecute și a inegalităților de gen în prezent. A asigura *egalitatea de șanse* în raporturile sociale

-
1. Ramona Păunescu, *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe*, Polirom, Iași, 2012, p. 138.
 2. *Ibidem*, p. 154.
 3. Mihaela Miroiu, *op. cit.*, 2003, p. 24.

de gen înseamnă a asigura o egalitate ca punct de plecare, o egalitate în privința condițiilor de pornire în competiția socială. În acest caz, egalitatea de gen (ca egalitate de șanse), raportată la principiul liberal al meritocrației, ignoră din start existența inegalităților de gen din zona vieții private și faptul că femeile, cărora le revine munca din sfera vieții private, au acces redus la competiție și resurse. Cu alte cuvinte, principiul egalității de șanse rămâne un concept fără fundament real pentru că nu le oferă femeilor egalitatea ca punct de plecare în competiție, ci le exclude din acest proces: „Rămânând gospodine și mame în exercițiu, femeile nu pot fi competitori egale pe piața muncii, au un handicap real în competiție. Meritocrația invocată ca principiu liberal se aplică celor eliberați de activitățile de hrănire și îngrijire”¹.

Șansa instituirii egalității de gen în societatea românească postcomunistă depinde de afirmarea *femeii-subiect*² ca valoare-nucleu în procesul de reconstrucție identitară și ca ipostază concretă în care femeile își conștientizează și își exercită rolul de subiect al cunoașterii și al istoriei. În acest sens, egalitatea de gen se concretizează în valorizarea egală a rolurilor și a atributelor feminine și masculine, în flexibilizarea și transgresarea granițelor artificial trasate. Egalitatea de gen devine, astfel, egalitatea în libertate, o libertate reală de alegere și de acces la resurse, ceea ce presupune implicarea deopotrivă a femeilor și bărbaților în acest proces profund de schimbare.

Alina-Mery Hurubean

-
1. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași, 2004, p. 114.
 2. Alain Touraine, *Lumea femeilor*, traducere din limba franceză de Magda Jeanrenaud, ART, București, 2007, p. 45.

PARTEA I

EMANCIPAREA FEMEII ȘI EGALITATEA DE GEN ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ. DISTORSIUNI ȘI EFECTE PERVERSE

Contextul de acțiune a egalității de gen înainte de 1989

Georgeta Ghebre

Abstract: We intend in this article to examine a series of questions on gender policies in the communist regime. First of all, there were gender policies under communism? If yes, what kind of policies were? Can they be framed in current typologies of gender policies? What ideology and what family model were promoted? Were these policies consonant with what was happening in the West in terms of gender equality – or were “eccentric”, different, isolated? Was equality the main value of gender policies of the communist regime? What kind of equality? How was it implemented in laws, institutions, practices? With what results? What was the specificity of gender policies in Romania, before 1989? Our perspective is trying to combine the analysis and evaluation of public policies based on technical elements (mapping legislative and institutional mechanisms) with the attempt to identify some deeper and less visible elements, such as latent values and operational objectives. Thus, our main hypothesis is that such policies had as main objective the legitimization of regime and not women’s empowerment. Although formally similar to Western developments, gender policies of the communist regime valued gender

- 26 equality mainly as an ideological and economic weapon. Their objective wasn't improving women's status but using them as a mean of asserting the superiority of the regime. We will discuss these hypotheses relying mainly on secondary analysis of existing information (documents, legislation, statistics, reports). Regarding the analysis of gender policies in Romania before 1989 in relation to developments in the same period in the West, we will briefly compare Romanian legal and institutional frameworks and the European equality acquis.

Keywords: gender policies; gender equality; women's empowerment; equal treatment; legitimization of political regime.

1. Introducere

Regimurile comuniste au fost interesate ideologic de statutul social al femeii. În ideologia marxistă, conceptul general de egalitate era considerat o valoare centrală a ierarhiei de valori, astfel că și egalitatea dintre bărbați și femei a devenit de interes. Marx și Engels erau favorabili unei emancipări a femeii, în scrieri precum *Ideologia germană* sau *Originea familiei*, a proprietății private și a statului. Nu avem, însă, informații că ar fi aplicat egalitatea de gen în propria viață familială. În Rusia Sovietică egalitatea de gen a fost recunoscută și femeii i-au fost acordate o serie de libertăți, inclusiv cea sexuală. La începutul regimului bolșevic, un rol foarte important în politicile față de femei l-a jucat Alexandra Kollontai, comisar al poporului pentru probleme sociale¹. Kollontai era împotriva căsătoriei, considerată o instituție patriarhală și înrobitoare. Soluția era uniunea liberă, foarte în vogă printre bolșevici. Comunismul voia nu

1. Radu Clit, *La sexualité collective, de la révolution bolchevique à nos jours*, Editions du Cygne, Paris, 2007, pp. 8-15.

numai un om nou, ci și o femeie nouă, liberă, independentă. Independența femeii era asigurată de măsurile acestui nou regim: dreptul femeii de a munci, liberalizarea divorțurilor și avorturilor, crearea instituțiilor colective pentru copii, drepturile politice.

De la ideologie la punerea în practică a unor politici este, însă, un drum lung. Ne propunem în acest articol să cercetăm o serie de chestiuni privind politicile de gen în regimul comunist: Existau politici de gen în comunism? Dacă da, ce fel de politici erau? Pot fi ele încadrate în tipologiile consacrate ale politicilor de gen? Pe ce ideologie latentă se bazau/promovau? Pe ce model de familie se bazau/promovau? Erau aceste politici consonante cu ce se întâmpla în Occident din punctul de vedere al egalității de gen sau erau „excentrice”, diferite, izolate? Era egalitatea principalul conținut valoric și pragmatic al politicilor de gen ale regimului comunist? Ce fel de egalitate? Cum era ea operaționalizată? Cu ce instrumente (legi, instituții, practici)? Cu ce rezultate? Care era specificul politicilor de gen în România, înainte de 1989?

Această ambițioasă listă de întrebări ale cercetării nu presupune răspunsuri definitive, ci mai degrabă participarea la debaterile (chiar polemicile) existente în literatura domeniului. Politicile de gen pot fi abordate din perspective teoretice și metodologice diferite, cele feministe fiind foarte influente¹. Perspectiva noastră încearcă să îmbine analiza și evaluarea politicilor publice, pe baza elementelor tehnice (cartografierea mecanismelor legislative și instituționale) și cu o tentativă de identificare a unor elemente mai profunde și mai puțin vizibile, de pildă valorile și obiectivele latente. Din acest punct de vedere, un interes deosebit îl reprezintă teoria legitimării a lui Jurgen Habermas². Astfel, putem afirma, cu titlul de ipoteză, că politicile

-
1. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași, 2004, pp. 199-213.
 2. Jurgen Habermas, *Legitimation Crisis*, Beacon Press, Boston, 1975, pp. 68-75.

- 28 de gen au avut ca principal obiectiv legitimarea regimului, și nu o emancipare reală, autentică, a femeii. Deși formal similare cu evoluțiile occidentale, politicile de gen ale regimului comunist valorizau egalitatea de gen în principal ca armă ideologică și economică. Politicile nu urmăreau calitatea vieții femeilor, ci utilizarea lor ca mijloace de afirmare a superiorității regimului. Egalitatea era importantă nu numai ideologic, ci și pragmatic, femeile fiind utile ca forță de muncă în procesele de industrializare extensivă practicate de regimurile comuniste. Vom dezbate aceste ipoteze bazându-ne mai ales pe analiza secundară a informației deja existente (documente, legislație, statistici, lucrări și rapoarte publicate). Analiza va discuta ipotezele sus-menționate, cu referire în mod special la regimul comunist din România. În privința analizei politicilor de gen din România înainte de 1989 în raport cu evoluțiile din aceeași perioadă din Occident, vom prezenta succint cadrul lor legislativ și instituțional prin prisma directivelor europene relevante pentru problematica egalității de gen.

2. Caracterizare generală a politicilor de gen în regimul comunist. Trăsături specifice României față de celelalte țări „frățești”

Indiscutabil, regimurile comuniste au formulat și „implementat” politici ce aveau ca grup țintă femeile. Dintre aceste politici putem aminti:

- politici sociale;
- politici familiale;
- politici economice și de ocupare a forței de muncă;
- politici de stimulare a participării și reprezentării social-politice (incluzând universalizarea dreptului de vot);
- politicile sexualității.

Egalitatea, inclusiv cea de gen, era un concept-cheie al acestor politici. Ce fel de egalitate însă? Documentele „de partid și de stat” nu foloseau conceptul *egalitate de gen*, ci pe acela de *egalitate fără deosebire de sex* sau *egalitate între femei și bărbați*. Privind acele vremuri prin prisma evoluțiilor conceptuale și politice din prezent, putem spune că nu era vorba de o egalitate de șanse între femei și bărbați, ci de o egalitate de tratament. Deosebirea dintre cele două tipuri de concepte este fundamentală, nu numai din punct de vedere teoretic, ci și practic. Sensul conceptului de egalitate determină obiectivele operaționale precum și rezultatele practice ale politicilor de gen.

Astfel, egalitatea de tratament se concentrează pe oferirea de condiții similare fără a ține seama de nevoile diferite, specifice celor două genuri. De exemplu, femeile erau încurajate să practice aceleași meserii ca bărbații, să își asume aceleași responsabilități. Acest lucru nu făcea decât să perpetueze inegalitățile pentru că erau abordate efectele, și nu cauzele acestor inegalități. Tentativa de estompare a diferențelor dintre femei și bărbați în sfera publică a avut drept consecință supraaglomerarea femeii în sfera privată. Spre deosebire de abordările bazate pe ideile de „egalitate între sexe” și „egalitate de tratament”, adică pe ideea că cele două genuri trebuie tratate la fel, conceptul de egalitate de șanse insistă tocmai pe specificitatea nevoilor celor două genuri. Femeile nu trebuie tratate în același fel ca bărbații pentru că aceasta înseamnă, de fapt, reproducerea inegalității, bărbații reprezentând norma¹. Politicile egalității de șanse dintre femei și bărbați se concentrează nu numai asupra drepturilor femeilor, ci și asupra mecanismelor și structurilor care produc și reproduc inegalitatea și discriminarea. De aceea, sunt implicate nu numai sancțiuni privind încălcarea drepturilor femeilor, ci și acțiuni afirmative.

Conceptul de egalitate de șanse este, însă, unul relativ nou, consolidat în anii 1990, deci după prăbușirea comunismului. În

1. Teresa Rees, *Mainstreaming Equality in the European Union*, Routledge, New York, 1998, pp. 26-33.

30 epocă, atât la nivel național, cât și în documentele europene predomina tot conceptul de tratament egal (a se vedea conținuturile directivelor Comunității Economice Europene din acea perioadă). Putem spune deci că existau similarități, ba chiar, aparent, regimurile comuniste au fost mai favorabile egalității de gen decât regimurile democrat-liberale occidentale. În statele comuniste existau unele prevederi constituționale referitoare la egalitatea de drepturi; interzicerea discriminării pe criterii de gen; legislația muncii era mai favorabilă pentru femei (program redus, condiții de muncă adaptate gravidelor, protecția gravidei, mamei și copilului; concedii de maternitate și pentru îngrijirea copilului bolnav, concedii fără plată pentru mame; garantarea locului de muncă pe perioada întreruperii activității); infrastructura de servicii pentru copilul preșcolar (creșe, grădinițe). De asemenea, regimul comunist a introdus cotele, un mecanism utilizat mai târziu și în Occident, pentru a stimula participarea și reprezentarea politică a femeilor. Ratele de participare a femeilor în economie, educație, politică și administrație erau mai ridicate în statele comuniste decât în Occident. Mai mulți autori¹ au arătat însă că, deși preocupate de egalitatea de gen în sfera publică, regimurile comuniste nu s-au arătat interesate de a o promova și în sfera privată, unde valorile patriarhale persistau, iar rolul social al femeii era definit stereotipic, limitat la acela de mamă, la menaj și îngrijirea persoanelor dependente. În combinație cu pretențiile față de femei din sfera publică, rezultatul era supraaglomerarea femeilor. Regimul comunist ignora – de fapt, ascundea – realități crunte, dar, din păcate, cotidiene, precum violența domestică, abuzurile, violurile conjugale. Deși formal valorizată, codificată și ritualizată, egalitatea de gen a fost un mit, și nu o realitate a comunismului. Acest lucru este demonstrat mai ales de datele referitoare la sfera privată culese prin

1. Susan Gal & Gail Kligman (eds.), „Introducere”, în *Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2003, pp. 12-13.

sondaje de opinie, interviuri și metode ale istoriei orale. Astfel, femeile munceau în gospodărie cu cel puțin 50% mai mult decât bărbații; bărbații aveau acces la poziții de conducere și decizie într-o măsură mai mare; bărbații câștigau, în medie, cu 25-30% mai mult decât femeile; femeile lucrau mai ales în sectoarele „neproductive”, devalorizate (precum agricultura) și prost plătite (ceea ce a dus la feminizarea acestor sectoare)¹.

Astfel, din punct de vedere axiologic și ideologic, regimul comunist nu considera femeile o valoare în sine, de aceea se dezinteresa de statutul lor în viața privată. Femeile reprezentau pentru acest regim o armă ideologică de propagandă în Războiul Rece, de afirmare a superiorității și umanității regimului; de asemenea, erau un rezervor de forță de muncă docilă, maleabilă, utilă în eforturile de industrializare masivă și extensivă. Refuzul regimurilor comuniste de a promova politici ale egalității de gen în sfera privată însemna, implicit, opțiunea ulterioară a acestora pentru tipul de familie tradițional, și nu pentru cel egalitar sau echitabil. La început, regimurile comuniste au fost interesate de destabilizarea familiei, considerată o „instituție burgheză”, reacționară, capabilă să opună rezistență instaurării noului regim. Această tentativă a fost vizibilă prin politicile de liberalizare a avorturilor și divorțurilor. Treptat, familia este revalorizată, considerată „celula de bază a societății” și pusă să servească regimului. Aceste abordări diferite, privind sfera publică și cea privată, au provocat distorsiuni în atitudinile și comportamentele femeilor. Astfel, dacă în Occident mișcarea de femei a militat pentru participarea la activități economice și social-politice, în statele comuniste femeile percep aceste activități ca pe o corvoadă, ca temniță, și nu ca eliberare. De exemplu, femeile din Occident au militat pentru o vârstă de pensionare egală cu cea a bărbaților, pe câtă vreme în răsăritul Europei femeile își doreau să iasă cât

1. Yvonne Galligan (coord.), *Enlargement, Gender and Governance: The Civic and Political Participation and Representation of Women in Central and Eastern Europe. Final Comparative Report*, Queen's University, Belfast, 2006, pp. 64-86, www.qub.ac.uk/egg, accesat 1 august 2014.

32 mai repede la pensie. Femeile se simțeau împlinite de reușitele din viața privată, nu de cele din viața publică.

În România, politicile față de femei au îmbrăcat, alături de trăsăturile generale expuse mai sus, și unele aspecte specifice. De exemplu, față de alte țări „socialiste”, societatea civilă era cvasi-inexistentă. Acest lucru era valabil și pentru organizațiile de femei, confiscate total de regim și transformate în instrumente de propagandă. Și în România femeile erau considerate o forță de muncă și de reproducere. În primii ani ai regimului, pentru a face femeile disponibile pentru munca din afara căminului, se iau măsuri de „eliberare” a lor din cadrele stricte ale familiei tradiționale. Astfel, se liberalizează divorțurile și avorturile (1957). Într-o a doua fază, având nevoie de stabilitate pentru a-și pune în practică planurile de industrializare „grandioasă”, regimul Ceaușescu începe să revalorizeze familia, încercând să integreze ideologia tradiționalistă în ideologia oficială. Legislația divorțului este înăsprită în 1967 și persoanele divorțate sunt stigmatizate în spațiul public, de multe ori având dificultăți de a accede la anumite funcții sau beneficii. În urma acestei măsuri, cel mai mult au avut de suferit femeile, forțate astfel să rămână în căsătorii abuzive. Pentru a spori mărimea națiunii, atât din considerente economice (nevoia de forță de muncă pentru industrializarea forțată), cât și geopolitice (pretenția de independență față de Uniunea Sovietică), Ceaușescu își inaugurează politica sa demografică represivă prin celebrul decret 770/1966, care interzice practic avorturile. Simultan, au fost interzise tacit și mijloacele contraceptive. Efectele nu au fost pe măsura așteptărilor; după cele două cohorte foarte numeroase din 1967 și 1968, trendul de scădere a fertilității a fost reluat. De aceea, legislația antiavort a fost înăsprită ulterior în 1985 și 1987. Vorbim despre o politică demografică represivă pentru că natalitatea nu a fost încurajată prin stimulente sociale (alocații, concedii, servicii, alte beneficii), ci prin coerciție și teroare, pedepsele pentru provocarea avorturilor fiind deosebit de dure. Unele regimuri comuniste practicau, de asemenea, politici pronataliste, dar aveau

beneficii mult mai generoase pentru mame și familiile cu copii. În România, măsurile de protecție a mamelor și copiilor erau insuficiente¹, concediile de maternitate erau mai reduse, alocațiile mai mici (chiar dacă existau cuantumuri speciale pentru familiile cu trei copii și peste). Politica demografică a regimului Ceaușescu a avut efecte catastrofale asupra femeilor, determinând creșteri alarmante ale mortalității materne². Consecințele au fost nu numai în plan fizic, biologic, dar și mental, psihologic, multe femei din România comunistă rămânând cu traume legate de teama de a rămâne însărcinate și simțindu-se depose date de propriul corp³.

3. Încadrarea politicilor de gen ale regimurilor comuniste în modelele occidentale

Așa cum am văzut mai sus, regimurile comuniste nu erau străine de evoluțiile la nivel mondial în ceea ce privește politicile față de femei, ba chiar au avut inițiative de avangardă în această privință. Dorind să înțelegem mai bine politicile de gen ale regimului comunist, ne propunem să aflăm dacă și cum aceste politici sunt încadrabile în tipologiile referitoare la anii 1980. Vom începe cu adaptarea influenței tipologii Gauthier⁴, care se referă la politici sociale ce au ca ținte femeile și familiile. Autoarea

-
1. Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir, *România '89-'93. Dinamica bunăstării și protecția socială*, Editura Expert, București, 1994, p. A-10.
 2. Smaranda Mezei, „L'odissée de la famille roumaine”, *Revue française des affaires sociales*, nr. 2/1991, pp. 129-142.
 3. Adriana Băban, „Sexualitatea și comportamentul reproductiv în România post-ceaușistă. O abordare psihologică”, în Susan Gal & Gail Kligman, *op. cit.*, pp. 303-336.
 4. Anne Gauthier, „Les politiques familiales dans les pays industrialisés: y a-t-il convergence?”, *Population*, vol. 57, nr. 3, 2002, p. 457-484.

34 se inspiră din cunoscuta tipologie Esping-Andersen¹, fundamentată pe rolul ideologiilor politice în politicile sociale. Potrivit lui A. Gauthier, principalele modele de politici pentru femei și familii din Europa sunt:

- modelul social-democrat, fundamentat pe prestații universale acordate de stat familiilor și pe promovarea egalității de șanse între femei și bărbați în toate sferele vieții sociale (Suedia, Norvegia, Finlanda, Danemarca);
- modelul conservator, bazat pe principiul contributivității. Astfel, sistemul de protecție socială depinde de statutul de angajat. E un model destul de tradiționalist în ceea ce privește familia, statutul femeii în societate și diviziunea sexuală a muncii (Germania, Austria, Franța, Belgia, Olanda, Luxemburg);
- *modelul liberal*, nonintervenționist, consideră că sursa principală a protecției sociale este familia și că femeia este principalul furnizor de îngrijire pentru persoanele care nu pot munci (copii, bătrâni, bolnavi). Protecția socială acordată de stat se concentrează doar asupra familiilor celor mai defavorizate. De asemenea, statul joacă un rol nesemnificativ în gestionarea serviciilor sociale pentru îngrijirea copiilor, care funcționează potrivit regulilor pieței (Marea Britanie, Irlanda, Elveția);
- *modelul mediteraneean* este considerat de specialiști o variantă subdezvoltată a modelului conservator. În general, femeile au o rată redusă de activitate pe piața muncii și statul nu are suficiente mijloace și nici infrastructură instituțională pentru susținerea mamelor și copiilor (Grecia, Italia, Spania, Portugalia).

După părerea noastră, modelul est-european, al socialismului real practicat de regimurile comuniste, nu este complet încadrabil în această tipologie. Este evident că el nu are niciun punct

1. Gøsta Esping-Andersen, „The three political economies of the welfare state”, în *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, vol. 26-2/1989, pp. 10-14.

comun cu modelul liberal. Totuși, am putea regăsi elemente din modelul social-democrat: valorizarea declarată a egalității dintre femei și bărbați, universalism, servicii sociale. Cu toate acestea, așa cum am văzut mai sus, implicarea regimurilor comuniste pentru promovarea egalității de gen în sfera privată era limitată. În această sferă, regimurile comuniste, în special cel din România, erau mai degrabă conservatoare.

În continuare, vom analiza modele de politici privind reconcilierea vieții profesionale cu cea familială. Aceste politici sunt foarte semnificative pentru politicile de gen și pentru statutul femeii, în general. Astfel, Lohkamp-Himmighofen și Dienel¹ propun următoarea tipologie:

- *modelul egalitarist* prietenos față de femei (statele nordice), care introduce egalitatea de șanse între femei și bărbați în toate aspectele vieții, stimulând implicarea bărbaților în activități casnice tradițional feminine (îngrijirea copiilor) prin concedii parentale. Modelul egalitarist dezvoltă o infrastructură solidă de servicii pentru îngrijirea copilului mic și stimulente pentru întoarcerea tinerelor mame cât mai rapid pe piața muncii;
- *modelul demografic* (Franța, Belgia) este caracterizat prin politici prietenoase față de femei, dar nu din principiu, ci pentru a ajunge la o rată cât mai ridicată de ocupare și, în același timp, la o rată a natalității crescută. Acest model valorizează munca femeilor pentru a acoperi nevoia de mână de lucru din perioada boomului economic (1948-1978). Instrumentele utilizate sunt concediul de maternitate, sistemul de creșe și grădinițe, alocațiile familiale;
- *modelul liberal* (Marea Britanie, Irlanda) consideră că familia este responsabilă de creșterea copiilor, statul nu se implică, dar unii angajatori au politici interne de facilități pentru părinți;

1. Marlène Lohkamp-Himmighofen & Christiane Dienel, „Reconciliation Policies from a Comparative Perspective”, în Linda Hantrais (coord.), *Gendered Policies in Europe – Reconciling Employment and Family Life*, Macmillan Press, London, St. Martin's Press, New York, 2000, pp. 49-67.

- 36 – *modelul celor trei faze* (Austria, Germania, Luxemburg, Olanda): într-o primă fază, femeile necăsătorite lucrează, apoi acestea se căsătoresc, au copii și se retrag de pe piața muncii, dar revin atunci când copiii cresc;
- *modelul mediteraneean* bazat pe familie (Spania, Italia, Grecia, Portugalia) consideră că familia extinsă trebuie să colaboreze pentru creșterea copiilor, fără ajutor din partea statului;
- *modelul socialist* est-european se caracterizează prin măsuri menite să stimuleze ocuparea femeilor printr-un sistem public relativ bine dezvoltat de îngrijire a copiilor mici. Există concedii de maternitate, prestații familiale și alte instrumente de protecție socială, dar politicile promovate nu urmăresc o împărțire echitabilă a responsabilităților familiale, familia rămânând un spațiu patriarhal. Deși tipologia existentă consideră modelul est-european ca un model separat, ea ignoră legătura cu politicile demografice ale regimurilor comuniste și cu ideologia acestor regimuri. După părerea noastră, obiectivele ideologice și propagandiste au contat la fel de mult ca cele pragmatice, legate de nevoia de forță de muncă feminină.

4. Domenii și instrumente ale politicilor egalității de gen în România, înainte de 1989. Situarea lor în raport cu evoluțiile europene din aceeași perioadă

4.1. Cotele

Adunarea Plenară a Comitetului Central al PCR a hotărât, în 1973, creșterea rolului femeilor în viața economică, politică și socială a țării. S-a stabilit un anumit sistem de cote (30%), pe baza principiului reprezentativității proporționale la toate

nivelurile puterii politice, administrative și economice. Statistic vorbind, rezultatele nu au fost spectaculoase. Astfel, în 1975, femeile reprezintă 15% în Marea Adunare Națională, 20% în comitetele locale de partid, 32% în Uniunea Generală a Sindicatelor din România, 41% în Comitetul Central al Uniunii Tineretului Comunist și 44% în Asociația Studenților Comuniști din România¹. Din 1987, participarea femeilor devine mai vizibilă: 34% în Marea Adunare Națională; între 20 și 30% președinte și secretare ale consiliilor populare comunale, orașenești și municipale; 11% din numărul de miniștri; 14% în conducerea ministerelor; 40% din membrii de sindicat. Totuși, numai două femei fac parte din Comitetul Politic Executiv al PCR. Efectele perverse au fost, însă, numeroase și perpetuate inclusiv după 1989. Activitatea social-politică a femeilor a început să fie asociată cu propaganda de partid, arivismul și obediența. Opinia publică a realizat că era vorba de o participare decorativă, și nu de una reală. O participare reală a femeilor la viața publică ar fi presupus o mișcare autentică de femei, alegeri libere și respectarea drepturilor și libertăților fundamentale. Deoarece femeile promovate de partid (inclusiv Elena Ceaușescu) aveau o imagine negativă, acest lucru a determinat proiectarea acestei imagini asupra femeilor din politica postdecembristă. Chiar și azi, implicarea femeilor în politică este privită cu ironie, condescendență sau reticență. Înțelegem astfel foarte bine de ce ratele de participare și reprezentare politică a femeilor s-au prăbușit în România după 1989 și de ce femeile evită, în general, implicarea în politică.

4.2. Instituțiile

Prezentarea anterioară a modului în care femeile participau în diverse instituții ne arată cu claritate că femeile erau mai bine

1. Georgeta Ghebrea, Marina Tătărâm, Ioana Crețoiu, *Enlargement, Gender and Governance: Analysing female visibility in Romania*, Editura Meridiane, București, 2004, p. 31.

38 reprezentate în sfere îndepărtate de centrul puterii. Printre instituțiile implicate în problemele de gen, partidul juca un rol important. Înainte de 1989, PCR ajunsese un „partid de mase”, în încercarea disperată de a câștiga legitimitate. Ceaușescu a redus exigențele necesare intrării în partid (devotament, dosar, rezultate în muncă etc.). Astfel, în 1989 PCR număra patru milioane de membri (18% din populația totală a României), cu o bună reprezentare de gen, categorii de vârstă și grupuri socioprofesionale. Această reprezentare era însă pur propagandistică, pentru că în funcțiile de conducere a partidului ajungea nomenclatura comunistă, gerontocratică și masculinizată.

Conducerile întreprinderilor și organizațiile de partid din întreprinderi gestionau și probleme legate de egalitatea la locul de muncă. De multe ori, birourile de partid din întreprinderi erau mai eficiente decât miliția sau instanțele în rezolvarea unor conflicte, fie în mediul de muncă, fie în mediul domestic. Întreprinderea socialistă nu era exclusiv o organizație economică, jucând un rol important în politicile sociale și în promovarea egalității de gen la locul de muncă¹.

Referindu-ne la ministere, instituția principală care se ocupa cu implementarea politicilor în domeniu era Ministerul Muncii. Ministerul Sănătății avea responsabilități în ceea ce privește aplicarea politicii pronataliste și sănătatea femeii gravide și a mamei cu copil mic. El administra și rețeaua de creșe cu program zilnic sau săptămânal. Ministerele economice, în colaborare cu Ministerul Învățământului, se ocupau de probleme legate de calificarea și perfecționarea forței de muncă feminine din întreprinderile subordonate. Ministerul Învățământului administra rețeaua de grădinițe, de cele mai multe ori în cogestiune cu întreprinderile unde lucrau părinții. În plan teritorial, un rol important în implementarea legislației referitoare la egalitatea de gen, revenea administrației locale.

1. Raluca Mărgărit, „Ipostaze ale întreprinderii socialiste în anii '80. Studiu de caz: Combinatul Siderurgic Călărași”, *Studia Politica*, vol. XI, nr. 2/2011, pp. 286-308.

Instanțele erau implicate mai ales în probleme familiale (divorț, custodia copiilor, partajul bunurilor) și avantajau, în general, femeile. Probleme legate de locul de muncă ajungeau rarism în instanță, deși, potrivit art. 172 din Codul Muncii, „Litigiile dintre persoanele încadrate în muncă și unități, în legătura cu încheierea, executarea și încadrarea contractului de muncă, sunt litigii de muncă și se soluționează de către comisiile de judecată (...), instanțe judecătorești sau alte organe prevăzute de lege”¹. Observăm menționarea, ca primă autoritate pentru rezolvarea conflictelor de muncă, a comisiilor de judecată, care nu erau instituții de stat, ci erau formate din „oameni ai muncii” ai respectivei întreprinderi și care se substituiau justiției.

Atribuții importante le reveneau și sindicatelor, în sensul că ele transmiteau indicațiile venite de la autoritățile de stat și de partid, către salariați. Formal, potrivit art. 167 al Codului Muncii, sindicatele participă la elaborarea și aplicarea reglementărilor privind drepturile și obligațiile salariaților, protecția muncii, remunerarea, concediul etc. În practică, sindicatele trebuiau să convingă salariații de faptul că se bucură de drepturi numeroase. Sindicatele erau implicate și în distribuția unor beneficii sociale (locuințe, bilete de odihnă și tratament, butelii de gaz, unele ajutoare sociale).

Statul comunist român a asigurat reprezentarea femeilor prin Consiliul Național al Femeilor. Consiliul era organizat pe trei niveluri ierarhice: central, județean și local, având structuri și în mediul rural: Comisiile de femei din cooperativele agricole. Consiliul era subordonat Partidului Comunist, cooperând cu sindicatele, consiliile populare, direcțiile sanitare, ministerele. Funcția acestei instituții era pur simbolică și de propagandă, de a ilustra importanța acordată femeilor de către regim. După 1989 Consiliul s-a autodizolvat.

1. Legea nr.10/1972 – Codul Muncii, din 25.11.1972, emitent Marea Adunare Națională (publicată în Buletinul Oficial nr. 140/1 decembrie 1972).

4.3. Legile. Codul Muncii din 1972 și directivele europene

În afară de Constituția din 1965, Codul Muncii¹ ni se pare cea mai importantă lege pentru a vedea contextul de acțiune a egalității de gen înainte de 1989. Mergând în direcția ipotezei noastre privind egalitatea de gen dincolo și dincoace de zidul Berlinului, ne propunem un exercițiu de analiză comparativă a conținuturilor acestui Cod al Muncii și ale directivelor europene².

Directiva 75/117/EEC (Plată egală pentru muncă egală) poate fi comparată cu art. 14 din Cod, care prevede că femeia beneficiază, la muncă egală cu bărbatul, de o retribuție egală (prevedere reiterată de art. 82). Directivei 76/207/EEC (Tratament egal la locul de muncă) îi corespunde în Cod art. 2, care garantează dreptul la muncă fără nici o îngrădire sau deosebire de sex, potrivit aptitudinilor, pregătirii profesionale și aspirațiilor fiecăruia, în funcție de nevoile întregii societăți. Art. 14 statuează că femeii i se asigură largi posibilități de afirmare în condiții de deplină egalitate socială cu bărbatul, că femeii îi este garantat dreptul de a ocupa orice funcție sau loc de muncă, în raport cu pregătirea sa. Dar, deși principiul remunerației egale era prezent în legislația epocii (în Constituție și în Codul Muncii), acesta a rămas la stadiul de simplu enunț, din următoarele motive:

- nu existau prevederi speciale pentru femei, ele fiind trecute, de obicei, alături de alte categorii sociodemografice: „indiferent de sex, naționalitate, rasă” și alte criterii;
- munca era evaluată, în principal, în funcție de trei criterii: cantitate, complexitate și însemnătate socială. Însemnătatea socială era, de fapt, un criteriu propagandistic și ideologic, ea fiind stabilită arbitrar de conducerea de partid și de stat. Erau considerate ca având o însemnătate socială mai mare acele

1. *Ibidem*.

2. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content>, accesat 10 august 2014.

- sectoare care puteau fi folosite de către propaganda comunistă în afirmarea superiorității sistemului socialist și a rolului conducător al „clasei muncitoare”. Astfel, cea mai însemnată ramură era socotită industria grea. Industria ușoară, unde femeile erau majoritare, era considerată de o importanță secundară. Principala diferență ideologică era cea dintre munca productivă și cea neproductivă. Femeile lucrau însă în număr mai mare în sectoare „neproductive” (învățământ, cultură, sănătate, birouri unde ocupau poziții de mici funcționari). Toate acestea au contribuit la existența și la perpetuarea diferențelor de venituri între femei și bărbați;
- dreptul la retribuție egală pentru muncă egală era doar enunțat în legile respective, dar nu erau detaliate modalități specifice de acțiune în caz că acest drept era încălcat;
 - proprietatea aparținea „întregului popor”, cu alte cuvinte, statului totalitar, care avea întotdeauna dreptate. De aceea, nu erau prevăzute obligații detaliate ce reveneau patronatului;
 - societatea civilă era cvasiinexistentă. Sindicatele aveau un rol pur decorativ, de curea de transmisie între partidul comunist și salariați. Organizații pentru apărarea drepturilor omului nu existau sau erau interzise, obligate să acționeze subteran. În Occident, organizațiile societății civile, în special sindicatele, joacă un rol activ în promovarea, implementarea și consolidarea principiului remunerației egale și acest rol este prevăzut în mod expres în legislație și în structura instituțiilor de egalitate.

În privința directivei 79/7/EEC (Tratament egal cu privire la schemele statutare de securitate socială), art. 144-145 din Cod fac referire la asigurările sociale pentru persoanele încadrate în muncă și membrii de familie ai persoanei încadrate în muncă: indemnizații pentru incapacitate temporară, accident, boală, concedii de maternitate, pensii (pentru limită de vârstă, invaliditate, urmaș). Nu există, însă prevederi similare cu directivele 86/378/EEC (Tratament egal cu privire la schemele ocupaționale de securitate socială) și 86/613/EEC (Tratament egal pentru lucrătorii pe cont propriu și pentru soțiile lor). Femeile

42 erau mai favorizate față de legislația actuală din punctul de vedere al vârstei la pensionare, care era mai redusă (57 de ani) decât în prezent. Pensionarea asigura femeilor mai multă libertate în raport cu sistemul și mai mult timp pentru a se ocupa de muncile din gospodărie, ajutorarea copiilor, creșterea nepoților. Din păcate, de acest sistem al asigurărilor sociale beneficiau mai ales salariații de stat, celelalte categorii socioocupaționale fiind mai mult sau mai puțin excluse (de exemplu: țărani cooperatori, casnicele, lucrătorii pe cont propriu). De exemplu, soția și copiii unui lucrător pe cont propriu nu primeau pensia de urmaș. În general, regimul descuraja activitățile independente și încerca să le înglobeze în sistemul de stat, mai ușor de supravegheat și de controlat, ceea ce corespundea mai bine logicii totalitare. Asigurările de șomaj erau un element cu desăvârșire absent din vechiul sistem. Dacă asigurările sociale erau relativ bine reprezentate în România comunistă, cealaltă componentă a sistemului de securitate socială, și anume asistența socială, era practic inexistentă, considerându-se că problemele sociale, cum ar fi sărăcia, au fost eradicate o dată pentru totdeauna. Asistența socială exista mai ales sub forma instituțiilor de ocrotire (case de copii, cămine-spital, azile). Nu exista un sistem de ajutoare sociale (decât în cazuri excepționale) și nici venit minim garantat. Asistența medicală (deși de calitate scăzută) era gratuită, universală și prioritară pentru femeile gravide.

Conținuturi similare cu directiva 92/85/EEC (Concediul de maternitate) pot fi regăsite în Cod la art. 155: mama avea dreptul la un concediu de maternitate și lăuzie plătit de 112 zile, pe care le putea împărți în două perioade: pre- și postnatal. Art. 157 prevede concedii plătite pentru îngrijirea copilului bolnav mai mic de 3 ani. De asemenea, mama putea avea concediu fără plată până la împlinirea vârstei de un an a copilului.

Directiva 93/104/EC (Organizarea timpului de muncă) are prevederi favorabile privind condițiile de muncă adaptate la situații specifice femeii. Găsim astfel de prevederi și în Codul Muncii: art. 14 stabilește că femeia gravidă și mamele beneficiază

de măsuri speciale de ocrotire. Potrivit art. 146, contractul de muncă nu se poate desface pe perioada incapacității temporare de muncă, graviditate, concediu de maternitate, perioada de alăptare, perioada de îngrijire a copilului bolnav până în vârsta de 3 ani. Art. 152 se referă la faptul că femeile gravide și cele care alăptează nu pot fi folosite la locuri de muncă în condiții vătămătoare, grele sau periculoase și că vor fi trecute la alte locuri de muncă fără să li se scadă salariul. Art. 154 prevede că femeile gravide, începând cu luna a 6-a, și cele care alăptează nu vor fi repartizate la munca de noapte, cu unele excepții. Art. 156 stabilește pauze de alăptare de maximum 2 ore/zi, până la vârsta de 9 luni a copilului, de 12 luni pentru copiii distrofici sau reducearea timpului de muncă cu 2 ore zilnic.

Directiva 96/34/EC se referă la concediul parental. Concediul paternal și cel parental nu erau prevăzute în legislație înainte de 1989. Totuși, Codul Muncii avea câteva prevederi prin care se încerca ușurarea sarcinilor domestice ale femeii și reconcilierea acestor sarcini cu munca salariată. Astfel, art. 14 asigură femeii salariate „condițiile necesare pentru creșterea și educarea copiilor”. Art. 151 menționează că femeile încadrate în muncă se bucură de măsuri speciale, de ocrotire a sănătății și de condițiile necesare îngrijirii și educării copiilor. Art. 158 prevede că femeile care au copii în vârstă de până la 6 ani (și nu beneficiază de creșă sau cămin) au dreptul la jumătate de normă, perioadă care se considera timp lucrat cu normă întreagă în calcularea vechimii în muncă. Serviciile pentru copii preșcolari (creșe, grădinițe) erau numeroase atât în mediul urban, cât și în cel rural. Rata de înrolare în aceste forme de îngrijire a copiilor din categoriile de vârstă respective era destul de ridicată (între 3 și 6 ani, de exemplu, rata de înrolare era, în 1989, de 63%)¹. Costul lor era relativ accesibil, fiind subvenționat de stat în proporție de

1. Ghebrea, Georgeta: *Regim social politic și viață privată*, Editura Universității din București, București, 2000, p. 95.

44 peste 50%¹. Pentru copiii școlari exista posibilitatea, mai ales în orașe, să rămână în mediul școlar după terminarea programului zilnic de cursuri, pentru a lua masa și a fi supravegheați când părinții erau la serviciu. Această formă de îngrijire, denumită „semiinternat”, era organizată în școlile ce dispuneau de internat și cantină și de ea puteau beneficia și copiii din școlile învecinate.

Serviciile pentru îngrijirea persoanelor vârstnice și cu handicap erau insuficiente și erau reprezentate numai de servicii rezidențiale de o calitate foarte proastă; de aceea, în practică, aceste persoane erau îngrijite în gospodărie.

Bugetul de timp necesar aprovizionării gospodăriei era foarte mare, în situația penuriei de alimente și de consumabile necesare igienei. În lipsa unor echipamente casnice moderne și performante, timpul acordat întreținerii gospodăriei era mai mare decât în Vest.

5. Concluzii

Am văzut, în subcapitolele anterioare, că, în timpul regimului comunist din România (1948-1989), cadrul legislativ și cel instituțional al egalității de gen erau mai evolute, în multe privințe, decât în multe state occidentale. De asemenea, statisticele oficiale indicau, pentru femei, rate mai mari (decât în Occident) de participare economică, politică, educațională (inclusiv în învățământul superior). Însă, dacă lucrurile stăteau așa de bine, de ce mergeau, de fapt, atât de rău? De ce emanciparea femeii în România, înainte de 1989, nu a fost una reală și efectivă? De ce această „emancipare” a avut atâtea efecte perverse și a fost privită ca o corvoadă de către femei, îndepărtându-le și mai mult de sfera publică? Ipoteza pe care o avansăm este că politicile de gen ale regimurilor comuniste (inclusiv în România) au avut ca principal obiectiv legitimarea regimului, și nu o emancipare autentică a femeii. Politicile de gen din statele comuniste aveau fundamente

1. *Ibidem*, p. 96.

ideologice și axiologice radical diferite de cele ale statelor occidentale și, de aceea, consecințele lor au fost foarte diferite. Deși formal similare cu evoluțiile occidentale, politicile de gen ale regimului comunist valorizau egalitatea de gen ca armă ideologică și economică. Politicile nu urmăreau calitatea vieții femeilor, ci utilizarea lor ca mijloace de afirmare a superiorității regimului. Aceste distorsiuni au provocat efecte perverse de durată, printre care accentuarea rolurilor tradiționale ale femeilor în sfera privată, unde regimul nu era interesat să promoveze egalitatea de gen, precum și reticența femeilor de a se implica în sfera publică. Latent, tipul de familie favorizat de politicile regimului era cel tradițional. Politica pronatalistă represivă, care voia să consolideze rolurile de mame și îngrijitoare, le-a depozitat pe femeile ce au trăit în regimul ceaușist de propriul corp și de propria sexualitate. Toate acestea s-au constituit în mecanisme de perpetuare a inegalităților de gen, și nu de reducere a lor.

Bibliografie

- Băban, Adriana, „Sexualitatea și comportamentul reproductiv în România post-ceaușistă. O abordare psihologică”, în Susan Gal & Gail Kligman (eds.), *Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2003, pp. 303-336.
- Clit, Radu, *La sexualité collective, de la révolution bolchevique à nos jours*, Editions du Cygne, Paris, 2007.
- Esping-Andersen, Gøsta, „The three political economies of the welfare state”, *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, vol. 26-2/1989, pp. 10-14.
- Gal, Susan & Gail Kligman (eds.), *Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2003.

- 46 Galligan, Yvonne (coord.), *Enlargement, Gender and Governance: The Civic and Political Participation and Representation of Women in Central and Eastern Europe. Final Comparative Report*, Queen's University, Belfast, 2006, www.qub.ac.uk/egg, accesat 1 august 2014.
- Gauthier, Anne, „Les politiques familiales dans les pays industrialisés : y a-t-il convergence ?”, *Population*, vol. 57, nr. 3, 2002, pp. 457-484.
- Ghebrea, Georgeta, Marina Tătăram, Ioana Crețoiu, *Enlargement, Gender and Governance: Analysing female visibility in Romania*, Editura Meridiane, București, 2004.
- Ghebrea, Georgeta, *Regim social politic și viață privată*, Editura Universității din București, București, 2000.
- Habermas, Jurgen, *Legitimation Crisis*, Beacon Press, Boston, 1975.
- Lohkamp-Himmighofen, Marlène & Christiane Dienel, „Reconciliation Policies from a Comparative Perspective”, în Linda Hantrais (coord.), *Gendered Policies in Europe Reconciling Employment and Family Life*, Macmillan Press, London, St. Martin's Press, New York, 2000, pp. 49-67.
- Mărgărit, Raluca, „Ipostaze ale întreprinderii socialiste în anii '80. Studiu de caz: Combinatul Siderurgic Călărași”, *Studia Politica*, vol. XI, no 2/2011, pp. 286-308.
- Mezei, Smaranda, „L'odissée de la famille roumaine”, *Revue française des affaires sociales*, nr. 2/1991, pp. 129-142.
- Miroiu, Mihaela, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași, 2004.
- Rees, Teresa, *Mainstreaming Equality in the European Union*, Routledge, New York, 1998.
- Zamfir, Cătălin, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir, *România '89-'93. Dinamica bunăstării și protecția socială*, Editura Expert, București, 1994.
- *** Legea nr.10/1972 – Codul Muncii, din 25.11.1972, emitent Marea Adunare Națională (publicată în Buletinul Oficial nr. 140/1 decembrie 1972).
- *** <http://eur-lex.europa.eu/legal-content>, accesat 10 august 2014.

Gen, revoluție și război. O analiză comparativă asupra emancipării femeii în Uniunea Sovietică și România comunistă

Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru

Abstract: The purpose of this study is to follow the changes in the position of women in Soviet Union and Communist Romania. If in the Bolshevik regime women passed from the moral of «free union» to the «builder of socialism» in Stalin's regime, in the Great Patriotic War the soviet woman participated in position of wife, mother, soldier and worker. In Communist Romania in the absence of a social revolution and organizational autonomy on women's empowerment, communist leaders solved this problem by imitating the Soviet model. Under the communist regimes, the emancipation of women was achieved through the promotion of gender equality. If in interwar period the image of women it was associated with the features of «mother» and «wife», gradually began to make shape the other sides of femininity corresponding to the new headquarters of the communist regime as the «worker in production». The coming to power of Nicolae Ceausescu meant more pronounced emphasis on the

- 48 promotion of women and giving them greater confidence in occupying leadership position. In the other hand, the promoting of women had to legitimated the rise to power of Elena Ceausescu. As in the Soviet Union, the emancipation of women was still a way to highlight gender inequalities. Pronatalist policy of the regime represented a national tragedy with maternal and infant mortality very high. Perhaps, it was only one of the facets of the unhappy marriage of Marxism and feminism.

Keywords: communism and emancipation of women; Bolshevik revolution; Communist Romania

1. Introducere. Emanciparea femeilor și revoluțiile

„De ce problemele femeilor sunt mai puțin importante? Această idee se întâlnește la fiecare dintre voi. De aceea femeia este considerată înapoiată. Dar nu puteți avea o revoluție fără femei. Femeia este totul. Bărbatul face ceea ce aceasta gândește și îi sugerează. Dacă știți să câștigați prețuirea femeilor, atunci jumătate din munca voastră este îndeplinită”¹, afirma eroina romanului *Dragoste comunistă* (*Red Love*), scris de militanta feministă Alexandra Kollontai, sintetizând cel mai bine, în opinia noastră, faptul că feminismul a fost puternic influențat de revoluții, inclusiv Revoluția americană și cea franceză din secolul al XVIII-lea.

În privința legăturii dintre feminism și mișcarea socialistă, în concepția marxistă femeia era considerată ca fiind victima unei duble represiuni, atât în sânul familiei, cât și în societate, a cărei origine era în mod istoric legată de diviziunea muncii, de dezvoltarea forțelor de producție și de apariția claselor. „Emanciparea femeii devine posibilă doar atunci când aceasta va putea

1. Alexandra Kollontai, *Red Love*, <http://www.marxists.org/archive/kollonta/red-love/index.htm> (accesat la 4 iulie 2014).

lua parte la procesul de producție la scară socială și atunci când îndatoririle domestice vor ocupa doar o mică parte din timpul ei”, scria Engels în *Originea familiei, a proprietății private și a statului*¹, în timp ce, pentru Marx, căsătoria burgheză era „incontestabil o formă de proprietate exclusivă”, numai desființarea proprietății private sub toate formele ei putând reprezenta emanciparea completă a tuturor însușirilor și simțurilor omului, devenit cu adevărat uman².

După cum arăta Valentine Moghadam, modelul revoluționar al emancipării femeilor era o parte esențială a revoluției sau a proiectului de transformare socială. Modelul revoluționar concepea Femeia ca pe o parte a forțelor productive și a ansamblului cetățenesc, care putea fi mobilizată în scopuri economice și politice, femeia fiind astfel eliberată de constrângerile patriarhale. Discursul revoluționar evidenția mult mai puternic ideea de egalitate sexuală decât cea de diferență, iar bolșevicii, mai ales în primii ani, au formulat mai multe soluții îndrăznețe în privința abordării problemelor sexelor decât oricare altă revoluție anterioară sau ulterioară³.

2. Condiția femeii în Uniunea Sovietică. De la „amorul liber” la „constructor al socialismului” și participantă la „Marele Război patriotic”

Emanciparea deplină a femeii a fost, după răsturnarea autocrației, cauza cea mai sacră a revoluționarilor ruși. În acest sens,

1. Cit. în Cristina Liliana Olteanu, Elena-Simona Gheonea, Valentin Gheonea, *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială*, Editura Politeia – SNSPA, București, 2003, p. 76.
2. Cit. în Jean Fréville, *Mizeria și Numărul. Sperietoarea malthusianistă*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1957, p. 303.
3. Valentine M. Moghadam, „Genul și revoluțiile”, în John Foran (coord.), *Teoretizarea revoluțiilor*, traducere de Radu Pavel Gheo, Editura Polirom, Iași, 2004, pp. 145-173.

50 ei au respins ideile lui Proudhon, care fusese pentru o vreme la modă printre radicalii ruși, dar care, într-un pamflet, încerca să demonstreze inferioritatea congenitală a femeii față de bărbat. Acest pamflet și ideile sale principale, conform cărora femeile aparțin bucătăriei sau trotuarului, au determinat ca Proudhon să fie considerat de revoluționarii ruși *un petit bourgeois* francez, al cărui socialism era un pamflet împotriva oricărei autorități, cu excepția celei a capului familiei¹.

Astfel, ei s-au orientat către socialistul rus Nicolai Cernîșevski, al cărui roman, *Ce-i de făcut? Din povestirile despre oameni noi*, a avut un impact asupra intelighenției ruse comparabil cu influența romanului *Noua Eloize* a lui Rousseau înainte de Revoluția franceză; Cernîșevski a trecut de altfel la scrierea romanului din dorința de a oferi publicului o versiune rusificată, socialistă, a romanului scriitorului francez².

Cel care a adaptat socialismul lui Cernîșevski la lumea modernă a fost Vladimir Ilici Lenin. Conducătorul revoluției bolșevice nu a acordat prea mare atenție emancipării femeilor și relațiilor de gen, întrucât acceptarea altor tipuri de identități (naționale sau de sex, de exemplu), nu puteau duce decât la slăbirea luptei clasei muncitoare³. Concepțiile sale despre revoluție, femei și egalitate au fost exprimate în termeni destul de duri în scrierile sale. Într-un articol publicat în *Pravda*,

Lenin afirma că adevărata emancipare a femeii va avea loc prin intrarea acesteia în rândul forței de muncă a națiunii. „Femeia continuă să rămână *sclava casei*, cu toate legile care o eliberează, deoarece ea este înăbușită, strivită, îndobitocită și

-
1. Adam B. Ulam, *Bolșevicii. Triumful comunismului în Rusia. O istorie intelectuală*, traducere de Irina Cristea, Editura Corint, București, 2009, p. 157.
 2. David Priestland, *Steagul roșu. O istorie a comunismului*, traducere din limba engleză de Corina Hădăreanu, Litera Internațional, București, 2012, p. 106.
 3. Cristina Liliana Olteanu, Elena-Simona Gheonea, Valentin Gheonea, *op. cit.*, p. 66.

înjosită de *mica gospodărie casnică*, care o leagă de bucătărie și de camera copiilor, irosindu-i munca prin metode stupid de neproductive, care merg până la îndobitocire, metode mărunte, ener-vante și abrutizante. Adevărata eliberare a femeii, adevăratul comunism va începe numai acolo și numai atunci, unde și când va începe lupta de masă (condusă de proletariatul care are pute-rea de stat) împotriva acestei mici gospodării casnice sau, mai exact, *reconstrucția în masă* a acesteia și transformarea ei în mare gospodărie socialistă”¹. Eliberarea femeii din această sclavie urma să se producă prin socializarea muncii domestice, care avea în vedere înființarea de cantine, creșe și grădinițe de copii, „mijloa-ce simple, de toate zilele, care nu presupun nimic pompos, gran-dilocvent și solemn, care sunt în stare să elibereze într-adevăr femeia, care sunt în stare să reducă și să desființeze, într-adevăr, inegalitatea ei cu bărbatul în ceea ce privește rolul ei în produc-ția socială și în viața socială”².

Arătând că, într-o perioadă scurtă, puterea sovietică a făcut pentru femei cât n-au făcut într-o sută de ani toate republicile burgheze din lume luate împreună, Lenin chema femeile să par-ticipe activ la apărarea și făurirea statului socialist: „Priviți cum femeile noastre, chiar cele de la sate, ard de dorința de a învăța, de a se instrui. Nu vor mai trece mulți ani și vor apărea la noi femei-medici, femei-agronomi, femei-ingineri, femei-oameni de știință, femei-oameni de stat”³.

Această concepție a lui Lenin o întâlnim și în diverse scrieri ale sale, de pildă în *Statul și revoluția*, scrisă în perioada exilului temporar în Finlanda, unde arăta că în curând orice bucătăreasă va putea conduce statul. La rândul ei, Alexandra Kollontai afir-ma în *Familia și statul comunist*:

-
1. V.I. Lenin, *Partidul – forța conducătoare în statul socialist și în construcția comunistă*, Editura Politică, București, 1959, p. 188.
 2. *Ibidem*.
 3. ****Lenin. Scurtă schiță biografică*, Editura Politică, București, 1967, p. 149.

„A fost un timp când se socotea ca singura normală o singură formă de familie – familia generică – adică aceea care avea în frunte ei o mamă bătrână, în jurul căreia se grupau, pentru a trăi și a munci împreună, copiii, nepoți, strănepoți. A existat, de asemenea, familia patriarhală condusă de tatăl-stăpân, a cărui voință avea putere de lege pentru toți ceilalți membri ai familiei, chiar în zilele noastre se mai pot vedea în satele rusești astfel de familii țărănești”.

Și militanta feministă continua, arătând cum va fi viața femeii în comunism:

„Într-o societate comunistă, lucrătoarele nu vor mai pierde prea rarele lor ore de răgaz gătind, având în vedere că în societatea comunistă vor fi restaurante publice sau bucătării. Același lucru cu spălatul rufelor și alte lucrări; lucrătoarea nu va mai fi silită să se istovească în vreo spălătorie sau să-și strice ochii pentru repararea ciorapilor sau pentru cârpitul albiturilor: ea va duce acestea în fiecare săptămână și le va scoate gata spălate și drese; aceasta va forma o grijă mai puțin pentru femeia lucrătoare. Pe de altă parte, atelierelor speciale pentru repararea efectelor vor îngădui lucrătoarelor să petreacă serile cu lecturi instructive”¹.

Concepțiile bolșevicilor privind emanciparea femeii trebuie iese privite în raport cu proiectul de distrugere a modelului de „familie burgheză”. În acest sens, Lenin afirma că „sentimentul proprietății private este un derivat al ideii de națiune și de familie. Deci, pentru a ucide acest sentiment – dușmanul neîmpăcat al comunismului – trebuie distrus sentimentul de naționalitate și de familie”². Astfel, o parte a conducătorilor bolșevici vizau desființarea structurilor familiei tradiționale, considerată fie familie mic-burgheză, fie familie feudală (familia musulmană

-
1. Alexandra Kollontai, *Familia și statul comunist*, Cercul de Editură Socialistă, București, 1920, pp. 8-9.
 2. Iosif I. Gabrea, *Educația și învățământul în Rusia sovietică*, Editura Librăria „Universala”, București, 1929, pp. 73 și urm.

tradițională din Asia Centrală)¹. Primele decrete ale puterii sovietice și „Codul de acte ale stării civile” au anulat căsătoriile oficializate de biserică, recunoscând numai căsătoria civilă, ceea ce a determinat ca în condițiile în care majoritatea absolută a căsătoriilor, atât la sat cât și la oraș, erau oficializate în exclusivitate de biserică, mii de familii s-au trezit că sunt nelegitime, situație ce a generat concubinajul, obligativitatea înregistrării căsătoriilor impunându-se abia în 1944². O altă „inovație” a reprezentat-o înființarea de spații special amenajate, intitulate „birouri ale dragostei libere” pe străzi, menite să satisfacă, fără pierdere de timp, nevoia de acuplare, în conformitate cu concepția sovietică asupra „naționalizării” femeii³. Prin adoptarea acestei politici, puterea sovietică nou-instaurată urmărea eliminarea Bisericii din viața societății, eliberarea femeilor de „sclavia casnică”, pentru a putea fi folosite în lupta revoluționară și la reconstrucția țării, precum și atragerea la colaborare a tinerei generații, care era încurajată să denunțe autorităților orice manifestare contra politicii bolșevice existentă în rândul propriei familii⁴.

În ceea ce privește copiii, aceștia trebuiau să fie instituționalizați. Familia, susținea Alexandra Kollontai,

„este instrumentul cel mai puternic, care ucide efortul proletar spre libertate și ucide spiritul revoluționar. Grijile familiale fac să se înconvoaie spinarea lucrătorului și-l silește să facă concesii capitalului.

1. Cristina Liliana Olteanu, Elena-Simona Gheonea, Valentin Gheonea, *op. cit.*, p. 68.
2. Elena Șișcanu, „Imixtiunea statului totalitar de tip sovietic în viața privată”, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Memorialul rezistenței anticomuniste „Țara Făgărașului”, Editura Polirom, Iași, 2009, pp. 409-421.
3. *Ibidem*, p. 413.
4. Hélène Yvert-Jalu, „L'histoire du divorce en Russie soviétique. Ses rapports avec la politique familiale et les réalités sociales”, în *Population*, vol. 36, nr. 1/1981, pp. 41-61.

Ce nu sunt în stare să facă un tată și o mamă când copiilor lor le este foame? Ei bine, spre deosebire de societatea capitalistă care n-a știut să transforme educația tinereții într-o operă adevărat socială, într-o operă de stat, societatea comunistă consideră educația socială a tinerelor generații ca însăși baza legilor și obiceiurilor, ca piatra angulară a noii clădiri. Nu vechea familie meschină și egoistă, cu certurile dintre părinți, cu grija numai de ai săi, nu ea ne va forma omul societății de mâine; ceea ce ne va forma omul nou al societății noi vor fi operele socialiste ca terenuri de joacă, grădini, cămine și alte încă, unde copilul își va petrece cea mai mare parte din ziua sa și unde educatori pricepuți vor face din el un comunist conștient de măreția acestei sfinte devize: solidaritate, prietenie, întruajutorare, devotament către colectivitate. Nu se vor mai vedea fete-mame părăsite cu copilași în brațe! Statul lucrătorilor își pune ca scop să asigure existența fiecărei mame, fie ea legitimă sau nu, atâta timp cât ea alăptează copilașul său, să creeze case de maternitate, să înființeze în toate orașele și satele aziluri pentru copii de țăță și alte opere asemănătoare, pentru a îngădui astfel femeii să servească cu folos statul și să fie în același timp și mamă”¹.

Cu toate că unele măsuri erau deosebit de îndrăznețe pentru perioada în care fuseseră adoptate, așa cum a fost de pildă rati ficarea și punerea în aplicare în anii 1920 a legii pământului și a codului familiei, în care se puneau accent pe drepturile individuale și a libertății individului (inclusiv pe dreptul femeilor de a deține pământ și de a se întreține singure) și care a lovit în tradiția înrădăcinată de-a lungul secolelor de control patriarhal, ele au întâmpinat o rezistență acerbă din partea țărănimii, deoarece urmăreau să submineze principiul colectiv al gospodăriei, temelia producției țărănești². De asemenea, planurile bolșevicilor, care preconizau ca în materie de creșterea și educația copiilor aceștia să fie luați de la părinți și dați în îngrijirea statului, au eșuat în cele din urmă din lipsă de fonduri, deoarece promotorii acestor idei nu ținuseră seama de faptul că, spre deosebire de

1. Alexandra Kollontai, *op. cit.*, pp. 14-15.

2. Valentine Moghadam, *op. cit.*, p. 160.

mame, care își îngrijesc copii în mod gratuit, alții ar fi trebuit plătiți pentru a se ocupa de copii¹. 55

Nici libertatea sexuală neîngrădită nu a fost pe placul populației, iar Lenin însuși a trebuit să ia atitudine împotriva „unilor liber consimțite”, adoptate sub influența revoluționarilor francezi, și a sexualității dezlănțuite, precum și a creșterii cazurilor de violență și a crimelor domestice, care atinseseră cote alarmante, lor căzându-le victime în principal femeile și copii. În scrisorile către militanta socialistă Clara Zetkin, în 1920, Lenin se opunea și celor care exagerau locul problematicii sexuale în cadrul mișcării muncitorești:

„N-am încredere în teoriile sexuale expuse în articole, tratate, broșuri și alte lucrări de genul acesta; pe scurt, mă refer la teoriile acelei literaturi specifice care crește din abundență în răsadnițele societății burgheze. N-am încredere în cei pe care îi preocupă permanent numai problemele sexuale. Îmi pare că această proliferare de teorii sexuale, în majoritate doar ipoteze, de multe ori ipoteze cu totul arbitrare, își are sorgintea într-o necesitate personală, anume aceea de a-și justifica față de morala burgheză propria sa viață sexuală anormală, hipertrofiată, și de a-i solicita toleranță”².

La inițiativa militanților feministe din cadrul partidului, în august 1919 a luat ființă Jenotdel, sau Departamentul de Femei al Secretariatului Comitetului Central din cadrul Partidului, condus inițial de militanta feministă Inessa Armand, care, în 1914, înființase un ziar pentru femei intitulat *Rabotnița* (*Muncitoarea*), încurajându-le să se organizeze în comitete și sindicate ale fabricilor. Deși partidul era împotriva ideii creării unor organizații separate pentru femei, succesul publicației a determinat

-
1. Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, traducere de Cătălin Pârcălabu, Editura Humanitas, București, 1998, p. 298.
 2. Cit. în Heinz Grassel, *Tineret, sexualitate, educație. Contribuții la problema psihologică a educației sexuale*, traducere din limba germană de Gheorghe Rădulescu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, p. 34.

- 56 organizarea la Petrograd, în noiembrie 1917, a Conferinței Femeilor Muncitoare și a Jenotdel¹.

Sub conducerea Alexandrei Kollontai, devenită Comisar al Poporului pentru Bunăstare Socială, care afirma că „noi, din principiu, nu facem o deosebire între o prostituată și o femeie căsătorită legal, îndată ce aceasta din urmă se lasă hrănită de soțul ei”, Jenotdel a adoptat legislația muncii, care le dădea femeilor dreptul să muncească opt ore pe zi, le oferea asigurări sociale, un concediu de maternitate de câte două luni înainte și după nașterea copilului, precum și dreptul la pauze de alăptat în timpul lucrului. De asemenea, noua legislație interzicea exploatarea muncii copiilor și turele de noapte pentru femei. În ceea ce privește relațiile dintre soți, legislația adoptată stabilea egalitatea acestora, înregistrarea căsătoriei în registrele stării civile, abolirea ilegitimității copiilor, simplifica formele de divorț și pune capăt obligației femeii să ia numele soțului și să aibă același domiciliu cu el. În același timp, Jenotdel, care devenise o organizație puternică, ce reprezenta interesele femeilor în partid și impunea transformări în societate, a inițiat campanii de alfabetizare și de combatere a prostituției prin distincția absolută cu care opera legislația între relațiile familiale și relațiile matrimoniale, Kollontai afirmând că: „După ce căsătoria celebrată de biserică, această căsătorie așa-zis de nedespărțit, dar care nu era în fond decât o înșelăciune, va fi făcut loc uniunii libere și sincere dintre bărbat și femeie, iubiți și prieteni, se va vedea dispărând în același moment și celălalt flagel rușinos, celălalt rău îngrozitor care necinstește omenirea și care lovește în lucrătorea flămânzită, prostituția. Acest rău, noi îl datorăm regimului economic în vigoare, instituției proprietății private. Aceasta odată îndepărtată, și comerțul cu femei va dispărea la rândul lui”². În Asia Centrală, Jenotdel a organizat printre femeile musulmane programe de renunțare în masă la vâl, precum și cursuri de alfabetizare, inițierea

1. Valentine Moghadam, *op. cit.*, p. 159.

2. Alexandra Kollontai, *op. cit.*, p. 21.

acestor programe pornind de la concepția că în această zonă femeile formau categoria socială cea mai oprimită¹.

Venirea la putere a lui Stalin a schimbat concepția bolșevicilor despre rolul pe care femeia trebuia să-l joace în societate. În 1930, Jenotdel, care începuse să fie numit bab-kom (comitetul babelor), a fost acuzat de derivă feministă și desființat. Femeia care se dedicase complet partidului și care își neglijase complet bărbatul și copiii a devenit acum obiectul criticilor², Stalin numindu-le pe astfel de femei „heringi cu idei”. Fiica sa, Svetlana Alilueva a caracterizat astfel situația nou-apărută în cadrul condiției femeii:

„Influența femeilor era legată și de puterea lor în societate la vremea respectivă. Generația bunicii s-a luptat pentru emancipare, generația mamei era deja emancipată. Ele erau printre tinerii revoluționari și au devenit imediat membre cu drepturi egale ale societății. Femeile ocupau posturi de bărbați, își păstrau numele și după căsătorie, și-și păstrau individualitatea. Apoi totul a început să se erodeze și puterea femeilor a scăzut și din cauza faptului că erau din ce în ce mai puține femei în eşaloanele superioare ale partidului. Mai erau încă în industrie, dar pe vremea lui Lenin existau femei în posturi înalte și acest lucru era considerat normal. Aveau o oarecare influență asupra partidului. Dar ulterior totul avea să fie șters și influența femeilor redusă. A fost un pas înapoi față de idealurile revoluției, care a început prin a da libertate femeilor, apoi totul s-a terminat. Asta se numea «îmbătrânirea revoluției». Este un proces natural prin care trece fiecare revoluție. Pare inevitabil și noi nu am fost decât spectatori. Nu era ceva tipic rusesc”³.

Pe tărâmul familial au existat mutații profunde în ceea ce privește codul familiei, recrutarea aproape completă a femeilor

1. Valentine Moghadam, *op. cit.*, p. 160.

2. Martin McCauley, *Stalin și stalinismul*, traducere din limba engleză de Ioana Bârzanu, Meteor Press, București, 2010, p. 147.

3. Cit. în Rosamond Richardson, *Coșmarul roșu. În inima clanului Stalin*, traducere de Cristian Banu, Editura Press, București, 2000, p. 241.

58 în rândul forței de muncă active (deși pe posturi în majoritatea lor inferioare celor masculine), egalitatea oficială, juridică și politică (deși proporția femeilor în cadrul partidului a crescut foarte încet de la 7,4% în 1920, la 18,7% în 1946 și 27% în 1985, dată la care femeile reprezentau 53,1% din populația Uniunii Sovietice). De asemenea, femeile n-au făcut parte din Biroul Politic, forul suprem al partidului, decât de două ori în 1956 și 1988 pe o durată de trei ani, ponderea prezenței lor în Comitetul Central fiind de 2-3%, în timp ce Secretariatul Comitetului Central nu a cuprins nici un membru femeie pe tot parcursul istoriei sale)¹. În același timp a avut loc și colectivizarea anumitor aspecte din munca domestică, cum ar fi facilitățile pentru creșterea copiilor și cantinele publice (deși femeile au continuat să realizeze marea parte a muncilor domestice în plus față de munca la serviciu). În Rusia, femeile erau cele vizibile pe scena publică, aceasta deoarece femeile erau cele care făceau cumpărături etc., pe când bărbații erau blocați în „spațiul privat” al locurilor de muncă². Au existat însă și femei al căror traseu poate fi considerat emblematic pentru o „poveste de succes sovietică”, care a făcut ca multe tinere să susțină necondiționat un regim care le oferea o promovare rapidă și facilă³.

Participarea la Marele Război pentru Apărarea Patriei, așa cum a fost denumită de către sovietici lupta URSS împotriva agresiunii naziste, a reprezentat o nouă etapă, diferită de cea trăită până atunci, mai ales pentru cei care nu aveau despre trecut decât noțiuni teoretice. Femeile au participat la acest război din

-
1. Cristina Liliana Olteanu, Elena-Simona Gheonea, Valentin Gheonea, *op. cit.*, p. 73.
 2. Nira Yuval-Davis, *Gen și națiune*, traducere de Cristina Cobliș, Editura Univers, București, 2003, p. 114.
 3. Pentru destinul unor femei din Uniunea Sovietică, atât în perioada revoluției bolșevice, cât și în regimul stalinist, a se vedea Stéphan Courtois, *Comunism și totalitarism*, traducere de Ana Ciucan Tutuiianu, Polirom, Iași, 2011, pp. 92-98, 178-179.

postura de soție și mamă, soldat sau muncitor în spatele frontului, glorificate ulterior de propaganda comunistă.

- Poziția de soție și mamă. După cum remarca Nira Yuval-Davis, „războaiele sunt percepute ca fiind duse de dragul principiului «femei și copii», iar bărbații se consolează cu ideea că «femeile lor» păstrează focul aprins în cămine și îi așteaptă să se întoarcă acasă”¹. Clasicul poem al lui Konstantin Simonov din timpul războiului *Să mă aștepți* a înfățișat în mod elocvent soarta a milioane de femei sovietice, condamnate să aștepte ani la rând fără nici o veste despre cei dragi: „Să mă aștepți prin ger și vânt/Să mă aștepți când toți, pe rând,/ Nu mai cred că-s viu”².
- Poziția de soldat. În secolul XX, după cum observa din nou Nira Yuval-Davis, odată cu înrolarea oficială a femeilor în armată, imaginile romantice reprezentând femei eroine au devenit mai frecvente³. Începând cu primăvara anului 1942, Armata Roșie a apelat la femei, care au fost înrolate în număr mare, la început în trupele auxiliare, apoi instruite ca piloți de luptă sau bombardament, artileriști (servanți tunuri antiaeriene), cercetași, trăgători de elită, deminori și infanteriști. Până la sfârșitul războiului, 800.000 de femei au fost înrolate în Armata Roșie⁴.
- Muncitor în spatele frontului, femeile ocupând locurile rămase vacante prin plecarea bărbaților pe front, ajungând în 1943 la 57% din mâna de lucru neagricolă⁵.

1. Nira Yuval-Davis, *op. cit.*, p. 150.

2. Owen Matthews, *Copii lui Stalin. Trei generații de dragoste și război*, traducere din limba engleză de Mihai-Dan Pavelescu, Meteor Press, București, 2010, p. 229.

3. Nira Yuval-Davis, *op. cit.*, p. 132.

4. Anna Reid, *Leningrad. Tragedia unui oraș sub asediu, 1941-1944*, traducere de Lia Decei, Editura Corint, București, 2013, p. 422.

5. Stéphane Courtois (coord.), *Dicționarul comunismului*, art. „Femei”, traducere de Mihai Ungurean, Aliza Ardeleanu, Gabriela Ciubuc, Editura Polirom, Iași, 2008, pp. 267-270.

60 Responsabilitatea și patriotismul de care au dat dovadă în aceste ipostaze au generat o vizibilă transgresare a poziției femeilor în societatea sovietică, ele fiind acceptate în timpul războiului ca egale ale bărbatului, fără însă ca această egalitate să ducă și la o reevaluare a rolului lor politic și economic¹. Chiar dacă prin participarea la război, la efortul de susținere materială a producției, femeia a câștigat stima și prețuirea societății și a conducerii politice (într-o cuvântare rostită la sfârșitul războiului, Stalin își exprima prețuirea față de „eroismul fără seamăn în muncă al femeilor sovietice și a slăvitului nostru tineret, care pe umerii lor au purtat greutatea cea mai mare a muncii în fabrici, uzine, colhozuri și sovhozuri”)², în perioada postbelică se constată că la nivelul discursului se păstrează o imagine tradiționalistă a rolurilor de gen, femeia trebuind să revină în poziția sa inițială de dinainte de război³.

În timpul războiului, femeile au fost solicitate și în scopuri propagandistice, prin crearea în 1942 a Comitetului Antifascist al Femeilor, din care a făcut parte și reprezentanta Partidului Comunist din România, Ana Pauker și care, pentru o perioadă de timp, a constituit prototipul emancipării femeii în România comunistă⁴.

Femeia a fost reprezentată în perioada interbelică în cadrul discursului ideologic al partidelor comuniste într-o manieră pasivă, doar ca subiect al opresiunii capitaliste, și nu ca un participant activ la transformarea societății⁵. În acord cu sarcinile

-
1. Virgiliu Țărău, „De la diversitate la integrare. «Problema femeii» și instaurarea comunismului în Europa Centrală și de Est. Cazul României”, în Ghizela Cosma, Virgiliu Țărău (coord.), *Condiția femeii în România secolului XX. Studii de caz*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, pp. 135-159.
 2. Cit. în *Prietenia între femeile sovietice și române*, Confederația Generală a Muncii din România, București, 1945, p. 25.
 3. Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 139.
 4. Stéphane Courtois, *Dicționarul comunismului...*, p. 269.
 5. Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 141.

trasate de către Internaționala Comunistă, Partidul Comunist din România a fondat mai multe organizații feministe, care nu s-au dovedit însă viabile, astfel încât mai târziu nici istoricii partidului nu au găsit nimic relevant în activitatea lor¹.

3. Condiția femeii în România comunistă și modelul activistei dedicate partidului. De la Ana Pauker la Elena Ceaușescu

Așa cum observa Anthony Giddens, există tendința ca revoluțiile să aibă loc pe fundalul unui război². La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, în lipsa unei revoluții autentice în țările din Estul Europei, deși exista o reală dorință de schimbare în plan politic și social, s-a produs o „revoluție” care imita modelul sovietic³.

Emanciparea femeii în România comunistă a pornit de la principiul statutului social inferior al acesteia în raport cu bărbatul (similar din acest punct de vedere statutului clasei muncitoare în raport cu burghezia)⁴. Însă, spre deosebire de Rusia sovietică, paradoxul acestui feminism consta în faptul că el nu a fost inițiat de femei, revendicările nefiind ale lor, ci pentru ele. De altfel, femeile nici nu apar în prim-plan, ci conexe (și subsumate) mișcării proletare⁵.

Modelele ce i se propuneau femeii în această primă fază a regimului, cea internaționalistă, aveau rolul de a-i arăta acesteia

1. *Ibidem*, p. 149.

2. Anthony Giddens, *Sociologie*, ediția a III-a, traducere de Radu Săndulescu și Vivia Săndulescu, Editura BIC ALL, București, 2001, p. 543.

3. Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 136.

4. Călin Morar-Vulcu, „Între «noi» și «ei»: identitatea politică a femeii în discursul comunist”, în Ghizela Cosma, Virgiliu Țărău, *op. cit.*, pp. 199-213.

5. Ștefania Mihalache, „Socialismul și camuflarea de gen”, http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/no_6/stefaniamihalache-articol.htm (accesat la 28 iulie 2014).

62 drumul pe care trebuia să-l urmeze: acela al unei activiste dedicate trup și suflet partidului comunist, încarnat de Ana Pauker¹. După cum se menționa într-o broșură cu caracter propagandistic editată în 1951, „nevoită să se ferească de ochii poliției, tovarășa Ana trăia ilegal, despărțită de copii ei, ducând o viață grea și plină de lipsuri. În fiecare moment o pândea arestarea. Numai devotamentul și înaltul spirit de sacrificiu, de care în toate timpurile erau animați comuniștii, i-au dat tăria să reziste tuturor greutăților. Deasupra intereselor ei personale, ea punea interesele partidului și ale clasei muncitoare. Pentru partid, pentru binele poporului, ea era gata de orice sacrificiu, până la sacrificiul total al vieții”².

Transformările din viața populației feminine s-au produs, așadar, în primii ani ai regimului comunist prin intermediul magiei cuvintelor³. Discursul comunist puneă însă femeia în situația de a-și recunoaște diferența și subordonarea, chiar dacă utiliza o retorică a egalității⁴. În acest sens, referindu-se la participarea femeilor la alegerile din noiembrie 1946, Gheorghiu-Dej afirma la Plenara CC al PCR din 8-9 ianuarie 1947:

„Noi le-am dat drepturi egale cu ale bărbaților, dar să nu credeți că legea prin care li se acordă aceste drepturi egale cu ale bărbaților este de ajuns. Pentru că obiectiv stăruie inegalitatea în conștiința oamenilor, în moravurile vieții noastre, lucru de care trebuie să ținem seama”⁵.

1. Claudia Florentina Dobre, „Comunismul și drepturile femeii”, *Memoria – revista gândirii arestate*, nr. 68-69, pp. 42-47.
2. *** *Ana Pauker*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951, p. 23.
3. Ioana Cosma, „Săraca femeie bogată. Idealul feminin comunist la început de drum”, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013, pp. 625-633.
4. Călin Morar-Vulcu, *op. cit.*, p. 210.
5. Cit. în Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Studii și antologie de texte (1929-1948)*, Polirom, Iași, 2006, p. 407.

Constituția din 1948 a fost prima constituție care prevedea explicit interzicerea discriminării de gen. Prin nemenționarea deosebirilor de sex în constituție se declara clar egalitatea dintre bărbați și femei și implicit statul își asuma responsabilitatea în urmărirea și respectarea acestui principiu. De asemenea, prin elaborarea *Codului familiei* și a *Codului civil* au dispărut totodată prevederile regimului dotal, exercitarea de către femeie a drepturilor depline, fără necesitatea autorizației maritale¹.

Promovarea egalității de gen se confrunta cu reticența bărbaților, care aveau tendința de a le izola pe femei în rolurile lor tradiționale², cu toate că tema eroizării femeilor practicând profesii tradițional masculine, de la siderurgie și muncă în subteran, a femeii stakhanoviste, care, așa cum afirma propaganda comunistă, „a făcut de când lumea stakhanovism la casa ei și care acum va face stakhanovism pe toate planurile vieții” era prezentă în discursul mobilizator al anilor '50³. În viața de familie, când femeile au renunțat, în mare parte, la atitudinea umilă, supusă, față de bărbați, reacția acestora a fost de a răspunde, uneori, cu violență fizică și verbală, ajungându-se astfel la situația paradoxală în care, în perioada comunistă, femeile au fost victime ale violenței masculine într-o măsură mai mare, comparativ cu perioada precomunistă. Cu alte cuvinte, începutul emancipării femeii a atras reacția violentă a bărbaților⁴.

Politica dusă de PCR privind emanciparea femeilor trebuie legată de la început de organizarea forței feminine în lupta pentru

1. Luciana M. Jinga, „Politici de gen în timpul regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Editura Polirom, Iași, 2012, pp. 275-293.
2. David Priestland, *op. cit.*, p. 385.
3. Zoe Petre, „Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin”, în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, Editura Nemira, București, 1998, pp. 255-271.
4. Laureana Urse, „Populația feminină: modernizare și adaptare”, în *Calitatea Vieții*, XVIII, nr. 1-2/2007, pp. 149-164.

- 64 cauza socialismului. Emanciparea însemna de fapt orientarea organizată a femeilor spre obiectivele luptei comuniste și a construcției noii societăți, femeile devenind luptători în carnavalul unei cauze deghizate¹. Fie că a fost vorba de participarea la mitinguri, la campaniile electorale, la creșterea producției, la refacerea țării și eliminarea din societate a rămășițelor burgheze și înregimentarea în organizații create și controlate de PCR ca Uniunea Femeilor Antifasciste din România, Federația Democrată a Femeilor din România, Uniunea Femeilor Democrate din România sau Consiliul Național al Femeilor, ele au rămas în postura de obiect propagandistic și de actori neesențiali în transformarea socialistă a țării.

Noul lider Nicolae Ceaușescu a pus accentul pe promovarea femeii și acordarea unei încrederi mai mari acestora în ocuparea unor funcții de conducere, în condițiile în care în 1965 prezența femeilor în partid era de 21%, iar în totalul forței de muncă salariate de 27,8%, printre cele mai reduse din spațiul comunist alături de Iugoslavia².

În anul 1976 s-a introdus principiul de reprezentare prin cote proporționale, care, deși nu a dus la o creștere spectaculoasă a cifrei totale a populației feminine de membri de partid comparativ cu celelalte partide din blocul comunist, PCR a trecut de pe ultima poziție al prezenței feminine în cadrul partidului unic la cea mai bună reprezentare în cursul anului 1989, prin asigurarea unei coerențe în promovarea și aplicarea măsurilor egalitare³.

Plenara CC al PCR din 18-19 iunie 1973 poate fi considerată un alt moment important în acțiunea de emancipare a femeii. La această plenară s-a discutat pe larg condiția femeii și s-au

1. Ștefania Mihalache, *op. cit.*

2. Luciana M. Jinga, „Gen și mobilizare politică în România comunistă”, în Adrian Cioflâncă, Luciana M. Jinga (coord.), *Represiune și control social în România comunistă*, Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, vol. V-VI, 2010-2011, pp. 197-221.

3. *Ibidem*, p. 207.

luat măsuri pentru sprijinirea acesteia, dintre care enumerăm: creșterea randamentului forței de muncă feminine, cuprinderea unui număr mai mare de femei în ramurile electronice, electrotehnice, industriei optice, mecanicii fine, industriei alimentare, comerțului, cooperăției meșteșugărești și industriei locale, în unele sectoare de transporturi și comunicații. În acest sens, Ministerul Muncii, Ministerul Educației și Învățământului, Ministerul Sănătății, Consiliul Central Național al Femeilor în colaborare cu celelalte ministere și alte organe centrale au elaborat un nomenclator, care cuprindea 640 de meserii, specialități și funcții, în 1975 ajungându-se la 711 de asemenea specialități și funcții ce puteau fi ocupate de femei. Tot în cadrul plenerii s-a arătat că

„problema femeilor nu trebuie discutată doar de unele comisii și de Consiliul Național, deoarece asta ar însemna subaprecierea lor, fiind nevoie ca toate organismele partidului să trateze femeia ca pe orice cetățean, și nu ca pe o categorie de care trebuie să se ocupe din când în când, iar această sarcină trebuie să revină în principal Comitetului Central al Partidului”.

În cele ce urmează, ne vom referi la încadrarea cu femei a Departamentului Securității Statului (DSS), datele pe care le deținem fiind pentru anii 1980 și 1981. Necesitatea respectării sistemului de cote de 25% a făcut ca, în anul 1980, să fie selecționate pentru încadrare în Securitate a un număr de 112 femei. Dintre acestea au fost încadrate 96, din care 17 ofițeri, 34 subofițeri și 45 personal civil. De asemenea, tot în cursul anului 1980 au fost promovate în funcții de conducere un număr de 14 femei, din care 4 în funcții de șef serviciu (2 la Centrul de Tehnică

-
1. Oana Lavinia Ciucă, „Etapile ideologizării conceptului de emancipare a femeii”, <http://reviste.ulbsibiu.ro/antropomedia/obj/docs/Abstracte%20editia%20a%20II%20a/Oana%20Lavinia%20Ciuca%20Etapale%20ideologizarii%20conceptului%20de%20emancipare%20a%20femeii.pdf> (accesat la 28 iulie 2014)

- 66 Operativă Teritorială, 1 la Securitatea Județului Ilfov și 1 la Securitatea Județului Arad), 2 în funcții de șef de birouri (la Centrul de Tehnică Operativă Teritorială) și 8 șefi de colective (5 la Centrul de Tehnică Operativă Teritorială, 2 la Centrul de Informare și Documentare și 1 la Unitatea Specială „F”, Filaj și Investigații).

Întrucât sectoarele de activitate erau cele de tehnică-operativă și secretariat, destul de puține desfășurându-și activitatea în munca informativă, s-a luat măsura încadrării și în aparatul informativ a cadrelor de Securitate formate din femei.

În ianuarie 1981, în aparatul de Securitate erau încadrate un număr 1606 femei, din care 711 în aparatul central (240 ofițeri, 237 subofițeri, 234 personal civil) și 895 la Inspectoratele județene de Securitate (101 ofițeri, 262 subofițeri, 532 personal civil)¹.

La 5 ianuarie 1981, în „Raportul referitor la stadiul aplicării măsurilor privind încadrarea și promovarea femeilor în unitățile de securitate”, erau stabilite un anumit număr de posturi care trebuiau să fie ocupate cu cadre militare și civile femei. Erau prevăzute un număr de 2279 asemenea posturi, repartizate după cum urmează:

- la unitățile centrale, un număr de 920 de posturi (413 ofițeri, 261 subofițeri, 246 personal civil);
- la inspectoratele județene de securitate, un număr de 1359 de posturi (447 ofițeri, 359 subofițeri, 553 personal civil). De pildă, la Inspectoratul de Securitate Iași erau prevăzute 38 de posturi (15 ofițeri, 12 subofițeri, 11 personal civil)².

În același timp, s-au luat măsuri și pentru completarea rezervei de cadre a unităților cu ofițeri femei, atât pentru funcții din nomenclatura conducerii ministerelor și a DSS, cât și pentru

1. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Documentar, dosar nr. 13414, vol. 91, f. 2.

2. *Ibidem*, f. 1.

cea a comandanților de unități. Din rândul acestora au fost selecționate și cuprinse în rezerva de cadre constituită la nivelul DSS un număr de 47 ofițeri femei. Circa 44% din cadrele respective aveau o vechime de peste 10 ani în partid și în munca de Securitate, 36% erau cunoscătoare a unor limbi străine, peste 47% urmaseră cursurile Universității politice și de conducere, iar marea lor majoritate erau alese în organele conducătoare de partid¹.

Promovarea în muncă a femeii trebuia să legitimeze ascensiunea în politică și clădirea unei pretinse pregătiri academice a Elenei Ceaușescu. Această promovare nu era însă decât o invenție menită să distragă atenția de la mizeria, sărăcia și neputința ce caracterizau viețile celor mai multe femei, pentru marea lor majoritate greutățile cotidiene cu care se confruntau fiind deosebit de mari. Ele nu aveau influență nici în sfera politică și economică și ocupau posturi ce le ofereau salarii sub necesarul minim de subzistență și puține oportunități de avansare². Proiectul politic promovat de PCR, ce viza creșterea participării politice feminine, a debutat sub influența ideologiei și a modelului sovietic, continuând în perioada „naționalizării” partidului cu o mai mare angajare a femeii în viața politică. Astfel, în intervalul 1945-decembrie 1989, au fost alese în CC al PCR 283 de femei, repartitia fiind inegală atât între membrii plini, cât și supleanți, cât și în diferitele perioade de evoluție a partidului, în Comitetul Politic Executiv fiind alese numai două femei³. Cu toate că în cadrul Plenarei CC al PCR din 18-19 iunie 1973 s-a pus accentul pe promovarea femeii, Nicolae Ceaușescu atrăgea atenția că, „dacă vorbim de crearea condițiilor de deplină egalitate între sexe, aceasta înseamnă că trebuie să-i tratăm pe toți oamenii nu

1. *Ibidem*, f. 2.

2. Jilil Massino, „Anonimatul femeii în estetica României ceaușiste”, în Alin Ciupală (coord.), *Despre femei și istoria lor în România*, Editura Universității din București, 2004, pp. 137-157.

3. A se vedea, pe larg, Luciana M. Jinga, „Gen și mobilizare politică...”, pp. 205-221.

68 ca bărbați și femei, ci în calitatea lor de membrii de partid, de cetățeni pe care îi judecăm exclusiv după munca pe care o depun”¹. Astfel, potrivit concepției secretarului general al partidului, egalitatea sexelor se transforma în unicitatea sexelor.

Departa de a fi elementul cheie al emancipării pe care Engels a visat-o, angajarea femeii a reprezentat, atât în România comunistă, cât și în Uniunea Sovietică, încă un mod de a evidenția inegalitățile de gen. Astfel, nu s-a produs dispariția patriarhatului, activitățile domestice rămânând în cea mai mare parte în sarcina femeii, moștenirea relațiilor patriarhale fiind exacerbată și de structura paternalistă a statului socialist². A existat, de asemenea, un anumit formalism al promovării egalității între femei și bărbați, fără ca femeile să-și poată promova interesele lor colective, deoarece inițiativa în ceea ce le privea aparținea elitei politice, care iniția „măsurile” pentru promovarea egalității și pentru promovarea femeii. În toată perioada comunistă, de altfel, nu a fost stimulat nici un segment social pentru ca acesta să acționeze pentru interesele sale colective, „măsurile” și acțiunile fiind promovate în numele ideologiei comuniste³. Spre deosebire însă de femeia sovietică, pe care discursul din perioada „dezghețului” a reevaluat-o, redescoperindu-i senzualitatea și fizicul supus privirii masculine (reacție la modul tradiționalist în care regimul stalinist vedea femeia)⁴, campania pronatalistă a regimului Ceaușescu a însemnat o abordare stalinistă asupra condiției femeii și a relațiilor de gen. Urmările acestei politici s-au extins pe următoarele planuri: dinamica mortalității materne, dinamica mortalității infantile, dinamica morbidității specifice,

1. Nicolae Ceaușescu, „Cuvântare cu privire la rolul femeii în viața politică, economică și socială a țării”, în *Femeia*, iulie 1973, pp. 3-5.

2. Jilil Massino, *op. cit.*, p. 157.

3. Laureana Urse, *op. cit.*, p. 153.

4. Călin Morar-Vulcu, *Republica își făurește oamenii. Construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948-1965*, Eikon, Cluj-Napoca, 2007, pp. 389-390.

incidența asupra calității produsului concepției¹. Practic, politica pronatalistă a regimului comunist a echivalat cu o „tragedie națională”².

4. Concluzii

Definit drept suma de concepții, elaborate social și cultural, cu privire la diferența bărbat/femeie, la puterea și inegalitatea care structurează reproducerea acestor diferențe în practicile instituționalizate ale societății, noțiunea de gen variază din punct de vedere istoric și constituie una din modalitățile prin care sunt imaginate, constituite și legitimate statele³.

Una din marile promisiuni ale comunismului a reprezentat-o egalitatea tuturor cetățenilor și emanciparea femeii. Teoriile feministe mai vechi și mai noi au contestat această pretenție a regimului comunist, opinând că analiza marxistă nu reușește să argumenteze de ce femeile sunt opresate ca femei, fără deosebire de clasă socială. Marxismul nu s-a focalizat pe diferența între experiențele bărbaților și femeilor sub capitalism, ci asupra experiențelor proletarilor, neînțelegând că asuprirea femeilor provine și din interesul pe care îl au bărbații de a le menține pe femei în această stare de subordonare⁴.

-
1. Georgeta Ghebrea, *Regim social-politic și viață privată. Familia și politica familială în România*, Editura Universității din București, 2000, p. 154.
 2. Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, traducere de Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 2000, p. 10.
 3. Susan Gal, Gail Kligman, *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric comparativ*, traducere de Delia Răzdolescu, Polirom, Iași, 2003, p. 13.
 4. Cristina Liliana Olteanu, Elena-Simona Gheonea, Valentin Gheonea, *op. cit.*, p. 77.

70 Odată cu Revoluția franceză s-a încetățenit ideea că dobândirea fericirii publice reprezintă scopul fiecărui individ în parte. Promisiunea de fericire a lui Marx era una dublă: o promisiune filozofică, fericire prin reintegrarea omului în sine însuși, și una practică, o promisiune economică, „fiecăruia după nevoi” în viitoarea societate comunistă¹. Anna Sergheievna Alilueva, cumnata lui Stalin, își amintea că la școală obișnuia să se contreze cu profesorul de religie, întrebându-l: „De ce nu-i lasă Dumnezeu și pe păcătoși în Rai, doar puțin, că el este atât de bun?”. Și cum profesorul nu-i răspundea, a dat singură replica: „Fiindcă un păcătos în Rai ar fi ca un cerșetor la balul guvernatorului!”. „Și acolo”, filozofa tână Anna, „cei săraci și necăjiți sunt excluși. Pe cine să dea vina cei pentru care viața pe pământ era un iad? Mă gândeam cu mândrie: să promită El Raiul în ceruri, dar tata, mama și cu toți prietenii noștri îl vom construi pe pământ, ca toată lumea să se bucure de el”².

Revoluțiile pot fi clasificate și din perspectivele lor asupra sexelor: unele revoluții sunt modernizatoare și egalitariste, având ca scop explicit emanciparea femeii, altele fiind patriarhale, legând-o pe femeie de familie și accentuând mai degrabă diferențele de sex decât egalitatea sexelor³. În cadrul revoluției bolșevice, emanciparea femeii a însemnat o transgresare a rolurilor tradiționale de gen, fiind subsumată luptei de clasă și intereselor liderilor comuniști. Impusă și controlată de statul totalitar, egalitatea dintre sexe nu a implicat afirmarea egală a valorilor femeilor și bărbaților deopotrivă, precum și respectarea lor, ci tratarea femeilor ca bărbați. Faptul că partidul nu a manifestat niciodată preocupări față de condiția femeii, tratând-o ca pe un revoluționar de profesie, promițându-i mirajul unei noi vieți

1. Ghiță Ionescu, *Politica și căutarea fericirii. Un studiu asupra implicării ființelor umane în politica societății industriale*, traducere din limba engleză de Simona Ceașu, Editura BIC ALL, București, 1999, p. 197.
2. Cit. în Rosamond Richardson, *op. cit.*, p. 133.
3. Valentine Moghadam, *op. cit.*, p. 145.

colective le-a făcut pe multe femei să constate că personalitatea lor s-a dizolvat în colectiv, ucigându-le feminitatea. Pe de altă parte, liderul bolșevic Evgheni Preobrajenski atrăgea atenția că, „din punct de vedere al socialismului, nu este rațional ca un membru al societății noastre să-și considere corpul proprietatea lui personală, inalienabilă, dat fiind că individul nu reprezintă decât o verigă în evoluția speciilor”¹, concepție pe care o regăsim în politica pronatalistă a regimului Ceaușescu. Aceasta ar putea fi numai una din fațetele nefericite ale mariajului dintre marxism și feminism, teoretizat de cercetătoarea americană Heidi Hartman².

Au existat numeroase exemple de femei care au îmbrățișat cauza revoluției, dar care erau nefericite în viața personală, chiar dacă, așa cum remarcă militanta socialdemocrată Vera Zasulici, „marxismul nu avea un sistem oficial de morală”, oricine servea cauza comunismului fiind moral. Una dintre aceste femei a fost Inessa Armand, care, la 9 septembrie 1920, nota în jurnalul ei:

„Mi se pare că atunci când mă mișc printre oameni, mă străduiesc să nu le dezvălui secretul meu, că sunt un cadavru viu... Inima mea rămâne moartă, sufletul meu tace și nu pot să-mi ascund complet secretul... Nu mai radiez nici un pic de căldură, nu mai pot dărui nimănui fericire”.

La 11 septembrie, cu două săptămâni înaintea morții sale, Inessa s-a referit la dragoste și la importanța pe care a avut-o Lenin în viața ei. Cu toate că între Inessa și liderul revoluției bolșevice a existat o poveste de dragoste, acesta a reușit să o convingă să pună cauza revoluției și „interesele proletare” mai presus de sentimentele personale:

-
1. Cit. în Richard Pipes, *op.cit.*, p. 298.
 2. A se vedea, în acest sens, Heidi Hartman, „The unhappy marriage of Marxism and feminism: towards a more progressive union”, <http://cnc.sagepub.com/content/3/2/1.full.pdf+html> (accesat la 28 iulie 2014).

72 „Dragostea își pierde din importanță în fața cauzei sociale. Este adevărat că, în propria mea viață, dragostea continuă să ocupe un loc aparte, mă face să sufăr mult și îmi acaparează în mare măsură gândurile. Dar oricât de dureros ar fi pentru mine, mă văd nevoită să recunosc că dragostea și relațiile personale nu reprezintă nimic în comparație cu nevoile luptei”¹.

Un alt exemplu este oferit de Alexandra Kollontai, care, în lucrarea *Autobiografia unei femei comuniste emancipată sexual*, apărută în iulie 1926, afirma:

„Aș vrea să spun câteva cuvinte despre viața mea personală. Întrebarea este dacă în cadrul acestor variate și mărețe activități puse în slujba partidului am găsit timp pentru plăcerile și chinurile dragostei. Din păcate, da. Spun din păcate, deoarece în mod obișnuit această experiență a necesitat mult prea multe griji, dezamăgiri și durere, și deoarece mult prea multe energii au fost irosite fără sens. (...) Apoi am rămas din nou singură”².

Chiar și pentru militantele comuniste care nu erau feministe, cum a fost cazul Anei Pauker, loialitatea față de partid trecea peste orice considerente personale. Astfel, aflată în închisoarea Dumbrăveni, în 1938, aceasta nu s-a revoltat în nici un fel atunci când a auzit despre „lichidarea devierii de dreapta a lui Marcel Pauker”, afirmând: „Nu pun deloc la îndoială decizia partidului: partidul știe mai bine decât mine”³. Aflându-se în arestul Securității, după debarcarea sa de la putere din mai 1952, Ana Pauker a oferit o nouă declarație despre cel care i-a fost tovarăș de viață. Văzut prin ochii soției sale, imaginea lui Luximin (numele de revoluționar al lui Marcel Pauker) era departe de cel al

-
1. Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, traducere de Anca Irina Ionescu, Editura Orizonturi – Lider, București, f. a., p. 80.
 2. <http://www.marxists.org/archive/kollonta/1926/autobiography.htm> (accesat la 24 iulie 2014).
 3. Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 59.

unui revoluționar de profesie, gata să se sacrifice pentru cauză, deoarece Ana Pauker îl caracteriza astfel: „rupt de mase, individualist, orgolios, crunt individualist mic-burghez, fracționist, aventurier, agent al Siguranței, troțkist”¹. Sunt tot atâtea motive de a-i considera pe comuniști de-a dreptul fanatici.

Viziunea lor se caracteriza prin ignorarea realităților economice și sociale și prin anunțarea, așa cum o făcea Alexandra Kollontai, a „izbânzii apropiate a raiului pământesc, la care de secole năzuiește omenirea”², aventură politică pe care scriitorul Arthur Koestler, unul din dezamăgiții de ideea comunistă, a descris-o prin sintagma „Dumnezeul care a dat greș”³.

Bibliografie

- Anton, Mioara, „Căința «idolilor» în scrisori și memorii. Studii de caz: Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu”, în *In memoriam Florin Constantiniu. Smerenie, Pasiune, Credință*, volum îngrijit de Constantiniu, Laurențiu, Editura Enciclopedică, București, 2013, pp.9-25.
- Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Documentar, dosar nr. 13414, vol. 91, ff. 1-2.
- Ceașescu, Nicolae, „Cuvântare cu privire la rolul femeii în viața politică, economică și socială a țării”, *Femeia*, iulie 1973, pp. 3-5.
- Ciucă, Oana, Lavinia, „Etapile ideologizării conceptului de emancipare a femeii”, <http://reviste.ulbsibiu.ro/antropomedia/obj/>

-
1. Mioara Anton, „Căința «idolilor» în scrisori și memorii. Studii de caz: Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu”, în *In memoriam Florin Constantiniu. Smerenie, Pasiune, Credință*, volum îngrijit de Laurențiu Constantiniu, Editura Enciclopedică, București, 2013, pp. 9-25.
 2. Alexandra Kollontai, *Familia și statul comunist...*, p. 22.
 3. Cit. în Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 24.

docs/Abstracte%20editia%20a%20II%20a/Oana%20Lavinia%20Ciuca%20Etapele%20ideologizarii%20conceptului%20de%20emancipare%20a%20femeii.pdf.

Cosma, Ioana, „Săraca femeie bogată. Idealul feminin comunist la început de drum”, în Mihalache, Andi, Cioflâncă, Adrian (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2013, pp. 625-633.

Courtois, Stéphane (coord.), *Dicționarul comunismului*, art. „Femei”, traducere de Mihai Ungurean, Aliza Ardeleanu, Gabriela Ciubuc, Polirom, Iași, 2008, pp. 267-270.

Courtois, Stéphane, *Comunism și totalitarism*, traducere de Ana Ciucan Tutuianu, Polirom, Iași, 2011.

Davis-Yuval, Nira, *Gen și națiune*, traducere de Cristina Cobliș, Univers, București, 2003.

Dobre, Florentina Claudia, „Comunismul și drepturile femeii”, *Memoria – revista gândirii arestate*, nr. 68-69, pp. 42-47.

Fréville, Jean, *Mizeria și Numărul. Sperietoarea malthusianistă*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1957.

Gabrea, Iosif I., *Educația și învățământul în Rusia sovietică*, Editura Librăria „Universală”, București, 1929.

Gal, Susan, Kligman, Gail, *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric comparativ*, traducere de Delia Răzdulescu, Polirom, Iași, 2003.

Ghebrea, Georgeta, *Regim social-politic și viață privată. Familia și politica familială în România*, Editura Universității din București, 2000.

Giddens, Anthony, *Sociologie*, ediția a III-a, traducere de Radu Săndulescu și Vivian Săndulescu, Editura BIC ALL, București, 2001.

Grassel, Heinz, *Tineret, sexualitate, educație. Contribuții la problema psihologică a educației sexuale*, traducere din limba germană de Gheorghe Rădulescu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971.

Hartman, Heidi, „The unhappy marriage of Marxism and feminism: towards a more progressive union”, <http://cnc.sagepub.com/content/3/2/1.full.pdf+html>.

- Ionescu, Ghiță, *Politica și căutarea fericirii. Un studiu asupra implicării ființelor umane în politica societății industriale*, traducere din limba engleză de Simona Ceașu, Editura BIC ALL, București, 1999.
- Jalu-Yvert, Hélène, „L'histoire du divorce en Russie soviétique. Ses rapports avec la politique familiale et les réalités sociales”, *Population*, vol. 36, nr. 1/1981, pp. 41-61.
- Jinga, Luciana M., „Gen și mobilizare politică în România comunistă”, în Cioflâncă, Adrian, Jinga, Luciana M. (coord.), *Represiune și control social în România comunistă*, Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, vol. V-VI, 2010-2011, pp. 197-221.
- Jinga, Luciana M., „Politici de gen în timpul regimului Gheorghe Gheorghiu Dej”, în Bosomitu, Ștefan, Burcea, Mihai (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Polirom, Iași, 2012, pp. 275-293.
- Kligman, Gail, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, traducere de Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 2000.
- Kollontai, Alexandra, *Familia și statul comunist*, Cercul de Editură Socialistă, București, 1920.
- Kollontai, Alexandra, *Red Love*, <http://www.marxists.org/archive/kollonta/red-love/index.htm>.
- Kollontai, Alexandra, *The autobiography of a sexually emancipated communist woman*, <http://www.marxists.org/archive/kollonta/1926/autobiography.htm>.
- Lenin, V.I., *Partidul – forța conducătoare în statul socialist și în construcția comunistă*, Editura Politică, București, 1959.
- Levy, Robert, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Polirom, Iași, 2002.
- Massino, Jilil, „Anonimatul femeii în estetica României ceaușiste”, în Ciupală, Alin (coord.), *Despre femei și istoria lor în România*, Editura Universității din București, 2004, pp. 137-157.

- 76 Matthews, Owen, *Copii lui Stalin. Trei generații de dragoste și războaie*, traducere din limba engleză de Mihai-Dan Pavelescu, Meteor Press, București, 2010.
- McCauley, Martin, *Stalin și stalinismul*, traducere din limba engleză de Ioana Bârzeanu, Meteor Press, București, 2010.
- Mihalache, Ștefania, „Socialismul și camuflarea de gen”, http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/no_6/stefaniamihalache-articol.htm.
- Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc. Studii și antologie de texte (1929-1948)*, Polirom, Iași, 2006.
- Moghadam, Valentine M., „Genul și revoluțiile”, în Foran, John (coord.), *Teoretizarea revoluțiilor*, traducere de Radu Pavel Gheo, Polirom, Iași, 2004, pp. 145-173.
- Olteanu, Cristina, Liliana, Gheonea, Elena-Simona, Gheonea, Valentin, *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială*, Editura Politeia – SNSPA, București, 2003.
- Petre, Zoe, „Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin”, în Boia, Lucian (coord.), *Miturile comunismului românesc*, Nemira, București, 1998, pp. 255-271.
- Pipes, Richard, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, traducere de Cătălin Părcălabu, Humanitas, București, 1998.
- Priestland, David, *Steagul roșu. O istorie a comunismului*, traducere din limba engleză de Corina Hădăreanu, Litera Internațional, București, 2012.
- Reid, Anna, *Leningrad. Tragedia unui oraș sub asediu, 1941-1944*, traducere de Lia Decei, Corint, București, 2013.
- Richardson, Rosamond, *Coșmarul roșu. În inima clanului Stalin*, traducere de Cristian Banu, Press, București, 2000.
- Șișcanu, Elena, „Imixtiunea statului totalitar de tip sovietic în viața privată”, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Memorialul rezistenței anticomuniste „Țara Făgărașului”, Polirom, Iași, 2009, pp. 409-421.

- Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Polirom, Iași, 2005.
- Țărău, Virgiliu „De la diversitate la integrare. «Problema femeii» și instaurarea comunismului în Europa Centrală și de Est. Cazul României”, în Cosma, Ghizela, Țărău, Virgiliu (coord.), *Condiția femeii în România secolului XX. Studii de caz*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, pp. 135-159.
- Ulam, Adam B., *Bolșevicii. Triumful comunismului în Rusia. O istorie intelectuală*, traducere de Irina Cristea, Corint, București, 2009.
- Urse, Laureana, „Populația feminină: modernizare și adaptare”, în *Calitatea Vieții*, XVIII, nr. 1-2/2007, pp. 149-164.
- Volkogonov, Dmitri, *Lenin. O nouă biografie*, traducere de Anca Irina Ionescu, Editura Orizonturi – Lider, București, f. a.
- Vulcu-Morar, Călin, „Între «noi» și «ei»: identitatea politică a femeii în discursul comunist”, în Cosma, Ghizela, Țărău, Virgiliu (coord.), *Condiția femeii în România secolului XX. Studii de caz*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, pp. 199-213.
- Vulcu-Morar, Călin, *Republica își făurește oamenii. Construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948-1965*, Eikon, Cluj-Napoca, 2007.
- ***, *Lenin. Scurtă schiță biografică*, Editura Politică, București, 1967.
- ***, *Ana Pauker*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951.
- ***, *Prietenia între femeile sovietice și române*, Confederația Generală a Muncii din România, București, 1945.

Modelul femeii comuniste: Elena Ceaușescu sau Ana Pauker?

Radu CLIT

Abstract: Public opinion considered Elena Ceaușescu had an important role in the disaster of the Romanian communist regime. Is this view justified? For answering, it must be analyzed, on the one hand, Romanian attitudes regarding women's social role, on the other hand, Ana Pauker's example, a woman that marked the beginnings of the communist regime. In Romania, the woman's image remained patriarchal, while in Russia, traditionalist feminism was integrated by the Revolution. Communist ideology wished to achieve full equality between men and women. Elena Ceaușescu became number two in the party hierarchy, but always remained in the shadow of her husband Nicolae. Her status of scientist, probably a form of imposture, was a sign of independence, but she observed the traditional view on the woman's social role. However, at the collective unconscious level, she seems to have been likened to Ana Pauker, despite a different profile. Known for her communist convictions and an independent woman, Ana Pauker returned to Bucharest as the "man of Stalin", although her husband Marcel was executed in Moscow in 1938 by the Soviet dictator. Between 1947 and 1952, she served as foreign minister. Pauker substitution with Elena Ceaușescu is possible

through a combination of two psychic mechanisms, repression and splitting. It was necessary for protecting the original collective image of Nicolae Ceaușescu, as an independent leader from Moscow, defending national interests and praised in the West. Elena Ceaușescu became an incarnation of evil, as it had been Paukerin the beginning of the regime, confirming the traditional view about the women's role in society.

Keywords: women's social role; Bolshevik feminism, the woman's image; the collective unconscious mechanisms

1. Introducere

Regimul comunist din România s-a sfârșit prin procesul intentat cuplului Ceaușescu în decembrie 1989. Dar în ce măsură a fost proces, căci unii analiști vorbesc de „mascaradă judiciară”¹? Dacă a fost proces, el nu poate fi decât unul tipic comunist: lipsa de apărare în pofida prezenței unui avocat devenit acuzator, lipsa de martori sau de probe, desfășurarea rapidă într-o singură ședință ar fi semnele cele mai clare ale unei justiții obediente și complezente, supusă grupului care era pe cale să preia puterea². În plus, deși mereu prezentă alături de soțul ei, calitatea Elenei Ceaușescu nu a fost clar desemnată. Era imposibil de știut dacă era co-acuzată sau doar complice. În același spirit, pedeapsa a fost de asemenea identică, fără nici o încercare de nuanțare pentru fiecare dintre cei doi. Totul a părut ca o simplă execuție pentru o vină certă, dar imprecis definită. A fost mai mult o formă de răzbunare menită să răspundă dorinței colective de

-
1. R. Portocala, *L'exécution des Ceausescu. La vérité sur une révolution en trompe-l'œil*, Paris, Larousse, 2009, p. 130.
 2. Alte detalii ar putea fi invocate, dar problema procesului nu interesează în sine.

80 revanșă față de dictatura comunistă. Dar Elena Ceaușescu a avut o poziție mai puțin importantă în ierarhia regimului respectiv, și oricum pe o perioadă de timp mai scurtă. Procesul s-a desfășurat ca și cum conștiința colectivă îi atribuia ei un rol egal, dacă nu cumva mai important în evoluția spre dezastru a regimului comunist. Dar este această părere întemeiată? Nu cumva vina cea mai mare a Elenei Ceaușescu este cea de a fi fost femeie? La începutul anului 1990 circula formula puțin ridicolă „odioasa dictatură și sinistra lui soție”, *lapsus linguae* ce desemna cuplul Ceaușescu. Probabil că autorul formulei dorise să spună „odiosul dictator”, dar în cele din urmă a folosit două substantive de gen feminin, sugerând că ce a fost negativ în regimul Ceaușescu era ingerința feminină. Ori, succesul formulei dă cont de faptul că ea reflecta un curent de opinie publică destul de important referitor la perioada respectivă.

De fapt, rolul Elenei Ceaușescu în evoluția regimului comunist român nu este greu de evaluat. Dacă în perioada anilor '60 ea era absentă de pe scena națională, în anii '70 și mai ales '80 a cunoscut o evoluție importantă, până ce a devenit numărul doi în ierarhia puterii. Cum, practic, partidul și statul constituiau un bloc unic, în pofida unor structuri diferite, Elena îl secunda pe Nicolae Ceaușescu fără nici un dubiu. Fiind din capul locului soția și tovarășa sa de viață, i s-ar putea atribui un rol chiar de la începutul carierei lui politice. Dar relația lor de cuplu nu va fi invocată, deși perspectiva pe care o propune acest text este psihosociologică. Definitorie în estimarea responsabilității politice este implicarea la nivelul instituțiilor puterii.

În exercitarea puterii în comunism doi factori sunt capitali: în primul rând ideologia, în al doilea, raporturile ierarhice, mai ales pe axa verticală. Ideologia rămâne referința cea mai importantă care distinge un sistem totalitar de o simplă dictatură. Ea presupune existența unor organisme colective de conducere, a căror menire este să ateste raportarea deciziilor la teoria de bază, în speță marxist-leninistă. Chiar dacă secretarul general al partidului era practic atotputernic, el trebuia să obțină acordul comitetului

central, pe de o parte, iar pe de alta, să se supună controlului Moscovei, instanța care a și instalat regimul comunist în țara noastră.

O altă dimensiune pentru înțelegerea rolului atribuit Elenei Ceaușescu este și poziția socială a femeii în societatea comunistă. Această poziție a depins atât de nivelul mentalităților în perioada istorică premergătoare, cât și de proiectul comunist în acest domeniu. La începuturile regimului comunist, proiectul a fost ilustrat de către o altă prezență feminină, anume de către Ana Pauker. Ipoteza de lucru propusă aici este că rolul atribuit Elenei Ceaușescu în evoluția regimului comunist este influențat, cel puțin în parte, de imaginea pe care o impusese inițial cealaltă femeie care s-a aflat la putere. Și alți autori evocă influența Anei Pauker:

„Ca evreică, dar mai ales ca femeie «denaturată» prin activismul ei politic, ea a concentrat în România un considerabil capital de anti-patie, capital care va fi moștenit de Elena, soția lui Nicolae Ceaușescu”.

Moștenirea nu poate fi decât inconștientă, căci de fapt, fiecare dintre cele două femei avea un profil personal diferit. Invocarea Anei Pauker ridică două probleme, cea a feminismului propus de comunism și cea a raporturilor dintre București și Moscova. De aici necesitatea unei viziuni mai largi asupra regimului comunist din România și a poziției lui Nicolae Ceaușescu, analizată prin prisma cultului care i-a fost dedicat.

Prin urmare, compararea profilului Elenei Ceaușescu cu cel al Anei Pauker pe de o parte, raportarea rolului primei la situația politică în care a trăit, pe de alta, vor permite o mai bună înțelegere a rolului femeii în societatea comunistă. De fapt, cele două profiluri constituie două modele și arată existența unei

-
1. Adrian Cioroianu, *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste*, Editura Curtea Veche, București, 2005, p. 72 (în traducerea mea din limba franceză).

- 82 anumite evoluții, atât în interiorul regimului comunist cât și în raport cu situația din România interbelică. Dar mai întâi câteva detalii despre Elena Ceaușescu.

2. Elena Ceaușescu

Evoluția Elenei Ceaușescu în cadrul regimului comunist a fost strâns legată de cea a soțului ei Nicolae. După declanșarea cultului personalității primului secretar general, familia lui a început să fie și ea prezentă în presa de partid. Acest aspect îl diferențiază pe Ceaușescu de liderii de la Moscova sau din celelalte țări comuniste, unde puterea centrală era încarnată de o singură persoană, mereu un bărbat. Elena Ceaușescu a început să fie menționată în presa de partid spre sfârșitul anilor 60¹. În acel moment, Ceaușescu se instalase deja bine la putere și putea să aducă ceva nou în cadrul regimului de tip sovietic. „Elena Ceaușescu acumulează prestigiu (sau măcar recunoaștere publică) tocmai datorită faptului că este partenera de viață a primei persoane politice a României”². Difícil de știut dacă această deschidere avea ca intenție doar emanciparea femeii, sau urmărirea de fapt instalarea familiei Ceaușescu ca dinastie la conducerea țării. Prezența Elenei Ceaușescu pe scena publică devine mai importantă, progresiv, după sfârșitul perioadei de liberalizare, încheiată în 1973³. Cultul personalității secretarului general al partidului devine tot mai prezent, acesta fiind contextul în care se va accentua, cu o anumită latență și importanța soției. „Ceremonialul celebrării Elenei Ceaușescu își are începuturile pe data de 7 ianuarie 1979,

-
1. C.L. Olteanu, „Cultul Elenei Ceaușescu în anii '80”, în A. Ciupală, *Despre femei și istoria lor în România*, Editura Universității București, 2004, ebook.unibuc.ro/istorie/ciupala/cultuleneceausescu.htm, p. 1-25.
 2. *Ibid.*, p. 2.
 3. R. Clit, *Cadru totalitar și funcționare narcisică*, Editura Fundației Generația, București, 2004.

când aceasta împlinește vârsta de 60 de ani de viață și 40 de activitate revoluționară”¹. În presa de partid este prezentată sub două ipostaze: „militantă de frunte a partidului nostru” și „eminent om de știință”², de unde și principala ei responsabilitate, cea a coordonării sectorului cercetării și tehnologiei. Ea are deci un rol limitat, care nu pune nicicum în pericol importanța covârșitoare a autorității soțului, șef al partidului comunist. Imaginea ei rămâne dependentă de a lui.

„Elenei Ceaușescu nu i se construiește o legendă, ci dimpotrivă, ea are de recuperat la nivel discursiv vidul legitimității. Liderului de partid Nicolae Ceaușescu, legitim în momentul desemnării sale, devenit incontestabil în scurt timp, i se instituie un cult care să îl glorifice în panteonul zeilor”³.

De fapt, Elena Ceaușescu ocupă un loc mai rar revendicat de o activistă de partid, pe cel de savantă. Inițial a fost prezentată ca inginer chimist, ceea ce părea deja o formă de impostură, căci nu putea avea un nivel școlar prea avansat. Ulterior ea a devenit, după formulările propagandei, un pionier al chimiei românești, caracterizare și mai exagerată⁴. O sursă a antipatiei pe care o stârnea poate fi legată, cel puțin implicit, de acest aspect. Treptat, se remarcă „o tendință extensivă spre omnicompetență, caracteristică atribuită până atunci numai soțului ei”⁵. Această evoluție se accentuează progresiv: „Începând cu 1982 eroizarea Elenei Ceaușescu va marca etapa autonomizării imaginii sale în discursul encomiastic, devenind un erou al României

1. *Ibid.*, p. 4.

2. *Ibid.*, p. 5.

3. *Ibid.*, p. 8.

4. Știința sovietică reușea să coopteze savanți reali sau potențiali precum Miciurin sau Lîsenko, sau își însușea teoriile altora, cazul lui Pavlov. În România, C.I. Parhon a fost și el un savant atașat regimului comunist.

5. *Ibid.*, p. 10.

84 Socialiste ca și soțul ei”¹. Cu toate acestea, o diferență importantă rămâne între cei doi soți, căci responsabilitățile ei rămân limitate. „La sfârșitul anului 1980, Elena Ceaușescu controla prin intermediul funcției de președinte al Consiliului Național al Științei și Învățământului (organ al partidului și cu reprezentant în guvern) conducerea executivă a Științei, tehnologiei și învățământului”². Evoluția progresivă continuă mai departe până la sfârșitul neprevăzut al regimului. În 1987 pentru prima dată este desemnată ca eroină. „Discursul anilor 1988 și 1989 este marcat de singularizarea/autonomizarea imaginii Elenei Ceaușescu în câmpul politic (...). Elena Ceaușescu devine un politician independent, fără a submina, însă, poziția autoritară și supremă a secretarului general al partidului”³. Căci în cele din urmă, Elena Ceaușescu avea exclusivitatea controlului unui singur domeniu, pe cel al personalului din domeniul universitar. „Angajările de asistenți, lectori, profesori la facultăți se făceau numai în urma aprobării Elenei Ceaușescu”⁴. S-ar putea spune că, foarte probabil, dacă regimul comunist ar fi supraviețuit, evoluția ascendentă a Elenei Ceaușescu ar fi continuat, ceea ce ar justifica impresia colectivă a unui rol nefast. Dar ea își păstra funcția de director al Institutului de cercetări chimice și se agăța și de poziția de savantă. Cu ocazia vizitelor oficiale în străinătate dorea să primească mereu distincții și onoruri universitare⁵. În acest fel, ea nu părea să aspire la poziția de lider stalinist a lui Nicolae Ceaușescu, ci la păstrarea unui teritoriu propriu, personal, care să nu-i fie contestat de nimeni, în sfera puterii.

S-ar putea glosa mai mult pe tema rolului ei de soție, dar o astfel de discuție devine clasică. În toate epocile și în toate tipurile de regim politic, nu numai soțiile bărbaților cu funcții importante, ci și alte femei au putut influența într-un fel sau altul

1. *Ibid.*, p. 11.

2. *Ibid.*, p. 14.

3. *Ibid.*, p. 15.

4. L. Vălenaș, *Cartea neagră a ceaușismului. România între anii 1965-1989*, Editura Saeculum I.O., București, 2004, p. 151.

5. I.M. Pacepa, *Horizons rouges*, Presses de la Cité, 1988, Paris, p. 137.

mecanismele puterii. Într-un mod similar, Elena Ceaușescu profita de acest rol fiind mare amatoare de articole de lux, cărora le evalua prețurile cu o mentalitate comunistă¹. Aspect interesant pentru redefinirea rolului social al femeii în perspectivă marxistă. De fapt, comunismul a creat un raport specific cu anumite puncte de vedere ale mișcărilor feministe.

3. Femeia în comunism

Concepția despre rolul femeii în societatea comunistă este o consecință, pe de o parte, a criticii marxiste a societății burgheze, pe de altă parte, a principiului egalității depline între indivizi. La originea acestei concepții se află viziunea lui Engels² despre istoria instituției căsătoriei. El a ajuns la concluzia că inițial, în istoria umanității, au existat două forme colective de căsătorie (întâi pe grupuri, apoi pe perechi). Ulterior, monogamia impusă de civilizație presupunea adulterul și prostituția, mai ales pentru satisfacerea nevoilor sexuale ale bărbaților. Femeia apare în această perspectivă ca o victimă pe care revoluția bolșevică și-a propus s-o apere. Dar nu se poate spune că marxismul a ajuns la o poziție structurată, nici măcar spre sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut: „deși considerăm realizarea sa o prioritate, trebuie să recunoaștem că activitatea teoretică marxistă pe tema feminismului se află încă la început”³. Cu toate acestea, intențiile doctrinei erau prezentate ca foarte pozitive: „Comunismul viitor promite femeii eliberarea absolută, realizarea tuturor revendicărilor,

1. *Ibid.*, p. 252.

2. F. Engels, (1884) *L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'état*, Editions sociales, Paris, 1974.

3. A. Kuhn, A. Wolpe, „Feminism and materialism”, în A. Kuhn, A. Wolpe, *Feminism and Materialism*, London, Routledge & Kegan Paul, New York, 1978, p. 7 (în traducerea mea din limba engleză).

86 chiar a celor mai extreme”¹. Dar dintr-o perspectivă neutră, un asemenea proiect pare nerealist, în orice caz la începutul secolului XXI:

„Feminismul este o utopie, rolul său este construirea unei societăți în care bărbații și femeile să fie egali, o societate de ființe libere. Este și o mișcare în plină desfășurare, neterminată dar care presupune un elan a cărui căutare afectată de libertate și fericire a contribuit deja la transformarea vieților noastre și a peisajului lumii”².

Desigur, această opinie contează pentru feminism în general. El a reușit să impună anumite progrese, de regăsit bineînțeles și în democrațiile occidentale, unde nu a avut ca obiectiv abolirea tuturor diferențelor de gen³.

4. Feminismul bolșevic

Trebuie subliniat că revoluția bolșevică a cunoscut particularități care nu au fost prezente în ceea ce a devenit ulterior modelul de mișcare socială menit să fie impus în alte țări. Se pot invoca și niște căutări, căci nu exista vreun precedent⁴. În Rusia începutului de secol XX exista un feminism care a fost integrat de noul regim sovietic. Era reprezentat de Aleksandra Kollontai,

-
1. M. Rauze, *La femme du communisme primitif au Communisme futur*, Conférence à l'École Communiste Marxiste, p. 24 (în traducerea mea din limba franceză). Astfel de puncte de vedere nu mai sunt credibile după 1989.
 2. L. Halls-French, J. Rome-Chastanet, „Conclusion”, în L. Halls-French, J. Rome-Chastanet, *Féministes, féminismes. Nouvelle donne, nouveaux défis*, Editions Syllepse et Espace Marx, Paris, 2004, p. 115 (în traducerea mea din limba franceză).
 3. Relațiile de gen indică diferențele dintre femei și bărbați dincolo de sfera sexuală, cumva ca în gramatică, unde genul există deja.
 4. Până la un punct, precedentul ar fi revoluția franceză, dar ea a avut un scop mai limitat decât cel bolșevic.

o femeie de origine aristocrată, care a jucat un rol politic mai extins¹. Ea a fost numită ambasador al Rusiei sovietice în 1923, ceea ce constituia o premieră, căci nici o altă femeie din lume nu mai ocupase acest tip de funcție. A avut și responsabilități legate de situația femeii, în calitate de Comisar al poporului pentru afacerile sociale². A folosit această poziție pentru a crea creșe și alte instituții de ocrotire a copilului, menite să ajute femeile integrate în producție. A susținut în paralel că orice formă de uniune între sexe trebuie acceptată de societate, ca de exemplu căsătoria între trei sau patru persoane³. S-a implicat și în cauza adolescentelor care deveneau mame fără să fie măritate și care erau respinse de societatea tradițională. Pornind de la ideea că ideologia proletară intervine și în raporturile dintre sexe, pentru că postulează egalitatea tuturor persoanelor, ea era de părere că în momentul în care această ideologie avea să fie asumată de mase, conflictele de iubire vor dispărea. A. Kollontai susținea implicit ideea libertății sexuale, ca o rezultată a egalității între sexe. Accepta că societatea sovietică nu condusese la dispariția prostituatelor și semnala că urmărirea lor judiciară în Rusia sovietică pentru faptul că nu aveau serviciu era contradictorie.

De precizat că revoluția din Rusia a schimbat rapid legislația în materie de căsătorie și divorț, încă din 1917. Astfel, la începutul anilor 1920 a avut loc o veritabilă revoluție sexuală⁴. Actul sexual era prezentat ca un comportament fiziologic, asemănător băutului unui pahar cu apă pentru satisfacerea setei. Se propunea chiar folosirea sexuală a femeilor dintr-o colectivitate de către toți bărbații interesați. Impusă de bază, această reven-dicare, ce a dus la multe abuzuri, nu a fost asumată de conducerea

-
1. J. Stora-Sandor, „Introduction”, în A. Kollontai, *Marxisme et révolution sexuelle*, La Découverte et Syros, Paris, 1973.
 2. *Ibidem*.
 3. Probabil că trebuie înțeleasă ca un fel de revenire la căsătoria pe grupuri sau perechi descrise de Engels.
 4. R. Clit, *La sexualité collective: de la révolution bolchevique à nos jours*, Editions du Cygne, Paris, 2006.

88 bolșevică, deoarece considera că avea de rezolvat probleme mai importante. Deși mișcarea își propunea eliberarea sexualității, ea rămânea dominată de o viziune conservatoare, discriminatorie¹ – nu era satisfăcătoare decât pentru bărbați. Venirea la putere a lui Stalin a dus la schimbarea climatului social și la revenirea la o legislație clasică în materie de divorț și familie.

În ceea ce o privește pe Aleksandra Kollontai, în cele din urmă, „preocupările referitoare la viața sexuală au fost considerate «antimarxiste»”². Dar aceste critici nu au dus la excluderea ei din partid, ea reușind să-și păstreze chiar anumite responsabilități politice. Poate pentru că avea și puncte de vedere conforme ideologiei comuniste de bază. Susținea astfel ideea obligației femeilor de a face copii, ca și necesitatea transformării lor în forță de producție.

5. Feminismul în România precomunistă

În România interbelică societatea părea puțin interesată de situația femeii, existând probleme sociale mai importante, mai ales după recuperarea tuturor teritoriilor românești, la finele Primului Război Mondial. În orice caz, mișcarea feministă luase ființă după Unirea Principatelor din 1859, ea avea un caracter elitist și un program de emancipare, căci modelul său erau revendicările din Occident³. În perioada interbelică, accentul se schimbă:

-
1. Pentru mai multe detalii, vezi Clit, 2007.
 2. J. Chemouni, *Trotsky et la psychanalyse*, Editions Inpress, Paris, 2004 (în traducerea mea din limba franceză). A. Kollontai a scris nuvele în care a continuat să încerce, implicit, definirea unei sexualități specifice comunismului.
 3. R. Cheshec, „Toward a Romanian Women's Movement. An Organizational History (1880-1940)”, în E. Saurer, M. Lanzinger, E. Frysak, *Women's Movements. Networks and Debates in postcommuniste Countries in the 19th and 20th Centuries*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 2006, pp. 439-455.

„În comparație cu formulările dinaintea Primului Război Mondial, emanciparea femeilor se identifică mai puțin cu obținerea și validarea modernizării sociale după un model occidental și mai mult cu prioritatea națională de care depindea chiar dezvoltarea țării”.

Astfel, în 1921 va fi creat Consiliul Național al Femeilor Române, care nu a exclus anumite revendicări pe linia obținerii dreptului de vot universal. Ca o consecință, Constituția din 1938 garanta anumitor categorii de femei dreptul de vot pentru Camera Deputaților și pe cel de a fi alese în Senat². Aceste realizări pot fi considerate elitiste într-o țară predominant agrară. Dar caracterul agrar al țării, ca și importanța problemei naționale în perioada istorică respectivă fac parte dintre factorii care limitau, în principiu, foarte mult și interesul posibil pentru ideile și organizațiile comuniste.

6. Ana Pauker

Spre deosebire de Elena Ceaușescu, Ana Pauker s-a afirmat în nume propriu. Desigur numele de Pauker era al soțului³, adoptat în urma căsătoriei ce a avut loc în 1921 la Zürich. Ea își exprimase deja apartenența la mișcarea comunistă (participase la manifestația din 13 decembrie 1918, la București, și la crearea Internaționalei a treia de către Lenin în 1919). După căsătorie, a fost prezentă la afilierea partidului socialist la Internaționala comunistă, actul de naștere al partidului comunist din România⁴. Când a devenit ilegal, sarcina organizării publicării presei specifice

1. *Ibidem*, p. 446 (în traducerea mea din limba engleză).

2. *Ibidem*, p. 454.

3. Se născuse cu numele „Rabinsohn”.

4. M. Mircu, *Ana Pauker și epoca ei*, Bat Yam, Horodnic de Jos, Glob, Ion Prelipceanu, 2001.

90 i-a revenit¹. Probabil că ea a reușit să se impună în România interbelică tocmai pentru că era femeie, fiind neobișnuit ca semenele sale să se manifeste pe scena socială. Deci până să devină celebră, Ana Pauker nu stărnea bănuiala că ar putea reprezenta un partid ilegal. Fiind probabil bine apreciată, a urmat, între anii 1927-1928, școala de cadre de conducere a Cominternului de la Moscova, ceea ce a lansat-o pe scena internațională.

„Devenise o figură centrală a comunismului, instructoare a Cominternului. La Berlin, la Paris, la Praga activează în mișcarea comunistă internațională; în același timp dirijează, din afară, activitatea comunistă din România”².

A revenit în țară în 1933, pentru a fi arestată după doi ani. La procesul de la Craiova din 1936, s-a remarcat prin capacitatea de a întoarce împotriva completului de judecată acuzațiile care i se aduceau. A fost eliberată în 1940, în cadrul unui schimb de deținuți cu Moscova și a revenit în țară în 1944, cu sarcina de a asigura implantarea regimului comunist la București.

„Ana Pauker era mai puternică decât Gheroghiu-Dej, avea în spatele ei pe însuși stăpânul suprem, pe Stalin”³. Pe linie de stat, în 1947 ea a fost numită ministru de externe, fiind prima femeie care să ocupe o astfel de poziție în România (și în țările Europei de Est), la fel cum A. Kollontai a fost prima femeie ambasador a Rusiei sovietice. La momentul respectiv, ce preceda începutul Războiului Rece, au apărut comentarii în diverse publicații americane și britanice. „Pentru mulți oameni din lumea întreagă, dar în special pentru femei, Ana Pauker a devenit un model și au privit-o cu admirație”⁴. Schimbarea de regim îi permite ca succesele internaționale să aibă efecte pozitive și în țară.

1. *Ibidem*, p. 63.

2. *Ibidem*, p. 71.

3. *Ibidem*, p. 157.

4. I. Calafeteanu, *Scrisori către tovarășa Ana*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 11.

„Cultul personalității Anei Pauker s-a dezvoltat foarte rapid, la scurt timp după ce aceasta a revenit în România și a preluat puterea de facto în P.C.R. Trebuie menționat însă faptul că adularea Anei Pauker a început încă din timpul procesului de la Craiova, din 1936, numele său fiind folosit de către aparatul de propagandă al Cominternului ca un simbol al luptei contra fascismului”¹.

Dar cel puțin o anumită perioadă de timp, aprecierile pozitive erau exprimate de o bună parte a aparatului central de partid. „La instrumentalizarea cultului Anei Pauker în România au participat nu doar comuniștii sosiți din URSS, ci și cei rămași în țară, membrii ai grupului condus de Gheorghiu-Dej”². Poate tocmai capacitatea de a-și găsi susținători a semnalat că ea era o concurentă periculoasă pentru Gheorghiu-Dej. Căci în 1952, a fost acuzată de deviaționism de dreapta³. A fost anchetată și înlăturată din toate organismele de putere. Nu a fost însă executată nici ca Pătrășcanu, altă victimă a lui Gheorghiu-Dej, nici ca soțul ei, Marcel, la Moscova, 14 ani mai devreme, nici ca alți comuniști evrei din țări frățești⁴. Persoană de încredere a lui Stalin, ea a căzut totuși victimă dorinței lui Gheorghiu-Dej de a se impune ca șef suprem la București. Probabil că pentru Stalin ea nu mai era necesară, iar în plan intern concurența ei nu mai părea așa de serioasă ca cea a lui Pătrășcanu. Să fi fost salvată tocmai de faptul că era femeie?

Dincolo de faptul că Ana Pauker a avut o carieră exemplară de comunistă, ea a integrat și ceva din feminismul sovietic. Căsătoria ei cu Marcel Pauker a fost relativ liberă, după ce a avut doi copii cu el, a mai făcut un al treilea la Paris, cu un tovarăș

-
1. E. Neagoe-Pleșa, L. Pleșa, „Studiu introductiv”, în Consiliul național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Dosarul Ana Pauker*, vol. 1, Nemira, București, 2006, p. 20.
 2. *Ibidem*.
 3. Împreună cu Teohari Georgescu și Vasile Luca.
 4. În aceeași perioadă, Rudolf Slansky, în Cehoslovacia, și Laszlo Rajk, în Ungaria, au fost executați.

92 din Franța¹. I se atribuie și participarea la acuzarea de troțkism a soțului ei Marcel în 1938², ceea ce a dus la pedeapsa capitală. Dar aici punctele de vedere diferă, nu ar fi sigur că soțul ei ar fi fost supus unei proceduri judiciare³. Oricare ar fi fost poziția ei, regimul totalitar al lui Stalin impunea o fidelitate deplină celor mai importanți colaboratori ai săi. Un biograf american sporește confuzia avansând că principala sa trăsătură psihologică era duplicitatea: „Este vorba de nesfârșitele ei iluzii (...) că Marcel Pauker supraviețuise cumva vărsării de sânge a lui Stalin”⁴. Dar această duplicitate poate fi văzută tot ca o consecință a dictaturii totalitare. Punctele de vedere, părerile impuse ierarhic de putere și susținute oficial puteau fi părăsite în relațiile amicale, egalitare, deși cu anumite riscuri.

Din altă perspectivă, trebuie amintit că atunci când era la apogeul puterii, Ana Pauker se expunea cu bărbați mai tineri și afișa un anumit lux⁵. Aceste comportamente pot fi văzute tot ca o consecință a feminismului. În măsura în care femeia e egală cu bărbatul, ea poate să arate care-i sunt preferințele sexuale și gusturile vestimentare⁶. Dar contextul românesc de atunci nu era pregătit pentru o astfel de emancipare și aprecia negativ persoana Anei Pauker, care în plus trecea drept „omul Moscovei”. Cu alte cuvinte, dincolo de faptul că ea apărea ca un fel de vânzătoare de țară, era percepută mai mult ca o femeie masculinizată, avidă de putere. Atât fidelitatea sa față de Moscova, cât și semnele de emancipare ca femeie ale Anei Pauker i-au creat o imagine negativă. Există chiar punctul de vedere că în calitate de femeie și

1. M. Mircu, *op. cit.*

2. I. Calafeteanu, *op. cit.*, p. 12.

3. M. Mircu, *op. cit.*, p. 110.

4. R. Levy, *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2001, pp. 232-233 (în traducerea mea din limba engleză).

5. I. Calafeteanu, *op. cit.*

6. Dintr-o perspectivă clinică se poate infera în acest registru și prezența incestului. Vezi Clit, 2007.

de evreică, ea era ȧapul ispășitor ideal pentru comunismul românesc¹. Alți autori sugerează că poate avea propria ei vinovăție: „Căci datorită poziției ei importante în mișcare, Pauker s-a simțit probabil, în mod arogant, imună la orice sancțiune a deciziilor ei politice”². Este vorba de un personaj complex, contradictoriu, care a avut o vreme relativ scurtă foarte multă putere, deși femeie. Situația ei nu ne interesează aici în sine, ci în raport cu feminismul comunist, ca model reprezentativ. În perioada Ceaușescu, amintirea ei părea să fi dispărut din conștiința colectivă. Desigur, ea nu era evocată oficial, nici măcar ca personaj negativ. Astfel imaginea ei era supusă unei forme anume de uitare. Perioada inițială a instalării regimului comunist poate fi considerată un traumatism psihologic colectiv prelungit³. Neplăcerea provocată de evocarea ei pentru cei care au trăit-o a dus la evitarea confruntării cu amintirea evenimentelor politice și a personajelor lor principale. Prin refulare, reprezentarea situației traumatice este separată de afectele care o însoțesc, ceea ce favorizează uitarea. Fiind probabil asociată traumei colective, figura Anei Pauker era și ea supusă acestei forme de uitare. Evident, în condițiile dictaturii totalitare, contextul social contribuia și el la acest efect, căci regimul care produsese traumatismul se afla încă la putere.

7. Feminizarea societății sovietice

Comunismului îi revine meritul de a fi atribuit unor femei funcții înalte, ca cea de ambasador sau de ministru, uneori pentru prima dată. Se poate spune însă că acest tip de regim nu a mers mult mai departe în politica de emancipare a femeii. Revoluția sexuală din Rusia sovietică, deși nu neapărat favorabilă femeii, nici nu a fost susținută de partid. În schimb, sub Stalin,

1. M. Mircu, *op. cit.*, p. 256.

2. R. Levy, *op. cit.*, p. 234 (în traducerea mea din limba engleză).

3. R. Clit, *op. cit.*, 2004.

94 s-a ajuns la feminizarea societății sovietice, în sens demografic, fără ca ea să fi fost un obiectiv predeterminat¹. „Scopul nu este de a susține că măsurile luate în perioada lui Stalin nu au avut consecințe pozitive pentru redefinirea relațiilor de gen și între sexe, ci că ele au fost adesea efectele secundare ale unei abordări mult mai practice a femeilor și a problemelor lor”². De fapt, acest aspect este și un efect al politicii represive și al terorii în masă. Arestările masive, detențiile și pedepsele capitale extrem de frecvente afectau mai ales populația de sex masculin. Ulterior, exterminarea bărbaților a fost agravată și de al Doilea Război Mondial, iar dezechilibrul demografic instalat nu a fost compensat nici până în ziua de azi³. O consecință imediată a fost că familiile monoparentale erau frecvente încă din perioada interbelică, deci cu mult înaintea Occidentului. În acest fel, Stalin își merita titlul de „tătic” nu atât al popoarelor, cât mai ales al copiilor care creșteau fără prezență paternă. „Femeile, ca mame veritabile sau doar potențiale s-au dovedit a fi nu doar agente ale valorilor culturale ale lui Stalin, dar și principalele lor receptoare”⁴. El era, evident, doar un tată simbolic, dar relativ eficace, căci educația comunistă a fost mai simplă în acest tip de familie. Cu alte cuvinte, valorile tradiționale rusești au fost mai ușor înlocuite de către doctrina comunistă. De aceea, bilanțul progreselor sociale înregistrate pe linie de feminism în Rusia sovietică este greu de apreciat ca pozitiv: „Se poate susține că epoca lui Stalin a condus nu atât la accentuarea eliberării femeilor, ci mai curând la sporirea domeniilor în care femeile erau exploatate”⁵. Dar combinația contradictorie dintre o anumită formă de eliberare și o mai accentuată aservire a făcut parte din modelul sovietic exportat și în țara noastră.

1. R. Clit, *op. cit.*, 2007.

2. M. Ilic, „Introduction”, în M. Ilic, *Women in the Stalin Era*, Houndmills, Palgrave, New York, 2001, p. 1 (în traducerea mea din limba engleză).

3. R. Clit, *op. cit.*, 2007.

4. M. Ilic, *op. cit.*, p. 2 (în traducerea mea din limba engleză).

5. *Ibidem*, p. 8 (în traducerea mea din limba engleză).

8. Femeia în România comunistă

Dușmanul de clasă al feminismului, desemnat de pe poziții marxiste, era societatea patriarhală¹. Acest tip de societate era foarte prezent în România. Populația majoritar țărănească se agăța de valorile tradiționale, care impuneau femeii un rol secundar în afara familiei. Familia tradițională a fost atacată în multiple feluri, dar soluția din Rusia sovietică, cea a eliminării fizice a bărbaților a avut probabil o pondere mai mică². Destul de repede, a fost folosită, așa cum ne arată fenomenul Pitești³, metoda reeducării elitelor, inclusiv țărănești. Ulterior, familia rurală a fost atacată printr-o formulă mai pașnică dar nu mai puțin eficace, industrializarea. Din capul locului exista o contradicție deplină între modelul sovietic și societatea românească, adică

„o societate cu dominantă rurală covârșitoare [care] nu cunoscuse forme asociative feminine moderne decât în anumite enclave urbane, în medii educate și cosmopolite, sub forma unor grupuri care se integrau în tradiția binefacerii sociale, cu nuanțe feministe și pretenții intelectuale”⁴.

Desigur, Ana Pauker venea ca purtătoare a modelului sovietic atât la nivel politic general, cât și în ceea ce privește raporturile dintre bărbați și femei. Elena Ceaușescu a fost cunoscută mai târziu, în altă epocă și reprezintă deja o dimensiune a ceea ce s-ar putea numi comunismul românesc, anume tendința de a impune

-
1. L. Halls-French, J. Rome-Chastanet, *op. cit.*
 2. O discuție amănunțită a acestui aspect ar risca să ocupe prea mult spațiu.
 3. R. Clit, „La propagande et la force dans le «phénomène Pitesti»”, în *Topique*, 2010, 2, 111, pp. 83-102.
 4. I. Cîrstocă, *Faire et vivre le postcommunisme. Les femmes roumaines face à la «transition»*, Editions de l'université de Bruxelles, Bruxelles, 2006, p. 18 (în traducerea mea din limba franceză).

- 96 o dinastie roșie. Alături de Ana Pauker, ea reprezintă un alt model de femeie specific regimului în cauză. Raportul dintre cele două modele de femeie devine mai clar. La modul general, în România comunistă, femeile aveau în principiu acces la orice profesiune. Prezența lor devenise vizibilă în domeniul ingineriei (mai ales în câteva specialități, ca industria alimentară, chimia etc.), care dispunea de diploma de învățământ superior majoritară¹. Exceptând sectoarele în care femeile erau majoritare prin tradiție (sănătate etc.), feminizarea nu poate fi semnalată decât într-un singur domeniu, agricultura, din pricina industrializării care aspira în primul rând bărbații. S-ar putea spune că mai ales industrializarea a permis femeii să aibă niște deschideri pe linie profesională, dar ea rămânea dependentă de bărbat pe linie socială.

9. Puterea, independența și cultul personalității

Chiar dacă Ceaușescu putea fi influențat de soție, de comitetul politic executiv, sau de alte persoane, el avea un cadru de exercitare a puterii fixat de Moscova. Problema independenței sale este discutabilă. Nu trebuie uitat că Armata Roșie părăsise „Republica Populară Română” încă din 1958, iar Gheorghiu-Dej câștigase deja o mai mare autonomie față de Uniunea sovietică. Meritul lui Ceaușescu, inițial necunoscut în afara cercurilor puterii, a fost câștigarea simpatiei populare, în perioada 1968-1973: „A făcut apel la sentimentele naționaliste și la succesul unei politici externe semiindependente, două cauze care i-au atras sprijinul tacit al maselor”². De fapt, el a mers și mai departe, relaxând sistemul de supraveghere totalitară. „Primii ani după înscăunarea lui Ceaușescu s-au caracterizat prin slăbirea

-
1. Din surse neoficiale, 65% din numărul total al diplomelor universitare.
 2. D. Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Humanitas, București, 1998, p. 11.

terorii instaurate de Dej”¹. Obiectivul a fost „de a plasa Ministerul de Interne sub controlul direct al partidului, și în final, al său personal”². De fapt era vorba de întărirea puterii personale³, care câștiga în legitimitate prin obținerea sprijinului popular. Câteva subiecte de interes național nu au mai fost cenzurate, ca în perioada precedentă. În problema Basarabiei, după evocarea ei indirectă din 1966, el ar fi fost confruntat cu reacții sovietice. „Fără a renunța la poziția sa, Ceaușescu nu și-a mai exprimat-o la fel de tranșant decât la al XIV-lea Congres al PCR, din noiembrie 1989”⁴. O anumită prudență față de Moscova părea să limiteze pretinsa independență a liderului de la București. Dar perioada de liberalizare a luat sfârșit după câțiva ani. Ulterior, Ceaușescu a continuat să aibă o bună cotă internațională, dar, în plan intern, a pierdut mult din popularitate. O diferență de marcă față de soția sa trebuie făcută la nivelul cultului personalității, o constantă a comunismului ca sistem toalar.

„În România, primele manifestări ale cultului personalității au debutat în 1945, la scurt timp după preluarea puterii de către PCR. Persoana adulată de către comuniștii români era, desigur, Stalin, căruia îi datorau accederea lor în fruntea statului. Cultul lui Stalin a fost promovat cu insistență, îndeosebi de comuniștii sosiți de la Moscova, dintre care Ana Pauker a avut un rol determinant”⁵.

Apoi, cel care a beneficiat de cult a fost Gheorghiu-Dej. Dar în cazul lui Ceaușescu, cultul a fost bazat inițial pe o simpatie populară certă. Astfel, treptat, proporțiile cultului au devenit grotești:

-
1. *Ibidem*, p. 84.
 2. *Ibidem*, p. 86.
 3. Deletant arată că Ceaușescu urmărea să-l anihileze pe Alexandru Drăghici, unul dintre principalii pretendenți la funcția pe care el o ocupa, în principiu, doar temporar.
 4. *Ibidem*, p. 159.
 5. E. Neagoe-Pleșa, L. Pleșa, *op. cit.*, p. 19.

98 „«Mare timonier» (ca Mao în China), «geniul Carpaților», «Dunărea gândirii», «genial conducător» (ca Stalin), «fiul cel mai iubit al poporului», sau «fiu providențial al României și al lumii» nu sunt decât câteva dintre expresiile cu care îi plăcea să fie flatat – și trebuie spus că cei care s-au lăsat prinși în acest joc au fost numeroși”¹.

Toate aceste formule pledează pentru integrarea șefului suprem comunist în spațiul cultural românesc. Un analist politic a încercat să desprindă trăsăturile definitorii ale cultului în context național:

„i) întâi, este incompatibil cu ideologia pe care conducătorul o invocă; ii) cultul este contemporan cu subiectul său; iii) pierdere totală a sensului și măsurii; iv) caracterul instituțional al cultului; v) transformarea conducătorului din erou, în supraom, apoi în idol. Cultul lui Ceaușescu este o sinteză a două modele: din punctul de vedere al formei, poate fi apreciat ca național, amintind manifestările precedente ale mitului șefului; fondul (conținutul și maniera în care în care acest conținut este expus) se apropie cel mai mult de modelul stalinist, cu accente proprii magnificenței comunismului de tip asiatic al unui Mao sau Kim Il Sung”².

În pofida cultului, imaginea sa internă devenea tot mai negativă, mai ales începând cu 1984. Este anul în care a început expunerea la frig a populației, pe timpul iernii, din pricina neasigurării încălzirii colective. Simultan, se accentuau demolarea Bucureștiului, distrugerea bisericilor și începea proiectul de sistematizare a satelor, după principii de modernizare greu de înțeles. Deși nu e imposibil ca soția sa Elena să-l fi orientat în aceste direcții, e mult mai probabil ca inspirația să fi fost sovietică. Ideea de a șterge urmele trecutului³ pentru a construi mai ușor un om nou face parte din concepția marxistă. Dar, în acest

1. R. Portocala, *op. cit.*, pp. 10-11.

2. A. Cioroianu, *op. cit.*, p. 298 (în traducerea mea din limba franceză).

3. „Sfârșiți odată cu trecutul negru” este unul dintre versurile Internaționalei.

fel, Ceaușescu dovedea o totală lipsă de interes pentru valorile și tradițiile naționale, dând prioritate modelului comunist de societate. Ori el cunoștea bine acest model, căci se instruisese în Uniunea Sovietică¹, spre deosebire de soția sa Elena, care a rămas tot timpul în țară. În mod paradoxal, Ana Pauker fusese urâtă și apoi uitată tocmai pentru că era purtătoarea modelului sovietic, fundamental pentru toate țările care se angajau pe calea socialismului. Atunci, în ce măsură i se poate atribui Elenei Ceaușescu un rol important în schimbarea liniei politice de care ar fi fost responsabil mai ales soțul ei?

10. Raportul celor două modele

Ana Pauker se impusese singură ca o femeie independentă, ajungând la o anumită libertate față de căsătorie și la o morală sexuală flexibilă. Dar chiar și în Rusia sovietică, acest fel de a fi fusese generat mai ales de forma inițială a revoluției bolșevice, reducându-se mult în perioada lui Stalin. Însă în România nu putea fi acceptat din pricina situației patriarhale, care încerca să respingă tot ceea ce era impus de modelul comunist. Elena Ceaușescu a respectat modelul de căsnicie tradițională. Meritul ei era de a fi nevasta lui Nicolae, la care se adăuga calitatea de ilegalistă, imaginea sa fiind asociată soțului și regimului comunist. Desigur, ea nu a fost redusă la un rol casnic, de mamă și eventual gospodină, era emancipată ca om de știință, deși intra astfel în domeniul imposturii. De unde o nuanță proprie adusă de comunism, care își propunea oricum să modifice societatea românească tradițională sau patriarhală. Căci Elena Ceaușescu ilustra mai ales o familie model, existând chiar problema dacă rolul ei nu se reducea la a aduce argumente pentru legitimarea instaurării unei dinastii ceaușiste, care să fi fost continuată de fiul preferat al cuplului, Nicu. Ar fi fost o altă excepție de la regulile

1. În 1945 a fost trimis să studieze la Academia militară de la Frunze.

100 care existau în țările care făceau parte dintre sateliții Uniunii sovietice, și care în cele din urmă nu s-a realizat decât în Coreea de nord și în Cuba.

Până la realizarea unui astfel de proiect ce rămâne ipotetic, Elena Ceaușescu a rămas fidelă atât familiei, cât și soțului ei, până la moarte. La procesul care a pus capăt regimului, ea nu a părut că încearcă să se diferențieze de principalul acuzat, căruia oricum i-a împărtășit soarta nefericită. În ceea ce privește eventualul proces comunist al lui Marcel Pauker, soția lui Ana s-ar fi situat de partea acuzației. Ea a reușit să supraviețuiască nu doar unor bănuieli posibile că ar fi putut colabora cu el, dar și proprii sale anchete realizată ulterior la București. Emancipată, independentă, Ana Pauker a fost capabilă să profite de feminismul bolșevic și să se impună de una singură. Dar prețul plătit de ea a fost supunerea oarbă față de liderul totalitar absolut care a fost Stalin și care nu a susținut-o când a fost înlăturată de la putere de către Gheorghiu-Dej. Poate totuși Stalin i-a salvat viața. Efectul de ansamblu este că în România memoria colectivă a uitat-o. În schimb, Elena Ceaușescu a rămas dependentă de imaginea locală, românească a femeii, obligată la fidelitate față de soț și familie, inclusiv din punct de vedere politic. Beneficiul ei a fost de a fi profitat de impostura de savantă, dar prețul plătit este mai ales postum. Memoria colectivă o consideră responsabilă de dezastrul comunismului românesc, atribuindu-i mai toată vina care i se putuse imputa Anei Pauker, pentru a-l putea absolvi pe Nicolae Ceaușescu.

11. Conducătorul cel bun și nevasta cea rea

Raportul celor două modele presupune și mecanisme inconștiente colective, căci altfel reacția față de cuplul Ceaușescu ar trebui să fie mai logică. Putem presupune că într-o primă instanță, modelul Anei Pauker nu a fost acceptat, iar înlăturarea ei de la putere a mulțumit societatea românească în curs de

transformare. Comunismul se impunea mai bine printr-un conațional care trăise în țară și care era bărbat, Gheorghiu-Dej. Ana Pauker a fost uitată, iar venirea lui Ceaușescu la putere a fost asociată cu o distanțare mai importantă față de Moscova, dublată de o bună imagine inițială în Occident. Într-o anumită măsură, Ceaușescu a reușit, în primii ani ai regimului său, să obțină acceptarea comunismului în țară, să sporească mândria națională. Poporul de țărani fusese traumatizat de regimul impus de Armata Roșie, dar se bucura să-și dezvolte o industrie așteptată să se impună încă din secolul XIX. Ceaușescu, deși un comunist instruit în Uniunea sovietică – detaliu rar menționat când se afla la putere – era și el fiu de țăran și părea să fie inițial în rezonanță cu restul populației. El ar fi putut să fie șeful bun, poate chiar providențial. Această uniune fericită dintre un conducător care se dovedea autonom și un popor deja modelat de regim a dus probabil la o nouă refulare a perioadei inițiale a regimului, în care activiștii sovietici sau formați la Moscova, precum Ana Pauker, fuseseră mult mai prezenți pe scena publică. Aerele de emancipare ale femeilor care vorbeau rusește nu mai aveau ce căuta, interzicerea avorturilor¹ putea fi văzută ca o măsură pozitivă, menită să ducă la creșterea populației. Dar treptat, regimul Ceaușescu devenea tot mai represiv, iar industria tot mai puțin capabilă să alimenteze nu doar mândria națională, ci mai ales magazinele cu produse de primă necesitate. Liderul care în perioada 1968-1973 convinsese pe mai toată lumea de bunele sale intenții, dezamăgea pe tot mai mulți. Pentru a salva măcar în parte imaginea lui bună, ea trebuia combinată cu una negativă, care a fost atribuită Elenei.

Un astfel de fenomen este posibil datorită clivajului, o operațiune psihică descrisă de Freud² pentru rezolvarea unui conflict intern și care duce la o diviziune a eului. Folosit pentru înțelegerea

-
1. E vorba de o măsură care nu existase în perioada Dej.
 2. S. Freud (1938)[1940], „Die Ichspaltung im Abwehrvorgang”, trad. fr., „Le clivage du moi dans le processus de défense”, în J. Laplanche

- 102 unor fenomene psihopatologice, clivajul a fost considerat de Melanie Klein ca fiind prezent în viața psihică încă de la început. Sugarul ar distinge între o „mamă bună”, care-i dă să mănânce atunci când îi este foame, și o „mamă rea”, care este absentă în alte momente când apare aceeași trebuință¹. De fapt sunt două imagini interne pe care cel mic le atribuie mamei și care sunt în raport cu distincția iubire/ură. Fiind și el clivat, bebelușul nu poate percepe celelalte persoane decât în funcție de el însuși². Acest procedeu psihic este posibil și la nivel colectiv. Inițial, după trauma totalitară a instalării regimului comunist, colectivitatea națională l-a perceput pe Ceaușescu drept conducătorul salvator, deși un produs al sistemului sovietic. A fost astfel marcat drept conducătorul „bun”, în timp ce predecesorii, mai ales Gheorghiu-Dej sau alți concurenți erau doar „răi”. Dar când a început să dezamăgească, imaginea sa pozitivă inițială nu putea fi salvată decât printr-un clivaj mai radical. Inițial, exista opinia că Ceaușescu nu e la curent cu anumite fenomene negative, sau că nu e bine informat de subalterni. Cu timpul, aceste explicații nu mai erau convingătoare, atunci cineva trebuia să devină echivalentul „mamei rele”. Ceaușescu rămânea un obiect bun cu condiția ca Elena, soția lui, să devină unul rău. Invocarea exemplului din trecut al Anei Pauker nici nu a fost necesară. Refularea colectivă permitea ca impresia lăsată de această femeie să poată fi asociată imaginii unei alte persoane de sex feminin, în prezent. Amintirea vagă a unei comuniste însetată de putere și vândută Moscovei, deci „rea”, a permis, într-un context patriarhal, ca mai retrasa Elena Ceaușescu să-i ia locul. Faptul că ultima era percepută ca o impoartă a facilitat, probabil, această atribuire, ca și cum i se găsea, în sfârșit locul cuvenit.

(coord.), *Œuvres complètes de Freud*, t. XX, PUF, Paris, 2010, pp. 219-224.

1. E. Bott Spillius, and al., *The New Dictionary of Kleinian Thought*, London and New York, Routledge, 2011.
2. În psihanaliză se face o distincție între clivajul eului și clivajul obiectului, adică între clivajul de sine și al celui alt.

Ca și Ana Pauker, Elena Ceaușescu poate fi considerată o victimă, dar nu a partidului, ci mai ales a opiniei publice. Dar nici una dintre ele nu a adus vreun serviciu cauzei femeii, sau feminismului. Dimpotrivă, prezența lor în conducerea comunistă din România poate fi asociată cu accente mai represive decât în alte țări est-europene, unde cele mai înalte posturi ale ierarhiei roșii au fost ocupate numai de bărbați. Dar evident, cauza răului trebuie căutată mai ales în incompatibilitatea totală dintre societatea românească interbelică, predominant rurală și preocupată de propria ei identitate – națională – și regimul comunist, impus cu orice preț de Uniunea Sovietică și Armata ei cea roșie.

Bibliografie

- Bott Spillius, E., Milton, J., Garvey, P., Couve, C., Steiner, D., *The New Dictionary of Kleinian Thought*, Routledge, London and New York, 2011.
- Calafeteanu, I., *Scrisori către tovarășa Ana*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005.
- Chemouni, J., *Trotsky et la psychanalyse*, Editions Inpress, Paris, 2004.
- Cheschec, R., Toward a Romanian Women's Movement. An Organizational History (1880-1940), în E. Saurer, M. Lanzinger, E. Frysak, *Women's Movements. Networks and Debates in post-communiste Countries in the 19th and 20th Centuries*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 2006, pp. 439-455.
- Cioroianu, A., *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste*, ediția a II-a revăzută, Curtea Veche, București, 2005.

- 104 Cîrstocea, I., *Faire et vivre le postcommunisme. Les femmes roumaines face à la «transition»*, Editions de l'université de Bruxelles, Bruxelles, 2006.
- Clit, R., *Cadru totalitar și funcționare narcisică*, Editura Fundației Generația, București, 2004.
- Clit, R., *La sexualité collective : de la révolution bolchevique à nos jours*, Editions du Cygne, Paris, 2006.
- Clit, R., La propagande et la force dans le «phénomène Pitesti», în *Topique*, 2010, 2, 111, pp. 83-102.
- Deletant, D., *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Humanitas, București, 1998.
- Engels, F. (1884), *L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'état*, Editions Sociales, Paris, 1974.
- Freud, S. (1938)[1940], „Die Ichspaltung im Abwehrvorgang”, trad. fr. „Le clivage du moi dans le processus de défense”, în J. Laplanche (coord.), *Oeuvres complètes de Freud*, t. XX, PUF, Paris, 2010, pp. 219-224.
- Halls-French, L., Rome-Chastanet, J., „Conclusion”, în L. Halls-French, J. Rome-Chastanet, *Féministes, féminismes. Nouvelle donne, nouveaux défis*, Editions Syllepse et Espace Marx, Paris, 2004, pp. 109-115.
- Ilic, M., „Introduction”, în M. Ilic, *Women in the Stalin Era*, Houndmills, Palgrave, New York, 2001, pp. 1-8.
- Kuhn, A., Wolpe, A., „Feminism and materialism”, în A. Kuhn, A. Wolpe, *Feminism and Materialism*, Routledge and Kegan Paul, London and New York, 1978, pp. 1-10.
- Levy, R., *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2001.
- Mircu, M., *Ana Pauker și epoca ei*, Bat Yam, Glob, Ion Prelipceanu, Horodnic de Jos, 2001.
- Neagoe-Pleșa, E., Pleșa, L., „Studiu introductiv, în Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității”, *Dosarul Ana Pauker*, vol. 1, Editura Nemira, București, 2006, pp. 9-69.

- Olteanu, C.L., „Cultul Elenei Ceaușescu în anii '80”, în A. Ciupală, *Despre femei și istoria lor în România*, Editura Universității din București, 2004, ebook.unibuc.ro/istorie/ciupala/cultuleneceausescu.htm, pp. 1-25.
- Pacepa, I.M., *Horizons rouges*, Presses de la Cité, Paris, 1988.
- Portocala, R., *L'exécution des Ceausescu. La vérité sur une révolution en trompe-l'œil*, Larousse, Paris, 2009.
- Rauze, M., *La femme du communisme primitif au Communisme futur*, Conférence à l'Ecole Communiste Marxiste, fără an.
- Stora-Sandor, J. (1973), „Introduction”, în A. Kollontăi, *Marxisme et révolution sexuelle*, La Découverte et Syros, Paris, 2001.
- Vălenaș, L., *Cartea neagră a ceașismului. România între anii 1965-1989*, Editura Saeculum I.O., București, 2004.

PARTEA A II-A

CĂSĂTORIA, FAMILIA ȘI POLITICA DEMOGRAFICĂ REPRESIVĂ A REGIMULUI CEAUȘESCU

Regimul matrimonial în comunism

Luminița Dumănescu

Abstract: In the present work I propose a theoretical analyse of the matrimonial behavior of Romanians under communism. I will expose some considerations on the following issues: ways and means of forming families, the place and role of spouses in the family, family size, growth and education. Marriage remains the only way of founding a family and the proportion of married people in the population remains high for the whole period although the nuptiality rate decreases constantly starting from the 60s, from 11,6 marriages per 1000 inhabitants in 1956 – 1958 to 9 marriages per 1000 inhabitants during the next two years (1959 – 1960) reaching 7,3 in 1984. During the communist period, the Romanian family passes through a series of functional and structural transformations, influenced by the social dynamic – urbanization, industrialization, mass education – and by its own way of dealing with this dynamic. We cannot deny that during this period the balance inclines in favour of the nuclear family, that the traditional family – smaller or larger, by case or by the environment it came from – is dislocated, disrupted especially by the young ones leaving for the cities, either to work or to study. The disruption is facilitated by the existence of dwellings: any worker who was a member of the party and of the union received sooner or later a dwelling from the state, with a rent set according to his

- 110 income. The universality and precocity of marriage are characteristics that perpetuated during socialism. But the typology of the families changed fundamentally, in the context of the synergic action of the three factors already mentioned and of other factors of secondary importance.

Keywords: matrimonial behavior; nuclear family; traditional family; functional and structural transformations Romanian family.

1. Introducere

Ceea ce intenționez să analizez în studiul de față reprezintă, de fapt, un aspect al vieții în comunism foarte bine cunoscut la nivelul simțului comun, trăit și experimentat de toți cei care și-au întemeiat familiile între 1947 și 1989, un fenomen asupra căruia ar fi îndreptățiți să vorbească, să depună mărturii, toți cei care l-au trăit! Între boemul interbelic și debusolanta perioadă postdecembristă s-a trăit, s-a iubit și s-a urât într-un mod unic, greu de explicat celor pentru care libertatea de opțiune și de expresie e un drept de necontestat. Întemeierea unei familii în comunism, căci despre aceasta este vorba, a presupus un tipic nou, suprapus peste cadrele vechi, de multe ori, un tipic desprins din tiparul omului nou, așa cum îl creionase în imaginația sa partidul.

A vorbi despre căsătorie și familie pentru perioada comunistă înseamnă a vorbi, în același timp, despre oameni, stat, familie, biserică; despre libertăți și constrângeri; despre opțiuni, căi și mijloace. Am văzut că atât constituțiile, cât și Codul Familiei păstrează căsătoria în registrul civil, nimic surprinzător, de altfel, având în vedere caracterul statului și eforturile anterioare în privința secularizării. Mai mult decât atât, pentru membrii de partid, mersul la biserică și participarea la ceremonii religioase erau interzise, tot așa cum interzisă era și celebrarea sărbătorilor de Crăciun și Paște.

Lăsând la o parte faptul că s-a produs abrupt și artificial, că a venit pe cale impusă, accesul la educație și la locuri de muncă a dus, după cum am arătat cu altă ocazie¹, la restructurarea familiei românești. Tineri și mai puțin tineri au părăsit satele – zonele rurale, în general – deplasându-se în valuri spre orașe, mai ales spre centrele industriale, unde cererea de locuri de muncă a făcut posibilă absorbția rapidă a acestor valuri migratorii interne. Schimbarea contextului social a adus cu sine câteva modificări importante în comportamentul matrimonial al românilor. Definitorii sunt două aspecte: ieșirea tinerilor de sub patronajul părinților și diversificarea pieței maritale. Dacă în locurile de origine tinerii aveau relativ puține alternative când venea vorba de alegerea partenerului de viață, dacă alegerea lor trebuia cel puțin aprobată de familie – dacă nu recomandată sau chiar impusă – odată cu părăsirea casei părintești ordinea considerată până atunci firească este dată peste cap, situația se schimbă profund, antrenând în procesul schimbării însăși instituția familiei. Există voci care susțin că ruperea de casa părintească și toate schimbările pe care le-am invocat până acum n-au avut efectul scontat în planul relațiilor dintre soți din pricina unui aspect de natură psihologică: învățate de acasă să se teamă de bărbați, să evite plăcerea și să accepte actul sexual ca „un rău necesar”, acceptat doar de dragul întemeierii unei familii². Autorii apreciază, în urma interviurilor derulate, că socialismul s-a pliat pe sistemul tradițional, patriarhal și că „atmosfera pseudopuritană era impusă forțat de către reinterpretarea socialistă a modestiei feminine”².

Mărturisesc că nu m-a interesat în mod special comportamentul reproductiv, intrinsec legat de decretul 770/1966 și de efectele sale dezastruoase asupra vieții românilor în această perioadă. Și aceasta din două motive: pe de o parte atât decretul cât

-
1. Luminița Dumănescu, *Familia românească în comunism*, PUC, Cluj-Napoca, 2012.
 2. Adriana Băban, H.P. David, *Voci ale femeilor din România*, UNICEF, București, 1996.

- 112 și efectele sale sunt cunoscute – acesta fiind unul din subiectele preferate de istorici imediat după 1989, tocmai din cauza consecințelor dezastruoase pe care le-a antrenat – și, în lipsa unor surse noi, consider că o prelungire a celor deja spuse este nu doar desuetă, dar și lipsită de etică – iar, pe de altă parte, viața de familie nu se reduce doar la comportamentul reproductiv. Sunt o serie de aspecte la fel de importante, unele poate mai importante dacă aducem în discuție numai modalitățile de creștere a copiilor, care dau substanță caracteristicilor familiei într-un context istoric oarecare și care n-au fost tratate până acum pentru epoca „de tristă amintire”.

2. Despre căsătorie, în comunism

Căsătoria aproape universală constituie una dintre permanențele istorice ale poporului român. Toate evidențele arată că, de secole, exceptând 2-4 procente din totalul populației care îndeplinește toate condițiile pentru a se căsători, la vârste mai fragede sau mai înaintate tot omul își întemeiază o familie. Abia în ultimii ani, după cum arată studiile de demografie și sociologie, o parte a celor care formează masa critică în privința căsătoriei preferă să trăiască în alte variante de uniune, în special în concubinaj. Dacă universalitatea și precocitatea căsătoriei românești nu pot fi contestate, integrând țara noastră în zona comportamentului specific estului european, el însuși supus contestării în ultima vreme¹, pot fi identificate în durata lungă o serie de elemente care diferențiază societatea modernă de societatea tradițională. Voi face câteva trimiteri la modalitatea tradițională de căsătorie tocmai pentru a putea ilustra convingător schimbările

1. Vezi studiul lui Mikołaj Szoltysek, „Spatial construction of European family and household system: a promising path or a blind alley? An eastern European perspective”, în *Continuity and Change*, 27, 2012, pp. 11-52.

pe care le traversează căsătoria în perioada comunistă. În același timp doresc să atrag atenția, încă de la început, că întemeierea unei familii prin căsătorie a fost domeniul în care statul a interferat cel mai puțin în perioada comunistă, constrângerile de genul impozitării diferite a celibatarilor nefiind în măsură să afecteze serios volumul căsătoriilor. Și, desigur, trebuie amintit ceea ce subliniază majoritatea celor care au studiat familia acestei perioade: bulversările de toate tipurile pe care le-a cunoscut societatea românească pe parcursul celor aproape cinci decenii de comunism au întărit instituția căsătoriei și familiei. Oamenii au transferat în spațiul privat, intim, în sânul familiei, tot ce nu le-a fost permis în spațiul public! Perioada în discuție întărește, dintre toate cel mai mult, funcția de protecție și de refugiu a familiei! Societatea tradițională a fost una eminamente colectivă, iar căsătoria a rămas timp de secole, *cel mai public dintre riturile private*¹. Modul tradițional de formare a familiilor implica întregul grup domestic, căsătoria reprezentând, de fapt, o alianță între familii care se cunoșteau și se acceptau reciproc. Pentru multă vreme opțiunea și sancțiunea părinților a jucat un rol primordial în formarea noilor familii. Iar pe lângă opțiunea și controlul părinților se adăuga un riguros control din partea comunității, a statului, a bisericii. Toate s-au străduit să impună reguli, scrise sau nescrise, care să mențină un anumit grad de moralitate și supușenie, mai ales în lumea satului.

Până în zorii secolului XX domeniul matrimonialului a aparținut, cu precădere, bisericii, care s-a străduit pe toate căile și a uzat de toate mijloacele pentru a păstra privilegiul încheierii și controlării actelor ce țineau de viața individului: botez, căsătorie, moarte. Căsătoria unui individ, bărbat sau femeie, genera la nivelul comunității o fervoare neîntâlnită în alte ocazii. Chiar dacă tinerii se luau din dragoste, se purtau tratative, se făceau

1. Florin Valeriu Mureșan, *Satul românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, pp. 206.

114 calcule, se scriau foi de zestre la notar sau la preot, ba chiar, în fostele zone militarizate (zona regimentelor 1 și 2 de graniță) cei care doreau să se căsătorească erau obligați să dea un „examen” din care să reiasă dacă sunt sau nu apti pentru căsătorie¹. Un întreg ritual – ce presupunea petiutul, cererea în căsătorie, apoi punerea de acord a părților în ceea ce privește zestre, strigăturile din biserică – deschideau drumul căsătoriei². În concepția tradițională, oamenii se căsătoreau pentru ca fiecare individ să aibă pe cineva alături la bine și la greu, să aibă urmași legitimi și să aibă ajutor la bătrânețe. Căsătoria însemna, de fapt, rezolvarea crizei sexuale; sexualitatea era cantonată în sfera familiei, iar familia era în ochii și sub autoritatea comunității.

În cartea amintită la începutul acestui studiu am expus și argumentat ipoteza mea că familia modernă, în înțelesul oferit de teoreticienii vestici, s-a fundamentat în comunism – oricât de ciudat ar părea să susții o asemenea ipoteză având în vedere mecanismele, pârghiile prin care s-a ajuns la acest rezultat. De asemenea, am făcut trimitere la trăsăturile care imprimă caracterul modern al familiei: autonomie individuală (în raport cu membrii vârstnici ai familiei), neolocalitate, creșterea ratei de ocupare a femeilor, distribuție echilibrată a rolurilor în gospodărie, decalaj redus de școlaritate între femei și bărbați, excluderea copiilor din forța de muncă, educație de masă în instituții specializate, protecție socială prin instituții exterioare familiei. S-au păstrat și consolidat chiar câteva funcții tradiționale ale familiei: cea de suport, de sprijin material și moral, de refugiu – cu atât mai mult cu cât, în sistemele totalitare, omul e amenințat în permanență în spațiul public.

Desigur, ca să putem contura aceste trăsături, trebuie să analizăm schimbările petrecute cu familia tradițională, acele schimbări

-
1. Claudia Septimia Peteanu, „«Protocolu căsătoriilor» din comunitatea Năsăud în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, *Arhiva Someșană*, seria a III-a, IV, 2005, pp. 211-245.
 2. Ioan Praoveanu, *Etnografia poporului român*, Paralela 45, București, 2001, p. 249.

de substanță care sunt indestructibil legate de criteriile dominante pe care se întemeiază o familie: alegerea partenerului, rezidența, relațiile de putere în cuplu, relațiile părinți-copii, funcțiile familiei, structura familială, gradul de stabilitate și ponderea în ansamblul societal.

Puterea de decizie a părinților asupra căsătoriei copiilor devine, pentru cea mai mare parte a populației, istorie. Toate evidențele arată că în secolul XX a crescut autonomia căsătoriei, chiar dacă părinții au continuat să aibă un cuvânt de spus în alegerea și viața maritală a copiilor lor, mai ales în acele părți ale Europei unde familia extinsă continua să existe printre și laolaltă cu alte forme familiale¹. În ceea ce privește familia românească avem încă nevoie de studii care să limpezească problema suportului familial intergenerațional ca și a schimbului înțeleș ca măsură de ajutorare interfamilială.

Educația femeilor și accesul lor la piața muncii au influențat, cred, în mare măsură, schimbarea pieței maritale. Nu este exclus ca la sate să se fi perpetuat un mod tradițional de încheiere a familiilor noi, la vârste relativ fragede și în condițiile familiare comunității de secole! De altfel, nu putem să pretindem că avem de-a face cu un model unic, tot așa cum nici pentru perioadele anterioare nu există modele unice; întotdeauna vor exista modele, variante și subvariante ale aceluiași fenomen, determinate de factori care pot avea influențe diferite în funcție de contextul la care se raportează și în care se reproduc.

Perioada comunistă poate fi împărțită și în funcție de comportamentul marital al românilor în câteva subperioade. În prima etapă a regimului comunist, ce se întinde până la preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu, se vorbește de existența unei crize la nivel familial, conturată pe fondul încercărilor statului de a debina societatea. Elementele definitorii ale acestei crize sunt industrializarea masivă, colectivizare, exod rural, școlarizarea,

1. Göran Therborn, *Between sex and power. Family in the world, 1900-2000*, Routledge Taylor & Francis Group, London, New York, 2004, p. 107.

- 116 utilizarea forței de muncă feminine. Toate și-au pus amprenta asupra vieții de familie dar nu trebuie scăpat din vedere faptul că oamenii tocmai ieșiseră dintr-un război devastator, iar revenirea la un climat normal de viață nu s-a putut face de la o zi la alta. Anii de după 1967 sunt ani de consolidare a instituției familiei, prin mijloace pozitive, precum măsurile de suport pentru mame și copii, alocațiile pentru copii etc., dar, mai ales, coercitive – și e de ajuns să ne referim doar la interzicerea avortului, îngreunarea¹ accesului la mijloace contraceptive și la înăsprirea legislației cu privire la divorț. Să le luăm pe rând!

Profesorul Traian Rotariu explică într-una din cărțile sale această situație particulară din anii de început ai regimului comunist ca reprezentând, de fapt, o combinație de factori, cei moșteniți din interbelic, în speță caracterul eminent rural al României, situația creată ca urmare a războiului și schimbările brutale aduse de noul sistem politic și social². Așa cum arată datele oferite de Institutul Național de Statistică, între perioada

1. Până în 1985 nu a existat o politică oficială de interzicere a mijloacelor contraceptive însă, conform mărturiilor, acestea se găseau foarte rar și oamenii aveau acces la pilule, spermicide sau prezervative numai cu ajutorul relațiilor și intervențiilor prietenilor sus-puși. În 1985 se interzice atât importul, cât și folosirea de mijloace contraceptive. Este interzisă și montarea de dispozitive intrauterine. Proliferează micul trafic de frontieră, piața neagră a contraceptivelor înfloarește, cutiile cu prezervative se constituie în obiecte de dar. Din Ungaria intră în țară sterilete autohtone produse ilegal, pilule și spermicide din unt de cacao și chinină, vândute la prețuri mari pe piața neagră. În conformitate cu mărturiile contemporanilor, o cutie cu 3 prezervative costa echivalentul unei zile de muncă. Vezi H.P. David, „Reproductive health in Romania: reversing the Ceausescu legacy”, în *Studies in Family Planning*, vol. 22, nr. 4, 1991, pp. 231-240. Petru Popescu povestește cum, în anii '70, a cumpărat din Berlinul de Est prezervative de 100 de mărci, suficiente cât să umple o valiză, pentru a le face cadou prietenilor din țară. Petru Popescu, *Supleantul*, Editura Curtea Veche, București, 2009, pp. 15-29.
2. Traian Rotariu, *Demografia și sociologia populației. Fenomene demografice*, Polirom, Iași, 2003, p. 227.

interbelică și anii '90, exceptând cei câțiva ani pentru care nu avem date, respectiv anii războiului și cei imediat următori, se înregistrează unele oscilații în rata nupțialității dar acestea sunt considerate a fi de natură conjuncturală: recuperarea căsătoriilor neefectuate în timpul războiului, recăsătorirea văduvelor de război și intrarea pe piața maritală a generațiilor mai numeroase născute în perioada interbelică¹. Nu este nici o îndoială că așa s-au petrecut lucrurile câtă vreme la jumătatea anilor '60 rata de nupțialitate a revenit la nivelul din perioada interbelică după care, începând cu anii 1965 a scăzut atingând minimul istoric în 1969 7%. În 1977-1978 rata crește din nou, atingând 9,2%, după care, în deceniul opt, se va stabili la 7 – 7,5%. Explicația acestor fluctuații rezidă, după Traian Rotariu, în efectivele diferite ale generațiilor născute înaintea și după al Doilea Război Mondial. Prin urmare, prefacerile de la nivel social nu ar influența comportamentul matrimonial în această perioadă. Este adevărat, constrângerile statului nu au ținut cu prioritate nupțialitatea românilor, cu excepția impozitării superioare a celibatarilor. Însă, chiar dacă la nivel de volum și rate nu se pot stabili relații de cauzalitate între contextul și climatul social și evoluția numărului căsătoriilor, modificări în încheierea căsătoriei ca act de întemeiere a familiei (mă refer la alegerea partenerului, în primul rând) au existat cu siguranță și mă voi referi la ele în cele ce urmează.

Anii care au urmat preluării puterii de către comuniști s-au caracterizat printr-un amalgam de practici în privința căsătoriei. După unele mărturii, sătui de ororile războiului, oamenii s-au căsătorit în pripă, după câteva săptămâni sau luni sau „vedere”². Cu câteva lucruri în valiză, tinerii o porneau pe drumul vieții, adesea nenunțîți, numai cu formalitățile îndeplinite la starea

1. *Ibidem*, p. 227.

2. Vezi mărturiile cuprinse în cartea coordonată de Zoltán Rostás și Theodora-Eliza Văcărescu, *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, Curtea Veche, București, 2008.

- 118 civilă, cu certificatul de certificatul în buzunar și cu speranța că lucrurile importante pentru familiei, în special problema locuinței, se vor rezolva de la sine.

Câțiva ani încă lucrurile au continuat să se desfășoare conform vechii ordini: fetele, în general needucate, acceptau întâlniri propuse de familie, rude, prietene și își găseau soți în cercurile și mediile apropiate; bărbații, obișnuiți cu un grad mai mare de independență, erau beneficiarii acestui sistem.

În alte părți, în special la sate, măritişul fetelor a rămas multă vreme – poate mai supraviețuiește și azi pe alocuri – o problemă a părinților. Viorel Ilișoi, unul dintre cei mai apreciați ziariști de reportaj din România, povestește că pe mama lui n-au lăsat-o părinții să se mărite cu cine voia, au dat-o după un cioban cu stare. După ani de bătaie și cu trei copii în brațe l-a lăsat pe soțul legal și s-a dus la cel pe care-l iubise demult, văduv acum și tată a patru copii¹! Vintilă Mihăilescu, în schimb, își amintește că prietenul lui și-a furat soția din sala de bacalaureat, pentru că părinții fetei nu erau de acord cu căsătoria lor, tot așa cum și el și-a răpit viitoarea nevastă de la părinți, „cu copil și cădiță cu tot, dintr-un bloc din Pantelimon”, pomenindu-se brusc în voia sortii, de data asta din pricina părinților lui, puși în cele din urmă în fața faptului împlinit și acceptând, de voie de nevoie, căsătoria². Îmi amintesc, în anii '80, cazurile de „fugă” a fetelor după băieți neacceptați de familie erau frecvente și în mica comunitate rurală din care mă trag. Nu era an în care cel puțin o mână de fete să nu fi „fugit” de la părinți. În absolut toate situațiile familiile reveneau la sentimente mai bune după asemenea aventuri care dădeau de lucru gurii satului și se pregăteau pentru nunta care nu mai putea fi împiedicată. Răpirile loveau direct în onoarea familiilor care, odată implicate în acest eveniment comunitar cu tentă de scandal, nu mai puteau refuza căsătoria. Cine ar fi mai vrut de nevastă o fată fugită?

1. <http://www.viorelilisoi.ro/2012/10/sarut-mana-mama-mea.html>

2. Vintilă Mihăilescu, „Ăștia eram noi”, în *Cum era? Cam așa... Amintiri din anii comunismului românesc*, Călin Andrei Mihăilescu (coord.), Curtea Veche, București, 2006, p. 20.

Educația femeilor a acționat, în timp, asupra căsătoriei. În teorie, educația prelungită a femeii scade atât rata căsătoriilor, în timpul studiilor, cât și după obținerea diplomei¹, cât și fertilitatea. Cornelia Mureșan demonstrează că în România se constată o tendință de amânare a căsătoriilor din cauza educației numai după căderea regimului comunist². Analizând datele cuprinse în recensămintele de la 1966 și 1977 constatăm că procentul femeilor care au absolvit trepte superioare de învățământ a fost destul de scăzut în ambele situații chiar dacă, după reforma învățământului din 1948 și trecerea la învățământul de masă, a crescut constant numărul populației știutoare de carte. Femeile au constituit principala categorie socială (și cu impactul cel mai vizibil) asupra căreia s-a aplicat legea din 1948. Practic, dacă citim datele pur și simplu, la recensământul din 1966 toate femeile sub 30 de ani erau școlarizate iar analfabetismul era eradicat! Aceasta însă doar pe hârtie, după cum avea să se vadă 10 ani mai târziu³.

Școlarizarea a însemnat accelerarea fenomenului de emancipare a femeii. Toată legislația comunistă insistă asupra caracterului egalitar ale femeii cu bărbatul în câmpul muncii și în sfera vieții private. Deși cei mai mulți cercetători ai perioadei socialiste tind să atribuie politicilor egalitare ale statului doar un caracter de suprafață, mai mult în teorie decât în practică⁴, nu se

1. Josef Brüderl, Andreas Diekmann, „Education and Marriage. A Comparative Study”, <http://www.sowi.unimannheim.de/lehrstuehle/lessm/papers/marriage.pdf>
2. Cornelia Mureșan, *Schimbările comportamentului familial în România. O abordare din perspectiva cursului vieții*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 123.
3. La recensământul din 1966, nu avem explicații despre compunerea diferitelor trepte de învățământ. La recensământul din 1977, se explică componența grupelor, iar categoria școli primare și alte situații (s.n.) îi cuprindea și pe neștiutorii de carte!
4. Aknieszka Zembrzuska, „The social model of woman in Poland and its sovietic prototype”, în IWM Junior Visiting Fellows Conferences, vol. VI/2, 2000; Jill, Massino, Penn Shanna, *Gender politics and everyday life in state socialist Eastern and Central Europe*, New-York, Palgrave

120 poate nega faptul că socialismul a oferit femeii șansa la educație, la un statut ocupațional – corelat cu existența unui venit – la socializare și beneficii sociale pe care nu le avusese nicicând altădată. Debutul emancipării femeii românce se produce în perioada interbelică. Lucruri aparent minore – precum dreptul de a purta pantaloni, de a-și tunde părul, de a face sport – devin drepturi câștigate de mișcarea feministă¹. Emanciparea în plan intelectual o continuă pe cea de pe planul personal. Desigur, emanciparea femeii este o mișcare de sus în jos, pornită de la doamnele din marea societate, cu contacte în Europa, posesoare ale unor diplome universitare, care se învârt în diverse cercuri de influențe. Este tot atât de adevărat că masa mare a femeilor este în continuare formată din neveste și mame, unele școlite la „școlile de menaj” sau pensioanele de fete, altele, o mică parte doar, îmbrățișând diverse meserii. Marele salt se produce la începutul perioadei comuniste când, odată cu legea reorganizării învățământului din august 1948, femeile devin beneficiarele eforturilor de educație în masă. Iar educația – instrucția, în general, le-a deschis femeilor calea spre locuri de muncă plătite.

În 1970, spre exemplu, 75% dintre femei erau angajate în muncă². Aici putem discuta, fără îndoială, despre ideologia comunistă și implicațiile acesteia asupra vieții de zi cu zi a femeilor și, în același timp, despre dezirabilitatea statutului de angajată în câmpul muncii. Toată istoria feminismului – și nu doar aceasta – a bătut monedă pe dubla, chiar tripla povară ce a apăsât

Macmillan, 2009; *idem*, „Marital roles and relations in state socialist Romania”, *Journal of Women's History*, vol. 22, nr. 1, 2010, pp. 34-60; *idem*, „Anonimatul femeii în estetica României ceaușiste”, în Alin Ciupală, *Despre femei și istoria lor în comunism*, Editura Universității București, 2004, pp. 137-155.

1. Ioana Pârvulescu, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, Editura Humanitas, București, 2009.
2. Direcția Generală de Statistică, *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*, 1975.

umerii femeilor în perioada comunistă¹. Este foarte interesant de observat, ca o paranteză, că manifestele ideologice de la începutul comunismului blamau dubla povară pusă pe umerii femeii de sistemul capitalist, considerat împovărător; soluția găsită de teoreticienii socialiști consta în preluarea atribuțiilor casnice de pe umerii femeilor – statul urmând a se preocupa inclusiv de creșterea copiilor! Fiecare familie va avea suficienți bani pentru a mânca zilnic în oraș, restaurantele vor împânzi toate cartierele, în sfârșit, femeia, egala bărbatului de acum, nu-și va mai irosi timpul la cratiță, croșetând, călcând sau crescând copiii! Femeia, egala bărbatului, va dăruia tot timpul ei partidului devenind, conform doctrinei, tovarășa de viață și de muncă a consortului ei². Departamentul de a se fi ajuns la această teoretică ipostază a femeii, după cum arată autorii preocupați de viața femeii în perioada comunistă; din contră, tripla povară pare să fi fost mai apăsătoare decât oricând³!

De asemenea, analiza discursului referitor la identitatea feminină în documente oficiale arată locul și rolul femeii, conform ideologiei partidului, în interiorul societății⁴. Ea posedă de la natură o serie de caracteristici – precum *nesecata energie, calități gospodărești* – calități asupra cărora nu deține controlul dar care o ajută să îndeplinească cu succes o serie de sarcini în domeniul casnic în timp ce poate fi pregătită să îndeplinească munci intelectuale sau secundare: curățenie, educație, agricultură casnică (cultivarea zarzavaturilor). Toate aceste competențe și atribuții sunt

-
1. Vezi Jill Massino, Shanna Penn, *Gender politics*, pentru o trecere în revistă a dublei poveri la care a fost supusă femeia în istorie.
 2. Alexandra Kollontay, *The Communism and the Family*, The Worker's Socialist Federation, London, 1917, p. 20.
 3. Jill Masino, "Marital roles and relations in state socialist Romania", în *Journal of Women's History*, vol. 22, nr. 1, 2010, pp. 34-60.
 4. Călin Morar-Vulcu, „Între noi și ei: identitatea politică a femeii în discursul comunist”, în Ghizela Cosma, Virgiliu Țărau (coord.), *Condiția femeii în România în secolul XX. Studii de caz*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, pp. 199-201.

- 122 fixate în opoziție cu cele specifice bărbatului și par auxiliare pe lângă eforturile fundamentale depuse de bărbat, implicat în industrializare, agricultură intensivă, responsabilități politice¹.

Egalitatea sexelor, în societate și în familie, a fost unul din elementele asupra căruia s-a făcut cea mai agitație în perioadă. Inserarea principiului egalitarist în constituția statului și apoi în Codul Familiei a fost, fără îndoială, un pas uriaș pentru societate românească, fără ca acest lucru să însemne, neapărat, transferarea deplină a principiului din codul de legi în viața de zi cu zi, din teorie în practică. În realitate, studiile de istorie orală arată că atât în familie, cât și la locul de muncă, în majoritatea cazurilor, diferențierea de gen era cât se poate de prezentă și de actuală. Mitul egalității de gen, redat adesea prin imagini care înfățișau femeia lucrând cot la cot cu bărbatul în fabrici și uzine, se regăsea în proporții reduse în viața de zi cu zi².

3. Comportament reproductiv și dimensiunea familiei în comunism

Decretul 770 și urmările sale nefaste³ au făcut să se vorbească și să se scrie foarte mult despre România, despre viața intimă și reproductivă a românilor și constrângerile la care au fost supuși din acest punct de vedere, despre sutele de mii de femei decedate ca urmare a avorturilor ilegale, despre piața neagră a contracepției. Toată această față neagră, hidoasă a comunismului, a generat sute de intrări în bazele de date internaționale⁴. Puține sunt

1. *Ibidem*, p. 204.

2. Vezi Gill Massino, „Anonimatul femeii în estetica României socialiste”, în Alin Ciupală, *Despre femei și istoria lor*, pp. 137-155.

3. Vezi Corina Doboș (coord.), Luciana Jinga, Florin Soare, *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu. O perspectivă comparativă*, Editura Polirom, Iași, 2010.

4. Constatarea personală, la capătul celor doi ani de căutări în bazele de date internaționale este că, în proporție de 80% lucrările dedicate

însă studiile care au tratat alte subiecte ale vieții reproductive a românilor în această perioadă și acestea vin, mai ales, dinspre sociologi. Voi urma, așadar, logica cifrelor și ratelor folosite de aceștia pentru a explica evoluțiile nupțialității și natalității în România acestei perioade.

Conform Institutului Național de Statistică în 1930 s-au născut 482.084 de copii. Deci, într-o perioadă în care România era o țară preponderent agrară rata nașterilor s-a situat la 34,1 la mia de locuitori. Treptat, numărul nou-născuților avea să scadă. În 1938 rata a scăzut la 29,5‰ iar în 1956 căzuse la 24,2‰¹. În 1960, probabil și pe fondul perioadei de liberalizare a avortului, s-au înregistrat 352.241 de nașteri, respectiv 19,1 născuți vii la mia de locuitori. Descreșterea avea să fie și mai mare în anii următori: în 1963 numărul acestora avea să scadă sub 300.000 (15,7‰) iar trei ani mai târziu – până la 273.678 (14,3‰). În același timp, conform unui raport al Ministerului Sănătății, prezentat în plenul comitetului general al Partidului Comunist Român, în 1965 se înregistraseră 1.115.000 de avorturi, respectiv patru avorturi pentru fiecare naștere vie². Decretul 770 din 1966 a dublat numărul nașterilor acestea ajungând în 1967 la 527.764³. Practic, timp de șapte luni, între decembrie 1966 și iunie 1967, nivelul natalității s-a triplat, iar pe ansamblu, la nivelul anului 1967, rata brută de natalitate a crescut la 27,4‰, dublă față de rata înregistrată în 1966⁴. După această dată rata

României în perioada comunistă, scrise în timpul comunismului dar, mai ales, după 1989, au ca subiect avortul și efectele legislației antia-vort în România.

1. Henry P. David, Nicolas H. Wright, „Abortion Legislation: the Romanian Experience”, în *Studies of Family Planning*, vol. II, nr. 10, 1971, p. 205.
2. Raport al Ministerului Sănătății, 1968, apud H.P. David, *op. cit.*, p. 205.
3. INS, *Anuarul demografic al Rpmâniei*, 2006.
4. Vasile Ghețău, „Évolution de la fécondité en Roumanie. Une approche longitudinale”, în *Population*, 38, nr. 2, 1983, p. 249.

124 nașterilor scade câte puțin în fiecare an, ajungând în 1981 la 17‰, respectiv la 381.101 nașteri. În 1983 se ajunge din nou la rata de 14‰, practic România se întorcea în privința nașterilor la situația din 1966, înainte de interzicerea avortului. În 1985 se modifică legea avortului, apare decretul 411 care urcă la 45 de ani vârsta la care o femeie poate face avort la cerere (vezi capitolul I) și, pe cale de consecință, crește, iar numărul născuților, rata nașterilor urcând la 16,7‰ în 1987. În 1989 se înregistrau 369.544, respectiv 16 născuți vii la 1000 de locuitori pentru ca în primul an după căderea regimului comunist rata nașterilor să coboare la 13,6‰, cea mai scăzută de la 1930 până la acel moment¹.

Este demn de menționat și faptul că până în 1978 în mediul rural s-au născut mai mulți copii decât în mediul urban dar că, începând cu 1979, situația se basculează pentru câțiva ani în favoarea orașelor. Între 1979 și 1989 rata nașterilor a fost mai mare în orașe cu 1-1,5 puncte procentuale, înregistrându-se și câțiva ani în care ratele au fost relativ egale în cele două medii: 1982 și 1983. Situația este cu atât mai interesantă cu cât prin tradiție în mediul rural s-au născut mai mulți copii dintotdeauna! Mai mult decât atât, abia în 1985 urbanul egalează ca pondere ruralul în totalul populației.

În chestionarul valorificat în cartea *Familia românească în comunism* se constată că, indiferent de mediul de rezidență, familia nucleară este majoritară, peste 65% din respondenți declarând că familiile lor sunt formate numai din părinți sau părinți și copiii lor. Diferențe semnificative apar atunci când analizăm structura familiilor cu copii în funcție de mediul de rezidență. Spre exemplu, familiile cu doi copii locuiesc în proporție mai mică singure, fără o altă rudă, în mediul rural, unde solidaritatea

1. Analize detaliate ale fenomenului nupțialității, inclusiv aspecte legate de rangul nașterilor, se găsesc atât în studiul lui Ghețău, publicat de INED în 1983, cât și în analiza mult mai recentă a profesorului Rotariu, în *Demografia și sociologia populației*.

familială pare să se mențină la cote înalte o perioadă mai lungă de timp. Proporția lor este de 47,1% în timp ce, la orașe, procentul ajunge la 65,7%. În mod surprinzător, însă, familiile cu trei copii locuiesc singure în aceeași proporție, indiferent de mediu 64%. În mediul rural se remarcă faptul că, cu cât crește numărul copiilor, cu atât crește și numărul celorlalți membri ai gospodăriei, scăzând, prin urmare, ponderea familiilor nucleare.

Familiile singure fără copii locuiesc, în marea majoritate a cazurilor, singure, în proporții asemănătoare în mediul rural și mediul urban (73,3% în rural, 76,8% în mediul urban). În mai puțin de 30% din cazuri se găsește o altă persoană în structura gospodăriei, în ambele medii și pentru această categorie de familie fără copii. Familiile cu un copil sunt majoritare în eșantionul nostru, din nou, în ambele medii.

Datele pe care le extragem din eșantionul nostru arată că, indiferent de mediul de locuire, românii trăiesc în majoritate – circa 65% – în familii nucleare. Diferențele apar atunci când luăm în calcul numărul de copii declarat și prezența altor persoane în gospodărie – indicator asociat de noi cu locuirea laolaltă cu alți membri ai familiei. Astfel, familiile fără copii sunt cele care locuiesc în cea mai mare proporție singure: 73,3% în rural și 76,8% în urban. Ponderea familiilor nucleare cu un singur copil este cu aproape 9% mai mică în mediul urban față de familiile fără copii (68%) în timp ce în mediul rural ponderea rămâne neschimbată. Raporturile se schimbă destul de mult în cazul familiilor cu doi copii din mediul rural care sunt familii nucleare în mai puțin de jumătate din cazuri (47,1%), iar restul locuiesc împreună cu alți membri ai familiei. De remarcat că deși scade ușor, proporția familiilor nucleare cu doi copii din mediul urban rămâne ridicată: 65,7%. Prin urmare constatăm că în mediul rural pe măsură ce crește numărul copiilor respondenților crește și numărul persoanelor care formează o gospodărie împreună cu părinții.

În lipsa altor date – pentru moment – ne limităm doar la a sugera că preferința pentru familia extinsă este asociată cu nașterea

- 126 a mai mult de doi copii în familiile respondenților. Ar trebui să avem mai multe date pentru a concluziona în favoarea ipotezei că un comportament reproductiv tradițional implică un mod de locuire tradițional, cu părinții unuia dintre soți alături. Nu este exclus ca acest tip de locuire în mediul rural să fie determinat și de mai mica disponibilitate de locuințe în comparație cu orașul unde statul pune la dispoziția muncitorilor locuințe cu chirii modice corelate în cele mai multe cazuri cu nivelul veniturilor. Chiar și acolo unde mai multe nuclee familiale locuiau sub același acoperiș s-a constatat că tinerii preferau să trăiască „de chilin” față de părinții lor, respectiv să-și administreze bugetul, resursele de hrană, timpul etc., independent.

4. Concluzii

Toate sursele care stau la îndemâna istoricului arată că familia tradițională suferă rupturi serioase în timpul comunismului, că noua familie diferă prin mod de formare, caracteristici și funcții de cea din care s-a desprins și că, după toate aparențele, în ciuda dezarticulării – asemenea unui mecanism compus din variate piese, din cauza condițiilor vitrege în plan social, familia românească, în variatele sale chipuri, a ieșit întărită din socialism.

Toate datele analizate demonstrează că, asemenea epocilor anterioare, universalitatea și precocitatea căsătoriei sunt caracteristici care se perpetuează și în timpul socialismului. Tipologia familiilor se schimbă însă fundamental, în contextul suprapunerii efectelor celor trei factori de care aminteam la începutul acestui studiu – industrializare, urbanizare, școlarizare – și a altora, secundari.

Toate modificările pe care le-am amintit au afectat funcțiile familiei, unele pierzându-se și făcându-le loc altora noi, specifice contextului, altele redefinindu-se și dezvoltându-se. În primul rând funcția economică a familiei a cunoscut o transformare radicală; în lipsa proprietății private oamenii s-au reorientat

către slujbe salariate, iar asigurarea subzistenței din produsele obținute din ograda proprie a devenit, în multe situații insignifiantă. Dacă mergem în profunzimea lucrurilor constatăm că, de fapt, în comunism s-a petrecut cea mai mare reconversie profesională din întreaga istorie a României. Una forțată, violentă, impusă de sus și cu consecințe dintre cele mai diverse. În același timp, așa cum s-a constatat în variatele cercetări asupra zonei rurale, chiar rămași fără pământ, țăranii au găsit căi de supraviețuire dintre cele mai ingenioase.

Familia românească trece în perioada comunistă printr-o serie de transformări funcționale și de structură, influențate de dinamica socială – urbanizare, industrializare, educație de masă – și de propria raportare la această dinamică. Este incontestabil faptul că în această perioadă balanța înclină în favoarea familiei nucleare, că familia tradițională – mai mică sau mai mare, după caz, dar și după mediu de proveniență – este ruptă, dezarticulată în special prin exodul tinerilor înspre orașe, fie în căutarea unui loc de muncă fie pentru studii. Dezarticularea este favorizată de existența locuințelor: orice muncitor membru de sindicat sau de partid primea mai devreme sau mai târziu locuință de la stat contra unei chirii stabilite în funcție de salariul de încadrare. Această explozie și apoi disponibilitate a spațiului locativ a fost generată de nevoia partidului de forță de muncă, iar forța de muncă „de la orașe și sate” a beneficiat de avantajele pe care nici un alt sistem social nu le pusese la dispoziție într-o asemenea măsură ca până atunci.

Bibliografie

- Băban, Adriana, H.P. David, *Voci ale femeilor din România*, Routledge Taylor & Francis Group, 1996.
- Bolovan, Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1999.

- 128 Brüderl Josef, Andreas Diekmann, *Education and Marriage. A Comparative Study*, Berne, 1997.
- Doboș, Corina (coord.), Luciana Jinga, Florin Soare, *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu. O perspectivă comparativă*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Dumănescu, Luminița, *Familia românească în comunism*, PUC, Cluj-Napoca, 2012.
- Ghețău, Vasile, „Évolution de la fécondité en Roumanie. Une approche longitudinale”, *Population*, 38, nr. 2, 1983, p. 249.
- Henry P. David, Nicolas H. Wright, „Abortion Legislation: the Romanian Experience”, în *Studies of Family Planning*, vol. II, nr. 10, 1971, pp. 205-210.
- Kollontay, Alexandra, *The Communism and the Family*, London, The Worker's Socialist Federation, 1917.
- Massino, Jill, „Anonimatul femeii în estetica României ceaușiste”, în Alin Ciupală, *Despre femei și istoria lor în communism*, Editura Universității București, 2004, pp. 137-155.
- Massino, Jill, „Marital roles and relations in state socialist Romania”, în *Journal of Women's History*, vol. 22, nr. 1, 2010, pp. 34-60.
- Massino, Jill, Penn Shanna, *Gender politics and everyday life in state socialist Eastern and Central Europe*, Palgrave Macmillan, New-York, 2009.
- Mihăilescu, Vintilă, „Ăștia eram noi”, în *Cum era? Cam așa... Amintiri din anii comunismului românesc*, Călin Andrei Mihăilescu (coord.), Editura Curtea Veche, București, 2006.
- Morar-Vulcu, Călin, „Între noi și ei: identitatea politică a femeii în discursul communist”, în Ghizela Cosma, Virgiliu Țărău (coord.), *Condiția femeii în România în secolul XX. Studii de caz*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, pp. 199-201.
- Mureșan, Florin Valeriu, *Satul românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008.

- Mureșan, Cornelia, *Schimbările comportamentului familial în România. O abordare din perspectiva cursului vieții*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.
- Pârvulescu, Ioana, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, Humanitas, București, 2009.
- Peteanu, Claudia Septimia, „«Protocolu căsătoriților» din comunitatea Năsăud în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, *Arhiva Someșană*, seria a III-a, IV, 2005, pp. 211-245.
- Praoveanu, Ioan, *Etnografia poporului român*, Paralela 45, București, 2001, p. 249; Petru Iluț, *op. cit.*, p. 88.
- Rostás, Zoltán, Theodora-Eliza Văcărescu, *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, Curtea Veche, București, 2008.
- Rotariu, Traian, *Demografia și sociologia populației. Fenomene demografice*, Polirom, Iași, 2003.
- Szołtysek, Mikołaj, „Spatial construction of European family and household system: a promising path or a blind alley? An eastern European perspective”, *Continuity and Change*, 27, 2012, pp. 11-52.
- Therborn, Göran, *Between sex and power. Family in the world, 1900-2000*, London, New-York, 2004.
- Zembrzuska, Aknieszka, „The social model of woman in Poland and its sovietic prototype”, *IWM Junior Visiting Fellows Conferences*, vol. VI/2, 2000.

Rolul presei scrise în promovarea politicii pronataliste în ultimii ani ai regimului comunist

Raluca Ioana Horea-Șerban, Marinela Istrate

Abstract: In Romania the (in)coherence of the communist regime “required” the intrusion of the government authorities in the most intimate aspects of the life of both the individual and the couple. The natalist behaviour of the population was handled in a forced and aggressive way in the direction of having more and more children, the strategy of bringing into force this desideratum acting including at the psychological level by decreeing reproduction as a patriotic responsibility, women being granted a noble mission from this point of view. Our article is intended to be an excursion on the pro-natalist policy performed by the communist regime (in its last years of existence) emphasizing, by means of a quantitative methodology and a trans-disciplinary support, both the role played by mass-media in disseminating the proliferation of the number of families with more children and the means and ways in which the Romanian society reacted in those years of economic, social, moral and political difficulty. The “mobilizing” discourse of mass-media during the last

years of the communist regime on the triple role of woman in society (worker, life companion and mother) certainly played an important part in the drastic decrease of fertility in Romania after 1989, when it stabilized around the rate of 1.3 children per woman, without real chances of recovering in the near future despite the recent political efforts of implementing an adequate coherent policy able to equilibrate the demographic balance of the state and to find solutions to the problems that may be triggered by fertility variations.

Keywords: communist regime; pro-natalist policy; fertility; mass-media propaganda

1. Introducere

Perioada comunistă a însemnat, și pentru România, activarea unei politici intense de industrializare și urbanizare la care femeile trebuiau să participe, dar și a unei politici pronataliste de largă anvergură. Departe de a fi elementul cheie al unei emancipări și egalități de gen pe care au visat-o teoreticienii comunismului, implicarea totală a femeilor în câmpul muncii (femeile erau numite „muncitori socialiști egali” – concepție bazată pe o noțiune androcentristă¹) a devenit un instrument de consolidare a puterii politice a vremii și de creare a unui consistent bazin de recrutare a forței de muncă. În același timp, femeile au păstrat aproape exclusiv responsabilitatea pentru munca în gospodărie și pentru creșterea copiilor. Astfel, diviziunea muncii în gospodărie nu a fost niciodată transformată esențialmente de statul socialist. Pe ansamblu, comunismul a generat pentru femei un surplus

1. Jill Massino, „Anonimatul femeii în estetica României Ceaușiste”, în A. Ciupală (coord.), *Despre femei și istoria lor în România*, București, 2004, p. 1, http://ebooks.unibuc.ro/istorie/ciupala/anonimatul_femeii.htm.

132 de sarcini și de imagini nou structurate: mamă, muncitoare, tovarășă de viață, gospodină¹. În ceea ce privește politica statului comunist asupra maternității, în literatura de specialitate sunt sintetizate două modele²:

- modelul femeii luptătoare, parteneră de luptă a bărbatului, model manifestat cu predilecție în intervalul 1948-1965, perioadă în care maternitatea devine o problemă secundară pentru statul român. După al Doilea Război Mondial și odată cu instaurarea comunismului în România începe un proces de emancipare treptată a femeilor, ceea ce a declanșat schimbări semnificative în multe aspecte ale vieții, inclusiv în ceea ce privește numărul de copii, care era în continuă scădere. Brusc, femeia devine tovarășă de luptă a bărbatului, partenerul egal al acestuia în construirea socialismului. Feminitatea și maternitatea au trecut pe planul secund, accentul fiind pus pe rezistența fizică;
- modelul femeii-mamă, specific intervalului de timp 1966-1989, perioadă în care maternitatea devine o problemă de stat. Animat de dorința de a deveni liderul unui popor numeros și de a conduce o masă cât mai mare de oameni „spre cele mai înalte culmi ale comunismului”, Nicolae Ceaușescu interzice avorturile, suprimă toate mijloacele de contracepție, toate aceste măsuri fiind luate pe fondul unei fertilități scăzute. Femeia-luptătoare a fost înlocuită cu femeia-om al muncii și, mai ales, femeia-mamă. Au loc schimbări semnificative și în discursul propagandistic comunist, acesta fiind centrat acum pe maternitate și pe asigurarea viitorului de aur al națiunii – copiii. Această politică pro-natalistă susținută reprezintă, de altfel, una dintre caracteristicile principale ale României

1. Susan Gal, Gail Kligman, *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric comparativ*, traducere de Delia Răzdolescu, Polirom, Iași, 2003, p. 77.

2. Ramona Păunescu, *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe*, Polirom, Iași, 2012, pp. 139-142.

comuniste, fiind adesea menționată în lucrările de specialitate¹. În funcție de tipul de politică care a caracterizat regimul la un moment dat, perioada de după instaurarea comunismului în România poate fi împărțită în mai multe etape distincte². Interesantă pentru studiul de față este perioada cuprinsă între 1966 și 1989, când la conducerea statului român s-a aflat Nicolae Ceaușescu, iar politica demografică pronatalistă avea drept scop enunțat creșterea populației României (se preconiza o populație de aproape 30 de milioane persoane în anul 1990, însă nu au fost decât puțin peste 22 de milioane). La rândul ei, această perioadă poate fi divizată în două subperioade³:

1966-1985

La 1 octombrie 1966, fără nici o avertizare prealabilă, avorturile au fost interzise, fiind posibile doar la femeile care aveau peste 45 de ani sau aveau deja cel puțin 4 copii sau, în fine, era vorba despre recomandări medicale serioase. Pentru următorii 23 de ani România va traversa una dintre cele mai dificile perioade prin aplicarea unor restricții severe și a unei politici pronataliste foarte rigide. Decretul din octombrie 1966 produce o cohortă dublă,

-
1. Corina Doboș, (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, Editura Polirom, Iași, 2010, pp. 112-117. M. Luciana Jinga, S.F. Soare, *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, vol. II, Instituții și practici, Polirom, Iași, 2011, pp. 159-181. Cornelia Muresan, *Șimbările comportamentului familial în România*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 191.
 2. Diana Covaci, „Propaganda pronatalistă în paginile almanahului Femeia (1979-1990)”, în *Om și societate. Studii de istoria populației României*, Bolovan, S.P., Bolovan, I., Pădurean C. (coord.), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, pp. 525-546.
 3. P.H. David, Adriana Baban, „Women's health and reproductive rights: Romanian experience”, în *Patient Education and Counseling*, nr. 28, 1996, pp. 235-245.

- 134 de peste 520.000 de nou-născuți în 1967, față de 270.000 în 1966. Rata nașterilor crește brusc la 27,4‰ în 1967, dar va scădea treptat în anii următori, până la 14,3‰ în 1983 (nivel comparabil cu anul 1966) (figura 1). Se impun, așadar, noi măsuri pentru sporirea natalității.

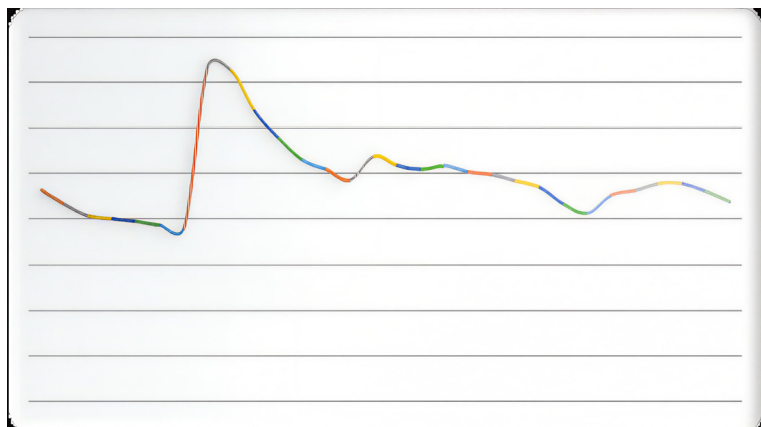

Figura 1. Evoluția ratei fertilității în intervalul 1960-1989
(număr mediu copii la o femeie)

1986-1989

Ultimii ani ai perioadei comuniste se caracterizează printr-o înăsprire a restricțiilor privitoare la condițiile efectuării unui avort legal (figura 2): nu mai este suficient să ai deja patru copii pentru a putea face un avort, ci cinci copii, toți sub 18 ani! Se generalizează controlul ginecologic obligatoriu pentru toate femeile cu vârsta între 16 și 45 de ani pentru depistarea precoce a unei eventuale sarcini și se instaurează așa numita „taxă de celibat” (10% din salariul lunar pentru cei care depășeau vârsta de 25 de ani și nu erau căsătoriți sau pentru cei care erau căsătoriți de cel puțin doi ani, dar nu aveau copii). Provocarea voluntară a avortului era pedepsită cu închisoarea de la 6 luni la doi ani (asta pentru femeile care supraviețuiau procedurii și erau depistate

ulterior), iar pentru personalul medical care practica avorturile clandestine pedepsele erau și mai dure, se putea ajunge până la 12 ani de închisoare și suspendarea dreptului de a practica medicina.

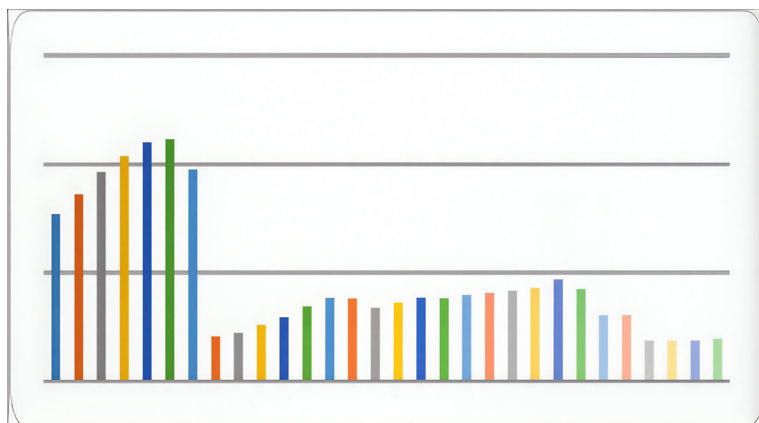

Figura 2. Numărul oficial de avorturi efectuate în intervalul 1960-1989

În același timp cu restricționarea accesului la avort, contraceptivele devin un produs complet prohibitiv pe piață, importurile oficiale fiind sistate. Mijloacele contraceptive mai pot fi cumpărate, cu mare greutate, doar de pe piața neagră, îndeosebi în partea de vest a țării, spre granița cu Ungaria.

Decretul 770/1966 avea să fie începutul unei perioade negre din istoria României: 10.000 (după unele surse, 15.000) de femei care au decedat ca urmare a complicațiilor medicale intervenite după întreruperile ilegale și primitive de sarcină, zeci sau sute de mii rămase cu sechele fizice sau psihice în urma folosirii unor metode și instrumente medievale de avort (figura 3). Frecvent, femeile preferau mai degrabă să își riște viața decât să aducă pe lume încă un copil, căruia nici ele și nici familiile lor nu îi puteau oferi minimul material și afectiv necesar.

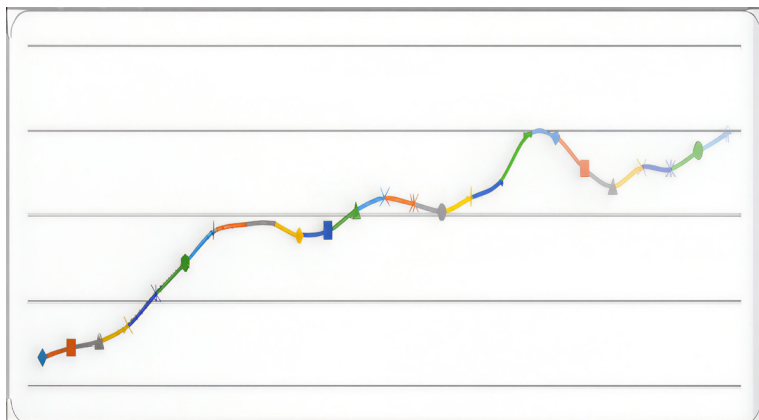

Figura 3. Rata deceselor materne datorate complicațiilor provocate de întreruperile de sarcină (la 1000 de nașteri vii) (1965-1989)

Pe ansamblu, putem aprecia că femeile din România comunistă devin victimele directe ale politicii pronataliste, asta în condițiile în care toate aceste măsuri nu au fost dublate de o îmbunătățire corespunzătoare a condițiilor socioeconomice și de asigurarea unui nivel de trai minim. Politica demografică pronatalistă din perioada comunistă a reprezentat, elocvent, legitimizarea intruziunii statului în viața intimă a cetățenilor, iar nașterea copiilor era impusă ca o obligație a femeilor față de stat.

În ampla literatură de specialitate dedicată evoluției demografice a populației României după cel de-al Doilea Război Mondial se vorbește astăzi de un anumit specific al generațiilor care s-au succedat, generații diferențiate din punct de vedere al indicatorilor demografici, dar și ca impact produs asupra sistemelor de educație, piața muncii, șomaj, sistem de pensii etc.¹: generația instaurării și consolidării comunismului (născută între 1945-1966) care a trăit valul industrializării și al cooperativizării forțate, cu represuniile specifice epocii dar și cu avantajul investițiilor în

1. V. Ghețău, *Declinul demografic și viitorul populației României*, Editura Alpha MDN, Buzău, 2007, p. 20.

educație și al construcției unor ample ansambluri de locuințe publice; generația „decreștelor” (născuți în intervalul 1967-1989) marcată de numărul mare al cohortelor, cu toate implicațiile legate de suprasolicitarea sistemelor sanitare, educaționale sau ale fondului locativ; generația tranziției (1990-prezent), caracterizată de scăderea masivă a natalității odată cu liberalizarea avorturilor și accesul liber la mijloace anticoncepționale, dar care beneficiază de toată deschiderea economică, socială și informațională a ultimele două decenii.

2. Propaganda pronatalistă reflectată în paginile revistei *Femeia*

Politica pronatalistă comunistă era propagată prin toate mijloacele, inclusiv prin intermediul presei scrise și al audiovizualului. Programele abundau de materiale referitoare la importanța copiilor într-o familie și la sentimentul de ratare, de neîmplinire pe care ar fi trebuit să-l simtă cuplurile care nu aveau copii sau aveau doar unul singur. Revistele pentru femei, controlate de la nivel central, au contribuit la modelarea acestor imagini. Ele prezentau imagini inaccesibile ale femeilor care puteau, aparent fără efort, să fie inginere, soții, mame, femei îmbrăcate la modă, activiste pe tărâm politic. Acestea erau superfemeile care satisfăceau așteptările unei feminități de tip socialist și care reprezentau noua imagine, excesiv de puternică și totuși inadecvată, a femeii. Mai trebuie subliniat faptul că imaginea masculină nu suferă, în acest timp, o transformare spectaculoasă, precum în cazul femeilor, bărbații păstrând monopolul atât pe piața forței de muncă, cât și în familie, unde continuă să fie sluiți cu devotament, diviziunea pe sexe a muncii în gospodărie schimbându-se foarte puțin în perioada comunistă. Politicile erau, în general, îndreptate spre modificarea comportamentului femeilor, nu al bărbaților. Nu putem nega o îmbunătățire clară a situației femeilor în societate față de perioada anterioară celui de-al

- 138 Doilea Război Mondial, dar trebuie să subliniem faptul că noțiunea de *egalitate de gen* nu a devenit niciodată cu adevărat operațională în România comunistă, dezechilibrul de putere dintre bărbați și femei nefiind modificat substanțial¹.

Unul dintre mijloacele de propagandă acerbă a fost și revista *Femeia*, care avea o apariție lunară și o distribuție foarte bună, fiind accesibilă atât în mediul urban, cât și în mediul rural, pentru toate clasele sociale.

Toate numerele revistei prezentau aceeași linie generală: primele pagini erau dedicate cuplului Nicolae și Elena Ceaușescu, urmate de rubrici consacrate realizărilor din câmpul muncii, unde femeile se remarcă în meserii precum sudor, macaragiu sau lucrau pe șantierele hidrocentralelor, în marile combine ale industriei grele etc., neuitându-se să se precizeze, invariabil, fericirea lor de a trăi și munci în condiții atât de bune. Bineînțeles, toate erau împlinite și pe plan familial, aveau un soț (cel mai adesea, muncitor în același loc) și cel puțin 3 copii acasă, care visau să îmbrățișeze meseriile părinților.

După aceste rubrici atenția era îndreptată spre femeia-mamă: exemple de familii cu mulți copii, cu gemeni, tripleți, cupluri foarte tinere care aveau deja 3-4 copii și erau și mândrii posesori ai unui apartament la bloc obținut prin repartitie de la fabrica unde lucrau, sfatul medicului adresat îndeosebi femeii gravide și îngrijirii nou-născuților, rubrica „Copiii noștri” (fotografii ale micuților însoțite de numele complet și localitatea de domiciliu), reportaje de la școli, grădinițe, creșe, maternități etc. Studiul nostru își propune să analizeze articolele aparute în această revistă în ultimii cinci ani ai regimului comunist (1985-1989), în încercarea de a pune în evidență uniformitatea discursului comunist, dar și dezechilibrul comunicațional al acestuia (coerciție, disimulare, legitimare/delegitimare, pasivizare etc.)².

-
1. Ramona Păunescu, *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe*, Polirom, Iași, 2012, pp. 140-141.
 2. C. Morar-Vulcu, „Între noi și ei: identitatea politică a femeii în discursul comunist”, în Ghizela Cosma și Virgiliu Pârâu (coord.),

Ne vom opri în continuare asupra unor teme majore, debătute cu sârg în absolut toate numerele revistei, ca o impunere a propagandei nataliste în care femeile nu pot avea alte dorințe și scopuri în viață decât acelea de a deveni mame și de a crește copii. Femeile erau împărțite în două categorii clare, în afara acestora nemaifiind posibilă o existență normală sub regimul ceușist: femeile-mame și cele care vor deveni mame (cu cât mai repede, cu atât mai bine).

2.1. Editoriale și articole de fond în care specialiști în diverse domenii vorbesc despre procreare, copii, avort, divorț etc.

Articolele din primele pagini ale revistei reflectau conștiințios și detaliat întreaga viață politică românească din acei ani, inclusiv legislația care privea sporirea natalității. Adeseori erau publicate interviuri cu personalități ale vieții publice, care, sub „adăpostul” poziției oficiale pe care o dețineau, apelau la declarații tranșante, mai mult sau mai puțin subtil amenințătoare, ceea ce exercita o presiune psihică imensă asupra cititoarelor revistei.

De exemplu, sociologul M.P., în articolul cu titlul *Familia – spațiu al egalității și al afecțiunii* (1/1985, p. 11), reamintește că divorțul era străin comunităților românești tradiționale și insistă pe faptul că apariția copiilor constituie, întotdeauna, un liant puternic pentru tânăra familie („atunci când numărul de frați e optim se remarcă o creștere calitativă a vieții de familie, asigurându-i stabilitate și unitate”). Recunoaște însă că „educația pronatalistă ce se face la noi mai are încă nevoie de insistente, de continuitate”.

Familia tânără – interviu cu dr. V.C., secretar de stat în Ministerul Sănătății (nr. 5/1985). Ca și în exemplul precedent,

140 medicul se lansează într-o campanie virulentă pronatalistă, afirmând că

„împlinirea completă a familiei, împlinirea biologică și psihică a femeii se consolidează cu fiecare copil născut, crescut și educat. (...) O femeie care nu a cunoscut maternitatea nu a atins nici pe plan fizic, nici pe plan afectiv desăvârșirea și, cu trecerea anilor, trăiește mereu un sentiment de neîmplinire”.

Bineînțeles, își asumă implicarea totală în promovarea politicii partidului, anunțând și măsurile luate în teritoriu „

În județele în care s-au semnalat aspecte negative ale natalității și mai ales ale mortalității infantile, Ministerul Sănătății și-a constituit brigăzi speciale de studiere a cauzelor și luarea de măsuri adecvate.”

Imensa grijă cu care țara își veghează copiii (3/1985, p. 9) – articol editorial, împănăt cu numeroase citate din Nicolae Ceaușescu și cu cifre care ilustrează creșterea continuă a numărului de locuri în creșe, grădinițe, paturi de spital, dispensare etc. Astfel, dacă în anul 1965 funcționau, la nivelul întregii țări, 288 de creșe, astăzi (1985) numărul lor este de 3 ori mai mare, iar 76% dintre preșcolari frecventează o instituție de învățământ.

„Politica demografică activă, profund umanistă a partidului nostru constituie o parte integrantă a strategiei dezvoltării multilaterale a țării, izvorăște din grija pentru apărarea intereselor vitale ale națiunii, are drept puternică temelie tradițiile poporului, ale familiei românești.”

Articolul este însoțit de fotografii expresive: un sugar dolean, un șoim al patriei mândru de uniforma sa, mai mulți copii jucându-se la grădiniță. Cititoarele trebuie convinse de necesitatea „intensificării activității educative pentru ca fiecare femeie să înțeleagă cât de importantă este asigurarea unui ritm de creștere corespunzător al populației”.

La începutul anului 1986 intră în vigoare un decret care prevede majorarea indemnizațiilor pentru mamele care nasc al doilea copil și următorii și pentru cele care au 3 sau 4 copii (400 lei/lună) sau 5 și mai mulți copii (500 lei/lună). De asemenea, ni se anunță majorarea alocațiilor pentru copii cu 26,8%, fără însă a se preciza concret ce înseamnă asta. Articolul intitulat *Copiii, suprema datorie față de viitor* (1/1986, pp. 12-13) prezintă elogios și detaliat acest decret, și se încheie cu promisiuni fără echivoc:

„Profund recunoscătoare iubitului nostru conducător pentru noile măsuri care vin direct în sprijinul familiilor, al mamelor cu mulți copii, femeile patriei se simt îndatorate să urmeze minunatul și nobilul îndemn ca, la fel ca și părinții și strămoșii noștri, să aducă pe lume și să crească, cât mai mulți copii, pentru bucuria propriilor familii și asigurarea tinereții țării”.

Cinstire mamei: o îndatorire de conștiință, o îndatorire socială (3/1986, pp. 6-7). Articolul se prezintă sub forma unei succesiuni de mini-interviuri cu o serie de oficialități ale momentului, mai mult sau mai puțin cunoscute publicului larg, în cuprinsul cărora se insistă asupra condițiilor bune de care se bucură femeile gravide și mamele care au copii mici: dr. D. B., angajat la Centrul de Cercetări pentru Problemele Tineretului, dr. M.M., director Spital „Cantacuzino” București („milităm pentru continuarea vechii tradiții românești, aceea ca orice familie să-și dorească și să aducă pe lume cât mai mulți copii”), M.D., membru de partid și președinta Comisiei Femeilor din Întreprinderea Electroaparataj București (întreprinderea are creșă cu 300 locuri, inclusiv program săptămânal, și grădiniță cu 200 locuri), S.C., grafician, care ilustrează cărți pentru copii etc. La sfârșit aflăm de la autorul articolului că

„la noi în țară, femeia-mamă este cinstită și a fost cinstită dintotdeauna; ceea ce vrem noi este ca această cinstire să se situeze la înălțimea cerințelor educative și sociale actuale, pentru ca femeile, înconjurate de stima și prețuirea colectivelor în care muncesc, ale

142 Întregii societăți, să-și îndeplinească înalta lor menire de a aduce pe lume și de a ridica în viață, pentru fericirea propriilor familii și pentru țară, cât mai mulți copii”.

Mulțumim din inimă pentru condițiile de care se bucură copiii țării (5/1989, pp. 7) – sunt prezentate realizările din „epoca de aur”, numărul de creșe, de grădinițe, școli etc.; este subliniată grija permanentă a statului față de copii și sprijinul acordat familiilor cu mulți copii. D.C., muncitor tipograf, București:

„Eu, ca muncitoare, ca mamă a mai mulți copii, mă angajez în fața partidului, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, să muncesc cu și mai multă dăruire pentru înflorirea țării mele, să-mi cresc și să-mi educ copiii în așa fel încât ei să devină pavăza unui destin fericit al patriei noastre”.

Multe dintre editoriale trec în revistă, iar și iar, realizările deosebite ale perioadei comuniste, atât cele din domeniul sanitar (numărul de dispensare, de cadre medicale de pediatrie, surori medicale etc.) cât și cele din domeniul social – educațional. Articolul *Copiii țării în anul 40 al Republicii* (12/1987, p.13) se vrea un rezumat al realizărilor celor 40 de ani de comunism, subliniind faptul că politica pronatalistă este sprijinită de existența a 3.878 dispensare, 7.000 de medici pediatri, 21.000 surori de pediatrie, iar în anul 1987 nu mai puțin de 400.000 de pionieri și 31.000 de preșcolari au mers în tabere.

2.2. Dezbateri, întruniri, ședințe. Propaganda pronatalistă

În toată țara sunt organizate permanent dezbateri și întâlniri pe tema creșterii natalității, de multe ori acestea având loc chiar în timpul programului, la fabrică, unde femeile sunt forțate să vină și nu li se permite să lipsească. Organizațiile locale ale Partidului Comunist Român și îndeosebi cele ale Uniunii Tineretului

Comunist, împreună cu Organizațiile de Femei aveau ca sarcină de partid organizarea acestor manifestări care erau ulterior prezentate pe larg în revista *Femeia*. Erau invitați să susțină prelegeri medici ginecologi, juriști și chiar angajați ai Ministerului de Interne care vorbeau despre eficiența combaterii a avorturilor ilegale și despre măsurile luate în urmărirea și pedepsirea celor care practicau astfel de acțiuni intezise de lege.

Astfel, din numărul 7/1985, p. 15 aflăm că două instituții, Consiliul Județean Bistrița Năsăud și Direcția Sanitară Bistrița au organizat vizionări de filme documentare la care au fost invitați tinerii: *Familia-celula de bază a societății, Pledoarie pentru maternitate, Viața intimă*. De asemenea, au loc expuneri și debateri pe teme demografice la căminele de nefamiliști, în internatele școlare, în întreprinderi și licee, toate având scopul de a intimida tinerii și de a-i determina să se conformeze politicii oficiale a partidului: *Natalitatea – factor esențial în menținerea vigoriei, sănătății și tinereții poporului nostru și Avortul și consecințele negative asupra organismului femeii* (3/1985).

Aceste debateri reunesc adesea „personalități ale vieții politice, prestigioase cadre sanitare, juridice, din sfera educațională, așa cum se întâmplă la un prestigios simpozion dedicat rolului familiei în menținerea tinereții și vigoriei națiunii” care a avut loc la Slatina, prezentat pe larg în numărul 4/1986, pp. 5. Dintre titlurile comunicărilor, amintim *Creșterea natalității – dominantă a politicii demografice românești*, susținută de V.R., secretarul Comisiei Județene de Demografie sau *Grija partidului și statului nostru față de ocrotirea mamei și copilului*, prezentată de S.B., medic ginecolog („Pregătirea pentru viața de familie impune înțelegerea semnificației sociale a actului căsătoriei, a rolului copiilor în familie, datoria morală și socială de a-i crește și educa, de a asigura generații viguroase și demne de realizările remarcabile ale popurului nostru”).

Schimb de experiență pe tema creșterii natalității ca factor esențial în menținerea tinereții națiunii (11/1986, p. 15), acțiune organizată de filiala UTC și alte instituții din Tulcea. Au fost

144 prezentate comunicări precum *Preocuparea comitetelor și comisiilor femeilor pentru organizarea acțiunilor de stimulare a natalității și asigurarea unui spor demografic* (dr. E.S., director adjunct al Spitalului Județean Tulcea), *Contribuția organelor de justiție la creșterea natalității prin acțiuni de prevenire și combatere a acțiunilor de avort* (I.D., consilier în Ministerul Justiției), *Starea de sănătate, factor esențial în creșterea natalității* (dr. L.F. reprezentant al Ministerului Sănătății). Evenimentul s-a încheiat, așa cum se cuvine, cu o masă rotundă și cu proiecții de filme tematice (*Copiii – bucuria vieții*).

Înaltă răspundere pentru asigurarea tinereții și dezvoltării națiunii noastre socialiste (6/1988) – la Baia Mare a avut loc o consfătuire a Organizațiilor de Femei din 15 județe, pe tema *Înfăptuirea politicii sanitare și demografice promovate de partidul și statul nostru*. Aflăm din revistă că principalele probleme dezbătute au fost: formele și mijloacele muncii politico – educative folosite de comitetele și comisiile femeilor în scopul influențării comportamentului demografic al populației și creșterii natalității; mobilizarea personalului sanitar în vederea asigurării unei asistențe medicale de calitate; educarea tinerelor cupluri; sporirea răspunderii familiei față de înfăptuirea politicii demografice pentru „popularizarea și respectarea hotărârilor de partid și de stat, a legislației privind ocrotirea familiei, mamei și copilului”.

În sfârșit, mai amintim aici evenimentul intitulat *Pregătirea tinerilor pentru viața de familie* (11/1987, p. 15), un schimb de experiență între diverși specialiști organizat de UTC Arad; comunicările prezentate au făcut referire la cabinetele de educație sanitară și civică adresate tinerilor care se căsătoresc și la aspecte privind prevenirea și combaterea întreruperilor ilegale de sarcină. Nu putea lipsi și un medic ginecolog care să sublinieze consecințele medicale ale avortului (totuși, discursul acestuia devine mai „sensibil” spre final – „o familie fără copii este o neîmplinire, este o fereastră prin care soarele nu privește, este o singurătate în doi”).

2.3. Acolo unde triumfă viața – reportaje de la maternități și spitale

În perioada analizată (1985-1989) în paginile revistei *Femeia* se regăseau o multitudine de reportaje făcute în maternități, din care cititoarele puteau să afle (asta dacă nu o simțiseră deja pe propria piele) despre „condițiile excelente” de care se bucură oamenii muncii, dăruirea personalului medical, fericirea tinerelor paciente. Educația și responsabilizarea pronatalistă a femeilor era realizată printr-o multitudine de articole, toate purtând titluri sugestive.

Așteptarea – reportaj de la maternitatea Titan din București (11/1985, p. 13). Include interviuri cu medici, asistente dar și tinere mame. Ceea ce frappează cititorul este vârsta viitoarelor mame (G.C., 19, aflată la primul copil, C.A. 22, al doilea copil etc.).

Ele dau vieții VIAȚĂ! (9/1985, p. 12) – articol realizat la maternitatea Buftea (București), la 5 ani de existență a instituției; este trecut în revistă aparatură modernă și sunt subliniate condițiile (bineînțele!) excelente; articolul este însoțit de o fotografie cu mai mulți nou-născuți, înșirați unul după celălalt, pe același pat; sunt intervievate și mamele, în saloane: femeie de 27 de ani aflată la al treilea copil; 33 ani, muncitoare, al zecelea copil (7 băieți, 3 fete); asistentă medicală aflată și ea la al 7-lea copil. Poate cel mai impresionant caz (prin prisma vieții de astăzi) este cel al unei tinere de doar 17 ani care provine dintr-o familie numeroasă (8 copii, ea fiind cea mai mare):

„Am fost la mama acasă 8 frați și am crescut bine și am ajuns toți mari și buni. Dacă voi fi sănătoasă, și casa mea va fi plină de copii. Căci ei dau bucurie și rost familiei. Aici unde triumfă viața și sănătatea” (10/1986, p. 6)

– reportaj la maternitatea Spitalului Municipal București, unde se nașteau, pe atunci, peste 3.000 copii pe an. Totul excelează în această mare maternitate, condițiile sunt foarte bune,

- 146 probleme ar fi totuși cu „tinerele mame”, care sunt criticate de către personalul medical: „Cele mai multe sunt exagerat de emotive și tipicare, altele incredibil de neștiutoare”.

Măria Sa, Viața! (6/1986, p. 8) – reportaj de la noua maternitate din Botoșani (400 paturi), zonă cunoscută prin dinamismul demografic excepțional în anii '80 (natalitatea avea constant valori peste media națională), astfel că sunt necesare nu numai o maternitate nouă, ci și creșe, grădinițe, ansambluri de locuințe pentru tinerele familii ș.a.

2.4. Frații. Copilul unic versus mai mulți copii

Un efect important al politicii pronataliste a fost creșterea procentajului nou-născuților de rang 3 și mai mare de 3. Măsurile de consolidare a aplicării legislației anti-avort luate în anul 1984 au avut ca rezultat principal, în următorii ani, prelungirea vârstei fertile – trei sferturi dintre copiii de rang 4 sau mai mare erau născuți de mame având vârsta de peste 40 de ani. Astăzi, dimpotrivă, a patra naștere și următoarele înregistrează procente mici la toate grupele de vârstă și în toate mediile (tabelul 1). Putem afirma, așadar, că liberalizarea avortului la sfârșitul anului 1989 s-a manifestat prin limitarea numărului de nașteri, și nu prin renunțarea la a mai avea copii¹.

O altă abordare a acestei probleme presupune prezentarea importanței pe care o are numărul mare de copii într-o familie. Nu de puține ori se subliniază în paginile revistei că familiile sunt cu atât mai fericite cu cât au mai mulți copii, unul singur nefiind suficient pentru a realiza echilibrul și împlinirea părinților. Aceste idei sunt repetate obsesiv: nu un copil, ci mai mulți! Se pune accent pe tradiția poporului român de a avea numeroși

1. T. Rotariu, (coord.), *Inerție și schimbare. Dimensiuni sociale ale tranziției în România*, Polirom, Iași, 2012, p. 133.

copii, deși studiile de după 1990 relevă faptul că, pentru cele mai multe familii, numărul ideal de copii este 2¹.

Frații (4/1985, p. 13). Un articol care insistă pe această idee: *calitatea vieții de familie, armonia și soliditatea ei depind de numărul copiilor dintr-o familie*. Un singur copil la părinți înseamnă o *continuă neliniște*, un copil răsfățat, neadaptat etc. Numai copilul care are frați își poate dezvolta acele însușiri atât de necesare în viață precum altruism, solidaritate, răspundere. Toate aceste afirmații sunt completate cu studii de caz în care părinții vorbesc despre copiii lor și despre nerabdarea cu care frații deja existenți l-au așteptat pe nou-născut să vină în familie.

Tabel 1. Rangul născuților vii în 1985
comparativ cu 2009 (procente)

Grupa de vârstă	1985				2009			
	rang 1	rang 2	rang 3	rang 4+	rang 1	rang 2	rang 3	rang 4+
15-19	75,5	20	4	0,5	79,4	16,7	2,7	0,3
20-24	50,5	31,6	11,8	6,1	61,6	27,2	7,9	3,3
25-29	21,5	35	19,9	23,6	54,1	30,5	8,2	7,1
30-34	11,6	27,5	21,8	39,1	39,2	38,8	10,2	11,8
35-39	8	15,8	19	57,2	27,6	35,7	14,3	22,4
40-44	5,3	7,4	12,5	74,8	25	24,1	14,5	36,4
TOTAL	37,9	32,1	14,6	15,4	53	30,3	8,5	8,2

1. T. Rotariu, (coord.), *Anchetă asupra dinamicii unor fenomene populaționale și emergența unor stiluri de viață în România*, Metro Media Transilvania, Cluj-Napoca, 2005, p. 22.

148 *Tinerețe trăită cu folos* (9/1985, pg. 16) – este prezentată povestea unei femei, M.Z., subinginer în domeniul petrol și gaze, mamă a patru copii, toți bucuroși că au primit un apartament în Târgu Cărbunești: „Am fost singură la părinți și toată copilăria mea am tânjit după un frate sau o soră. Primul copil l-am avut la 18 ani...”.

Cu fiecare copil trăiești o viață în plus (10/1985, p. 13), reportaj care descrie viața unei familii de profesori din București: mama, 43 de ani, profesoară de română și tatăl, 45 de ani, profesor de matematică, au nu mai puțin de șapte copii cu vârste între 22 și 5 ani; mama subliniază că a făcut copiii foarte tânără fiind, astfel încât, atunci când a terminat facultatea, avea deja doi. Familia, care deține un apartament cu 3 camere în București, se declară ca fiind una foarte armonioasă, toți membrii sunt extrem de mulțumiți de viața pe care o duc și, pe un ton amuzat, se oferă informații despre necesarul zilnic de hrană: 7 kg de cartofi pentru o masă, 5 pâini, 4 litri de lapte, 9 iaurturi...

Ne bucurăm mult de ei, de copilașii noștri (8/1989, p. 13) – reportaj despre o familie de muncitori cu 5 copii. Tatăl electrician (provine, la randul lui, dintr-o familie din mediul rural cu 7 copii), mama filatoare, subliniază încântați faptul că întreprinderea la care lucrează le-a repartizat un apartament cu 4 camere. Articolul este întregit de o fotografie cu toți cei șapte membri ai familiei, copiii mai mari fiind îmbrăcați, bineînțeles, în uniformă de pionier. „Familia cu mulți copii îți dă sentimentul perenității, că treci frumos prin viață, pășești mândru ca un cerb într-o pădure de stejari...”

Duminica în familie (4/1989, p. 12) – povestea unei familii numeroase – nouă copii care locuiesc împreună cu părinții (tatăl maistru la întreprinderea „Semănătoarea”, mama casnică) și bunica. Se subliniază, în spiritul vremii, faptul că și copiii își doresc să îmbrățișeze, în viitor, meseria de muncitor, statut foarte apreciat și valorizat în epoca comunistă; cei mai mari dintre copii sunt deja frezor, lăcătuș, mecanic, confecționar, următorii sunt elevi la licee industriale, toți copii buni, foarte silitori.

Adesea apar în paginile revistei articole care prezintă așa-numitele competiții între familiile prietene, care se întrec în a avea cât mai mulți urmași posibil, o altă lozincă bombastică și iluzorie a statului comunist. *Două mame stau de vorbă* (11/1989, p. 10) – prima mama, sudor din Galați, 36 ani și 3 copii, ea însăși provine dintr-o familie numeroasă, cu 11 frați; a doua mamă, aflată într-o prietenoasă competiție cu amica și colega ei, este de profesie macaragiu în Galați, are tot 36 ani dar 4 copii și nu intenționează să se oprească aici.

Copiii – ferestre deschise spre soare (6/1987, p. 21):

„Multe mame consideră că având un singur copil se pot ocupa mai atent de el. În realitate, al doilea copil și următorii sunt mai bine dezvoltati fizic și psihic deoarece beneficiază de o experiență câștigată de părinți la primul copil.”

Doi plus zece și încă unul (2/1985, p. 17) – reportaj realizat acasă la o familie de muncitori, cei doi părinți au, fiecare, 38 de ani, însă au deja 10 copii, iar al 11-lea este pe drum. Se subliniază că cei care sunt elevi (șapte dintre ei la momentul respectiv) învață bine și au preocupări extrașcolare (sport, muzică, șah).

Pe lângă aceste articole detaliate, care de obicei ocupau o pagină întreagă, la rubrica *Dialog cu cititoarele* mai apar scurte mențiuni despre cazuri asemănătoare, primite prin poștă de la oamenii din toată țara. *Casa cu 11 flori* – (1/1985, p. 17), tata tractorist, mama casnică, 11 copii „ca niște flori, frumoși și sănătoși”, apare și o fotografie din care tatăl lipsește, fiind plecat la muncă... Sau: *Casa cu 9 fete* (5/1985, p. 17), tatăl tot tractorist, familia are nouă fete care au înființat o formație de cântece și dansuri populare ce se bucură de mare succes în sat. *Casa cu 4 Cosânzene* (8/1986, p. 10) – mama 36 de ani, asistent medical, tatăl 39 de ani, judecător, locuiesc în Dorohoi, au patru copii iar al cincilea se va naște în curând; ni se explică faptul că mama provine, la randul ei, dintr-o familie rurală numeroasă, cu nouă copii. „Să aduci pe lume mulți copii, că, altfel, ce lași în urma ta, la ce bun ai mai trăit?”

2.5. Avortul ilegal sau refuzul maternității forțate

Am amintit mai sus decretul 770 din octombrie 1966 care interzicea complet avortul, femeile care practicau acest lucru fiind aspru pedepsite (asta dacă scăpau cu viață), la fel și persoanele care le ajutau. O nouă înăsprire a legislației a avut loc în 1984, iar paginile revistei *Femeia* reflectă pe deplin acest lucru. Lupta împotriva avortului devine de-a dreptul furibundă, asta în condițiile în care traiul în România sfârșitului deceniului al 9-lea ajunsese de-a dreptul dramatic prin lipsa cvasigeneralizată a produselor și serviciilor minim necesare unui trai civilizat (lumină, căldură, pâine, carne etc.).

Mai întâi era prezentate, cu amănunte înfiorătoare, cazuri de femei care își pierduseră viața în urma unui avort ilegal: *Dincolo de lacrimi* (10/1986, p. 11) – mamă 31 de ani, 7 copii, face avort ilegal și moare; *Prea târziu* (10/1988, p. 11) – R.T., 27 ani, mamă a 3 copii, moare în urma unui avort ilegal, iar atitudinea soțului, care afirmă că nu știa nimic, este de asemenea condamnată; o altă femeie, C.Z., 2 copii, moare după ce face un avort ilegal, gravidă fiind în luna a 5-a. Articolele prezintă, de multe ori, numele celor care au provocat aceste avorturi (infirmiere, asistente medicale sau persoane fără nici un fel de calificare medicală) precum și pedepsele cu închisoarea pe care le-au primit. *Unde ești, mămică?* (7/1988, p. 10) – mama, 24 ani, 1 copil, avort ilegal, moare, femeia care i-a provocat avortul primește 11 ani de închisoare.

Aproape fiecare număr al revistei conține și o intervenție a unui medic ginecolog care explică, iar și iar, ce înseamnă nașterea pentru organismul femeii și care sunt consecințele unui avort, ajungându-se până la afirmații aberante cum că „femeile să-și păstreze și să ducă la termen cel puțin primele 4-5 sarcini”.

Avortul și consecințele sale – interviu cu dr. F.R. de la Maternitatea „23 august” din București (10/1985, p. 21): „Tinerețea este vârsta optimă a procreării ambilor soți și acest potențial nu

trebuie inhibat sau știrbit”. Articolul vorbește despre consecințele avortului, prezentându-le ca pe niște fenomene care însoțesc obligatoriu avortul, cvasigeneralizate: sterilitate temporară sau definitivă, febră, septicemie, infecții uterine, perforații, cangrene, moarte.

Din text răzbat voalat și urmările psihice ale unei întreruperi de sarcină – regrete eterne, coșmaruri, relații definitiv compromise cu partenerul, cei doi vor îmbătrâni „ca un cuplu steril și stingher”.

Consecințe ale avortului (3/1989, p. 21) – prof. dr. docent I.N., Cluj Napoca, despre „avortul delictual”:

„fiecare femeie trebuie să înțeleagă că a fi mamă este tot ce-și poate dori tânăra căsătorită; o femeie care și-a provocat avort, dacă rămâne în viață, va fi tot timpul obsedată de ideea crimei pe care a comis-o; sfătuiesc femeile să-și păstreze și să ducă la termen primele 4-5 sarcini”.

Sarcina – această împlinire (2/1986, p. 21) – se dau sfaturi pentru tinere, sunt descrise simptomele sarcinii și importanța controalelor prenatale. Este susținută, încă o dată, obligația de a avea cât mai mulți copii:

„Frunct al dragostei, întâiul copil al familiei va cimenta legăturile afective ale soților, le va da un plus de maturitate. Mai apoi, cu fiecare nou copil, familia tânără se va împlini prin ani, re trăind o nouă și frumoasă tinerețe, alături de copiii cărora le-a dat viață”.

Avortul și consecințele sale (2/1986, p. 21) – interviu cu dr. V.D., Maternitatea „Filantropia”, București:

„Pentru o femeie, sarcina înseamnă deplină sănătate fizică și psihică, un echilibru hormonal perfect. Întreruperea brutală a cursului unei sarcini printr-o manevră delictuală reprezintă atât un traumatism fizic și psihic al femeii în cauză, cât mai ales punctul de pornire a numeroase complicații locale și generale, imediate și tardive, uneori de o intensitate atât de mare încât pun în pericol însăși viața femeii”.

152 Mai mult, doctorul crede de cuviință să dea și un exemplu tragic, cel al tinerei R.B, din Buftea, de 24 ani, mama unui copil de 1 an, care face avort ilegal și moare imediat ce ajunge la spital. Disperarea acelei tinere, care poate abia se descurca cu un copil atât de mic, spaima ei de a deveni mama încă o dată, atât de repede, se ghicesc printre rânduri și sunt clare pentru toate femeile acelor timpuri. Concluziile articolului sunt însă de nezdruccinat: „avortul provocat – nehibzuință care se plătește scump”.

Sarcina și sănătatea femeii (3/1986, p. 21) – interviu cu dr. M.M. de la o mare maternitate bucureșteană.

„Cu purtarea fiecărei noi sarcini, femeile tinere primesc un plus de frumusețe, de maturitate. (...) Mai mult, starea de sănătate a mamei se îmbunătățește odată cu purtarea sarcinii”.

Da, foarte adevarat, dar dacă sarcina este dorită de ambii părinți și dacă există disponibilitatea, fizică, psihică și materială de a crește încă un copil! Desigur, nu putem ignora faptul că opiniile medicilor pot fi, în parte, îndreptățite, dar insistența cu care s-au accentuat implicațiile negative ale avortului nu face decât să sublinieze duplicitatea discursului comunist, în condițiile în care nu existau alte mijloace sau metode contraceptive.

2.6. Familia în mediul rural

Deși revista *Femeia* se adresa, în bună măsură, femeilor din mediul urban muncitoresc, generațiilor care au plecat din sat pentru a lucra în fabrica de la oraș (categorie încurajată și susținută în mod deosebit în timpul regimului comunist, care s-a conformat cel mai bine politicii pronataliste a regimului), nu lipsesc articolele despre mediul rural, mai ales din acele zone ale României care, în mod tradițional, aveau o natalitate ridicată, însă susținută de o situație materială mult mai bună (case mari, cu multe camere, gospodării bine închegate, animale, unde nu lipseau deci alimentele de bază), incomparabilă cu ceea ce se întâmpla în familiile numeroase din marile cartiere muncitorești.

Viața la sat continuă să fie prezentată în mod idilic, punându-se accent pe tradiția poporului român, unde familiile numeroase au fost dintotdeauna o mândrie.

Satul cu 1000 de copii (12/1985, p. 12) – sat Crîmpoiaia, Oltenia. Fiecare familie are cel puțin 5 copii, cele cu 7-8 urmași fiind frecvente. Până și primarul localității (47 de ani) are 7 copii și este deja bunicul a 6 nepoți. În sat sunt multe „mame eroine” (cele care au născut cel puțin 10 copii, primesc un premiu, o indemnizație), relativ tinere (29, 33, 36 ani). Se vorbește despre bunăstarea acestor familii care au mobilă, televizor, frigider...

„O atmosferă distinctă, de blândete, de bună înțelegere; acolo unde sunt atâția copii nu poate fi nici egoism, nici neînțelegere, deoarece chiar și numai un singur copil e menit să fie crescut în iubire, darămite 7-8-9-10?!”

Un sat ca o legendă (2/1985, pp. 12-13) – reportaj realizat în localitatea Dragoslavele, județul Argeș; se dorește a se inocula ideea că numărul mare de copii este legat de bunăstare și prosperitate (ceea ce era departe de adevăr). Este prezentat un cuplu (mama 58, tata 70) care are 4 băieți, toți la casele lor, există și 5 nepoți, dar toți fete, astfel încât bunicul promite o recompensă substanțială în bani primei nurori care va face un băiat („nu s-a nimerit nici un fecior, mi se stinge neamul”). Satul are dispensar, o școală generală, două școli cu clasele I-IV, 3 grădinițe. Articolul este însoțit de fotografii adecvate pentru a ilustra prosperitatea și bunăstarea: case înstărite, turme de oi pe ulițe, copii venind de la școală cu cravatele de pionier legate peste hainele groase, de iarnă...

Florile din Albac (5/1989, p. 12) – comună cu 3000 de locuitori, din care peste 1000 sunt copii; căci „moșii din Albac își iubesc nespun copii”.

Unde-s prunci mulți, acolo-i și noroc! (6/1987, p. 6) – cazul localității Rozavlea din Maramureș, zonă cu o natalitate foarte ridicată (17 ‰ în 1986), unde familiile cu 5-6 (chiar și 10) copii sunt ceva obișnuit. Ca de obicei, este inclus și un exemplu, o tânără familie cu 5 copii care sugerează că nu se vor opri aici, sunt încă tineri (mama 33, tata 41, ambii cooperatori).

- 154 *Humuleștii, un simbol al copilăriei perpetue* (4/1987, p. 13) – o altă zonă vestită prin natalitatea ridicată; studiu de caz: mama muncitoare, tatăl mecanic, au 6 copii și se declară ca fiind foarte fericiți, mai ales că statul și partidul comunist îi sprijină și îi ajută să-și îndeplinească visurile.

2.7. Cine știe ... câștigă!

Un alt tip de materiale cu tentă propagandistică erau așa-numitele concursuri în care cititoarele erau îndemnate să răspundă la câte un set de întrebări ce vizau (re)cunoașterea excepționalelor realizări ale regimului comunist. Nu puteau lipsi întrebările legate de familie, copii, ajutoarele pe care le primesc mamele cu mulți copii etc.

De exemplu, concursul din revista nr. 7/1985, p. 13. Cu ocazia împlinirii a *două decenii de realizări mărețe* se propune un concurs cu 20 de întrebări din toate domeniile (câte apartamente noi s-au construit, câte femei muncesc în fabricile țării), una dintre aceste întrebări remarcându-se prin pragmatismul de care dă dovadă:

„Partidul și statul nostru manifestă o grijă deosebită pentru ocrotirea mamei și copilului, pentru îmbunătățirea permanetă a condițiilor de viață a familiilor, creșterea natalității, asigurarea vigoriei și tinereții poporului nostru. Puteți să ne spuneți ce indice de natalitate este prevăzut a se realiza în perioada următoare în țara noastră: A. 15 – 17‰, B. 17 – 19‰, C. 18 – 20‰”.

Aflăm, din numerele ulterioare ale revistei, că au câștigat premii o muncitoare, o contabilă și o studentă.

Concurs (8/1986, p. 12-13) cu tema *Copiii, să-i creștem mari și sănătoși, cu dragoste și pricepere*. Sunt 12 întrebări – grilă referitoare la creșterea copiilor. Premiile au fost, bineînțeles, judicios împărțite între o muncitoare, o ingineră și o excavatoristă.

Concurs, 10 întrebări (9/1987, p. 12-13):

„Au sporit fondurile de la buget acordate ca ajutoare mamelor cu mulți copii. Câte mame cu mulți copii beneficiază anual de aceste

ajutoare? Variantele de răspuns sunt: A. 555.000 mame, B. 666.000 mame, C. 777.000 mame”.

Câștigătoarele concursului au fost o țesătoare (premiul I), o cooperatoare (premiul II), o elevă de liceu (premiul III).

3. În loc de concluzii

În primii ani de după 1989 măsurile de liberalizare a avorturilor au avut un efect general, rapid și brutal (figura 4). Imediat însă se ajunge la o stabilizare a tendinței, pe fondul unor efecte controversate ale tranziției: în zonele de retur rural s-a înregistrat o creștere a numărului de nașteri, în zonele industrializate o scădere, în acest fel ajungându-se la un echilibru, element specific României post-decembriste¹.

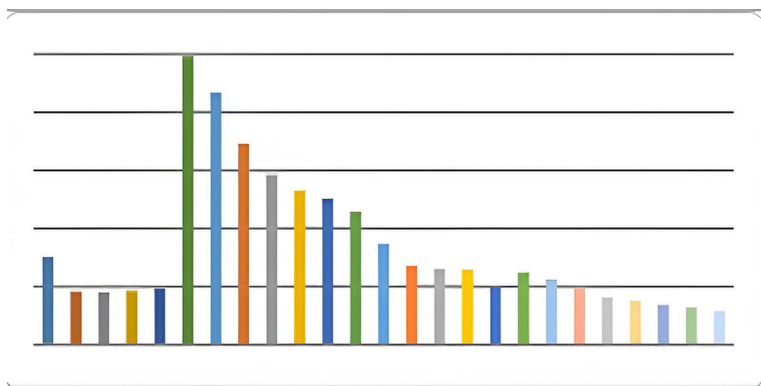

Figura 4. Numărul oficial al avorturilor în perioada 1985-2009

1. I. Muntele, „La dynamique de la population en Roumanie de 1912 à 1992 – Considérations générales”, în *Revue Roumaine de Géographie*, tome 40, București, 1996, p. 62.

156 După 1989 femeile au început să exercite un control foarte atent asupra propriei fertilități, au amânat întemeierea unei familii și au avut mai puțini copii, până la nivelul la care fertilitatea a scăzut considerabil (figura 5), fenomen explicabil prin faptul că, în prezent, din ce în ce mai mult, balanța societății este înclinată spre atingerea mai târzie a siguranței economice, iar investirea în propriul capital uman (educația și experiența pe piața muncii) este o dorință a majorității tinerilor, în egală măsură bărbați sau femei.

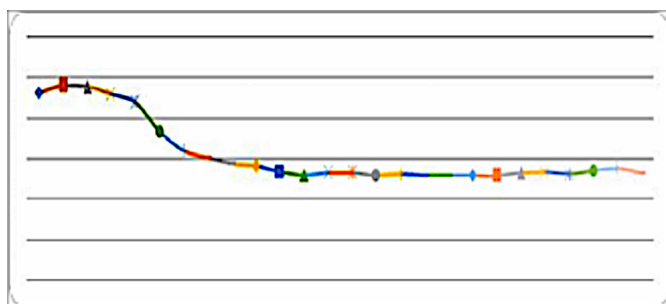

Figura 5: Rata totală a fertilității în intervalul 1985-2010

Modernizarea oferă indivizilor libertatea de a-și urma țelurile personale, în timp ce familia necesită altruism, timp și bani oferite de bunăvoie altora. Deoarece nașterea le afectează mai tare pe femei decât pe bărbați, femeile au tendința să accepte mai puțin acest risc decât o făceau cu douăzeci de ani în urmă¹.

Particularitatea României comuniste rezidă tocmai în presiunea imensă care a fost pusă asupra femeilor, aceea de a presta ambele funcții, atât pe cea productivă, cât și pe cea reproductivă. Nu putem nega, însă, aportul statului socialist la emanciparea femeii în perioada postbelică, mai ales în ceea ce privește accesul

1. P. McDonald, „Low fertility and the state: the efficacy of policy”, în *Population and Development Review* 32, 3, 2006, pp. 485-510.

egal la educație și muncă¹. Discursul mobilizator promovat în timpul regimului comunist, care accentua triplul rol al femeii (muncitoare, soție, mamă) a jucat un rol important în crearea unei păături consistente de femei cu o anumită independență, ceea ce constituie, fără îndoială, un avantaj al României de astăzi². În pofida multor aspecte discutabile ale măsurilor întreprinse de regimul comunist și a unor exagerări în punerea în practică a directivelor partidului, emanciparea femeii devine o realitate în România, începând cu anii '60 ai secolului XX, acest fapt înscriindu-se în tendința generală europeană manifestată în aceeași perioadă, de declin a modelului tradițional, conform căruia bărbatul este singurul furnizor de venit în gospodărie³.

Trebuie remarcat faptul că tonul discursului comunist este din ce în ce mai vehement astfel încât la sfârșitul perioadei analizate mai mult de jumătate dintre paginile revistei erau dedicate „anilor de glorie și împliniri mărețe” și, bineînțeles, politicii pronataliste, celelalte rubrici (modă, fapt divers, bucătărie ș.a.) făcându-și cu greu loc. Mai mult, se confirmă o dată în plus că prin „bombardarea repetată a sferei publice cu imagini și retorică ideologică, propaganda a fost naturalizată ca parte a vieții de zi cu zi a oamenilor, existând posibilitatea să nu i se acorde o prea mare atenție”⁴. În perioada comunistă familia, în sensul clasic al cuvântului, se transformă într-o entitate lipsită de intimitate, o entitate publică, desacralizată prin atitudinea autorităților, lipsită de orice

1. V. Țărău, „Problema femeii și instaurarea comunismului în Europa Centrală și de Est”, în Ghizela Cosma și Virgiliu Țărău (coord.), *Condiția femeii în secolul XX*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 137.
2. Băluță, Oana, Dragolea, Alina, Iancu, Alice, *Gen și interese politice. Teorii și practici*, Polirom, Iași, 2007, pp. 46 și 94.
3. Ph. Barthelemy, R. Granier, M. Robert, *Demografie și societate*, traducere de Doina-Nicoleta Mitroiu, prefată de Adrian Neteșu, Editura Institutul European, Iași, 2009, p. 185.
4. Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, traducere din engleză de Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 2000, p. 118.

- 158 semnificație profundă și mimând, adesea, o fericire și o bunăstare lipsite de orice fundament real. Poate tocmai din acest motiv după 1989 România a înregistrat o scădere drastică a fertilității (situată în jurul valorii de 1,3 copii/femeie în ultimii ani), fără șanse reale de relansare în viitorul apropiat.

Bibliografie

- Barthelemy, Ph., Granier, R., Robert, M., *Demografie și societate*, traducere de Doina-Nicoleta Mitroiu, prefață de Adrian Netedu, Institutul European, Iași, 2009.
- Băluță, Oana, Dragolea, Alina, Iancu, Alice, *Gen și interese politice. Teorii și practici*, Polirom, Iași, 2007.
- Covaci, Diana, „Propaganda pronatalistă în paginile almanahului Femeia (1979-1990)”, în Bolovan, S.P., Bolovan, I., Pădurean, C. (coord.), *Om și societate. Studii de istoria populației României*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.
- David, P.H., Baban, Adriana, *Women's health and reproductive rights: Romanian experience*, Patient Education and Counseling, nr. 28, 1996.
- Doboș, Corina (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, Polirom, Iași, 2010.
- Gal, Susan, Kligman, Gail, *Politicile de gen în perioada postsocialistă*, traducere de Delia Răzdolescu, Polirom, Iași, 2003.
- Ghețău, V., *Declinul demografic și viitorul populației României*, Alpha MDN, Buzău, 2007.
- Jinga, M. Luciana, Soare, S.F., *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, vol. II, Instituții și practici, Polirom, Iași, 2011.
- Kligman, Gail, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, traducere din engleză de Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 2000.
- Massino, Jill, „Anonimatul femeii în estetica României Ceaușiste”, în Ciupală, A. (coord.), *Despre femei și istoria lor în România*,

București, 2004, http://ebooks.unibuc.ro/istorie/ciupala/anonimatul_femeii.htm

McDonald, P., *Low fertility and the state: the efficacy of policy*, Population and Development Review 32, 3, 2006.

Morar-Vulcu, C., „Între noi și ei: identitatea politică a femeii în discursul comunist”, în *Condiția femeii în România în secolul XX*, Ghizela Cosma și Virgiliu Pârâu (coord.), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.

Muntele, I., „La dynamique de la population en Roumanie de 1912 à 1992 – Considérations générales”, *Revue Roumaine de Géographie*, tome 40, București, 1996.

Muresan, Cornelia, *Shimbările comportamentului familial în România*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2012.

Păunescu, Ramona, *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe*, Polirom, Iași, 2012.

Rotariu, T. (coord.), *Anchetă asupra dinamicii unor fenomene populaționale și emergența unor stiluri de viață în România*, Metro Media Transilvania, Cluj-Napoca, 2005.

Rotariu, T. (coord.), *Inerție și schimbare. Dimensiuni sociale ale tranziției în România*, Polirom, Iași, 2012.

Țărău, V., „Problema femeii și instaurarea comunismului în Europa Centrală și de Est”, în Ghizela Cosma și Virgiliu Țărău (coord.), *Condiția femeii în secolul XX*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.

***, *Baza de date Tempo Online*, INS, www.insse.ro

***, *Revista Femeia*, București, 1985-1989.

„Decesul s-a produs din vina femeii...” Fragmente din universul medico-juridic al pronatalismului ceaușist

Corina Dobos

Abstract: The article examines six medical files of maternal deaths through (possibly) procured abortion, issued by medical authorities in 1984, in Bucharest, Romania¹. Starting from these six cases, the research investigates the 'net' of juridical and medical provisions gradually built around the pregnant woman in the context of the ever more restrictive pronatalist policy promoted by the Ceausescu regime in Romania between 1966 and 1989. For doing this, I examine the gradual development of the regulations that standardized the medical conduct to be adopted in these special cases of medical emergency between 1966 and 1984, the year when the maternal deaths under examinations took place.

-
1. ACKNOWLEDGMENT: Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului finanțat de Ministerul Educației Naționale, CNCS – UEFISCDI, proiect nr.PN-II-RU-TE-2012-3-44.

Eager to comply with the political pressures for higher birth rates, the medical authorities finished up more and more rules and regulations to address this situation, resulting in the gradual submission of medical standards and authority. The research allowed me to give a picture of the political pressures exerted on the medical staff and the pregnant women, leading to absurd situations in which the professional values and the relationship between the female patient and her attending physician were profoundly altered. The emergency room became an inquisitorial space, where the guilt of using abortive means had to be confessed in order to give and receive specialized treatment. The conclusion of my inquiry, to be subsequently tested, is that nevertheless certain therapeutic provisions recommended for these situations allowed the medical staff to somehow skip the drastic regulations that addressed these cases and to be able to act for saving patient's life.

Keywords: abortion; restrictive pronatalist policy; mortality rate of women due to illegal abortion

1. Introducere

Traumele psihice și fizice prin care au trecut multe din femeile ce au trăit politica pronatalistă pusă în practică de regimul Ceaușescu, de multe ori terminate cu decesul celor ce decisese să ignore propaganda și legea comunistă, hotărând că nu vor da naștere la numărul de copii cerut de regimul ceaușist au devenit binecunoscute publicului larg, căci ele au făcut obiectul unor analize de tip academic, dar și a unor filme artistice și documentare cu real impact.

Studiul de față pornește de la analiza câtorva fișe de deces matern prin avort din anul 1984, centralizate de Direcția Ocrotirii Mamei Copilului și Tineretului (DOMCT) din Ministerul Sănătății, pentru a contura microuniversul semantic medico-juridic

162 creat în jurul femeilor care decisese să nu respecte o lege comunistă ce le afecta grav intimitatea¹, și să (re)devină astfel stăpânele propriului lor corp. Această investigație de ordin calitativ își propune să examineze țesătura de ordine medicale și interpretări juridice create în jurul corpului femeii de către un regim politic a cărui disperare pentru producerea de forță de muncă și de legitimitate creionează un univers medico-juridic din ce în ce mai absurd. După prezentarea succintă a acestor dosare în contextul perioadei în care au fost create, operațiune necesară avînd în vedere caracterul lor inedit, voi trece la investigarea punctuală a unor chestiuni punctate în dosare și reglementate de ordinele Ministrului Sănătății, mai precis aspectele implicate de „rezolvarea avortului incomplet” și de regimul truselor de chiuretaj.

Prezenta investigație survine în contextul istoriografic propus de macro-analizele de tip instituțional și legislativ ale pronatalismului ceaușist² pe de o parte și de cele ideologico-politice pe de alta³. Studiul de față utilizează în principal surse primare

1. „Decret Nr. 770 din 1 octombrie 1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii”, în *Buletinul Oficial*, nr. 60 din 1 octombrie 1966.
2. C. Doboș (coord.), Florin S. Soare, Luciana M. Jînga, *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, vol. I, *O perspectivă comparativă*, Polirom, Iași, 2010; Luciana M. Jînga, Florin S. Soare (coord.), Corina Doboș, Crisitna Roman, *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, vol. II: Instituții și practici, Polirom, Iași, 2011.
3. Gail Klingman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, București, Humanitas, 2000; Adriana Baban, Henry P. David, „Voices of Romanian Women. Perception of Sexuality, and Partner Relations during the Ceaușescu Era”, în Kirsten Moore, Sondra Zeidenstein (eds.), *Learning about sexuality: a practical beginning*, The Population Council International Women's Health Coalition, New York, 1996; Lavinia Betea, „Interzicerea avorturilor (1966-1989) ca fapt de memorie socială”, în A. Neculau (coord.), *Viața cotidiană în comunism*, Polirom, Iași, 2004, pp. 244-264; Lorena Anton, „Abortion and the making of the socialist mother during Communist Romania”, în Lisa Bernstein and Pamela Monaco (eds.), *(M)Othering the Nation: Constructing and Resisting Regional and*

inedite provenind din Arhiva Ministerului Sănătății¹, a căror descifrare și interpretare în context ne va ajuta să înțelegem mai bine perversitatea alegerilor profesionale și morale pe care regimul comunist le „oferea” medicilor și femeilor.

2. Avorturile ilicite în 1984...

O analiză a evoluției natalității și a altor fenomene demografice, document intern al Ministerului Sănătății realizat la începutul anului 1983², constata cu luciditate că efectul restricționării măsurilor legislative de interzicere a întreruperii cursului sarcinii (prin decretul 770/1966) a fost unul de scurtă durată: populația crescuse numai în perioada 1967-1968, pentru ca „începând cu anul 1969 numărul nașterilor să scadă continuu”³. Încercând să explice scăderea ratei natalității, analiza respectivă surprindea faptul că „urmare a caracterului restrictiv al actualei legislații de întrerupere a sarcinii, multe femei sunt constrânse

National Allegories Through the Maternal Body, Cambridge Scholars Press, Cambridge, 2009; idem, „‘The fetus is the socialist property of the whole society’: Abortion and Pronatalist Policies in Romania’s Golden Era”, în Thanh-Huyen Ballmer-Cao, Isabelle Engeli et Pierre Muller (eds.), *Les politiques du genre*, L’Harmattan, Paris, 2009; Elena Bărbulescu, „Femeia și avortul în perioada 1966-1989”, *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, vol. 1, 1998, pp. 177-193; Cornelia Mușeșan, „O evaluare a efectelor politicii pronataliste din România”, în *Studii și cercetări din domeniul științelor socioumane*, Editura Academiei Române, București, 1996, pp. 77-87; idem, „Impact of Induced Abortion on Fertility in Romania”, *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, nr. 4, 2008, pp.425-446.

1. Îi mulțumesc lui Florin S. Soare (IICCMER) pentru ajutorul acordat la documentarea acestui studiu.
2. „Analiza evoluției natalității și a altor fenomene demografice”, Arhiva Ministerului Sănătății [AMS], fond OMCT, dosar 14/1984, ff. 133-146.
3. *Ibidem*, f. 134.

164 în anumite situații familiale, psihologice, materiale, sociale etc., să recurgă la întreruperea cursului unei sarcini nedorite prin mijloace empirice, deosebit de grave pentru starea lor de sănătate, deseori acestea conducând la invaliditate gravă sau chiar la deces”¹.

Se constata că numărul „avorturilor spontane incomplete, în majoritate provocate, adesea de femeia însăși a fost în anul 1981 de 206.200, în creștere continuă față de anii anteriori”², și că mortalitatea prin avort este în creștere, fiind cea mai mare comparativ cu celelalte țări europene care raportează această cauză de deces. Aceste practici constituiau o mare povară pentru sectorul sanitar, căci în medie pentru un avort toxico-septic se cheltuiau între 26.000 și 30.000 lei, iar pentru unele cazuri grave sau soldate cu decese se ajunge până la 100.000 lei³. Analiza respectivă recunoștea faptul că fenomenul avortului ilicit nu e o chestiune ușor de soluționat, căci recursul la aceste practici ține „de comportamentul psiho-social al femeii, de dorința acesteia de a avea sau nu copii în funcție de condițiile materiale, nivelul de cultură și de educație, de relațiile între ea și familie etc.”. O situație statistică de la jumătatea anului 1984 consemna că, deși în scădere față de 1983, pentru primul trimestru al anului 1984 se înregistra un număr de 68 de decese prin avort, și de 39292 de avorturi incomplete, care continuau să reprezinte cea mai mare parte din numărul avorturilor înregistrate(42.1%)⁴.

Într-o analiză din 3 martie 1984 ce constata „grave deficiențe în ceea ce privește înfăptuirea politicii partidului și statului nostru în domeniul întăririi familiei și al creșterii natalității”, una

1. *Ibidem*, f. 139.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*.

4. „Raport statistic”, AMSFond OMCT, dosar 14/1984, ff. 164-170, f. 164; Pentru evoluția numărului de întreruperi de sarcină în perioada 1966-1989 vezi Luciana M. Jinga, „Evoluția numărului de avorturi, 1966-1989”, în Luciana M. Jinga și Florin S. Soare (coord.), *op. cit.*, pp. 159-171, în special pp. 160-161.

dintre principalele explicații avansate pentru această situație era ineficacitatea „combaterii și stăvilirii practicilor abuzive și nejustificate privind întreruperile de sarcină”¹. Dat fiind că „practica întreruperilor de sarcini reprezintă o acțiune antinațională și antisocială”, s-a cerut „să se acționeze cu cea mai mare fermitate – în spiritul legilor și reglementărilor legii – pentru combaterea și lichidarea ei”².

Avortul ilicit, consemnat statistic ca avort „spontan”, „incomplet” și diagnosticat ca „avort complicat”³ continua să fie frecvent practicat în România anilor 1980, antrenând nu numai importante costuri umane și materiale, dar și politice, căci această practică reprezenta o sfidare directă a politicii pronataliste promovate de regimul Ceaușescu, pentru contracararea ei fiind nevoie de „cea mai desăvârșită ordine și disciplină în aplicarea legilor și reglementărilor actuale privind întreruperile de sarcină”⁴.

3. Șase dosare de deces matern prin avort

Cele șase dosare de deces matern prin avort provin din arhiva Ministerului Sănătății, Fondul Institutul pentru Ocrotirea, Mamei Copilului și Tineretului (IOMCT) dosar 10/1984, dosar

1. „Hotărârea Comitetului Politic Executiv al CC al PCR cu privire la creșterea răspunderii organelor și organizațiilor de partid, organelor de stat și cadrelor medico-sanitare în înfăptuirea politicii demografice și asigurarea unui spor corespunzător al populației,” AMS, Fond OMCT, dosar 14/1984, ff. 69-70.
2. *Ibidem*.
3. „Norme tehnice privind diagnosticul și conduita terapeutică în avortul complicat, 3 aug. 1984”, AMS, Fond OMCT, dosar 6/1984, ne-numerotat; Luciana M. Jinga, „Evoluția numărului de avorturi, 1966-1989”, în *op. cit.*, p. 159.
4. „Hotărârea Comitetului Politic Executiv al CC al PCR cu privire la creșterea răspunderii organelor și organizațiilor de partid, organelor de stat și cadrelor medico-sanitare...”, în *op. cit.*, f. 71.

- 166 11/1984, și sunt create de-a lungul anului 1984. Dosarele de deces matern prin avort erau centralizate la nivelul Ministerului Sănătății de către IOMCT, care emitea un document de sinteză asupra cazului de deces matern intitulat „Referat asupra decesului matern prin avort”, semnat de trei responsabili din cadrul direcției (directorul adjunct, responsabilul de sectorul Obstetrică-Ginecologie, și un medic inspector al direcției.) În acest document erau reluate principalele evenimente și concluzii din documentele medicale trimise de diferitele spitale în care avuseseră loc decesele femeilor ca urmare a unor manevre avortive ilegale (foaie/foi de observație completate în spitalele unde decesele avuseseră loc, însoțite în unele cazuri de cele completate în spitalele unde avuseseră loc internarea inițială, și câteodată de „Fișa de deces matern” venită de la Institutul de Medicină Legală), și punea concluzia finală asupra cazului, făcând și eventuale recomandări pentru Colegiile de disciplină ale medicilor și farmaciștilor. În toate referatele de deces matern analizate aici, concluzia era aceeași, anume „deces din vina femeii prin supunere voluntară la maniere empirice în condiții septice cu scop abortiv”.

3.1. Referat asupra decesului matern prin avort, C.A.¹

C.A. de 29 de ani, căsătorită, muncitoare la întreprinderea Adesgo, București fusese internată pe 29.01.84 la Spitalul Clinic Brîncovenesc, Secția Clinică de Obstetrică Ginecologie, adusă cu salvarea cu diagnosticul „Avort septic luna a II-a”, având o stare generală mediocră, extremități reci, dureri lombo-abdominale, piramida nazală cianotică. Simptomatologia deosebită apăruse în urmă cu 10 ore, fiind însoțită de febră, frisoane, și în urmă cu 2 ore de amețelă, greață, vărsături, motiv pentru care C.A. solicitase internarea. Referatul consemnează că: „Bolnava a declarat că se știa gravidă și că în scop abortiv și-a instalat în cavitatea

1. AMS, Fond OMCT, dosar 11/1984, nenumerotat.

uterină soluție de săpun de ras, cu 3 zile în urmă”. (s.p.) S-a instituit de urgență tratamentul cu antibiotice, dar din cauza evoluției nefavorabile s-a decis o intervenție chirurgicală, anume histerectomie totală sub anestezie generală. Evoluția postoperatorie a fost nefavorabilă, gravă, producându-se o sângerare masivă la nivelul plăgii operatorii. S-a continuat terapia intensivă, însă nu s-a reușit ameliorarea evoluției, astfel că pe 6 februarie 1984 s-a instalat coma profundă. Bolnava a suferit un stop cardiac ireversibil la ora 04.30 pe data de 8 februarie 1984.

Diagnosticul anatomo-patologic de la IML:

„Moartea numitei A.C. a fost violentă. Ea s-a datorat insuficienței renale acute post abortum în cadrul unei stări toxico-septice luna a II-a cu gangrenă uterină ptr. care a fost histerectomizată. Nu s-au constatat semne de violență la nivelul organelor genitale externe și interne de natură să probeze un avort delictual, ceea ce nu exclude folosirea în scop abortiv de manevre empirice care nu lasă urme...” (s.p.).

Referatul OMCT califică atitudinea medico-chirurgicală ca fiind corectă și promptă însă inefficientă dată fiind prezentarea tardivă a cazului cu complicații grave toxico-septice ale unui avort provocat luna a II-a, și conchide sec:

„Deces din vina femeii prin supunere voluntară la manevre empirice în condiții aseptice cu scop abortiv și prezentare la unitatea spitalicească în stare gravă, ireversibilă”.

3.2. Referat asupra decesului matern prin avort, C.M.¹

C.M. de 35 de ani, căsătorită, vânzătoare la Alimentara, domiciliată în București, a fost internată la Spitalul Clinic de Urgență în data de 1.03.1984, prin transfer de la Spitalul Caritas,

1. AMS, Fond OMCT, dosar 11/1984, nenumerotat.

168 București cu diagnosticul de „Avort septic luna a III-a, insuficiență renală acută”, stare generală extrem de gravă.

Examenul ginecologic efectuat la internare a stabilit diagnosticul de „Gangrenă uterină post abortum septic luna a III-a, șoc toxico-septic”. Deoarece cazul depășea posibilitățile tehnice ale serviciului ATI din spitalul Caritas, s-a stabilit și efectuat transferul la secția ATI a Spitalului Clinic de urgență, București. Referatul consemnează că: „În ultimul moment bolnava a afirmat că și-a provocat avortul în urmă cu 48 de ore prin introducerea în cavitatea uterină a unei sonde pe care a instilat aer fiziologic” (s.p.). În FO completată în secția clinică de OG a Spitalului Caritas e consemnată că:

„Din afirmațiile bolnavei de ultim moment reținem faptul că în urmă cu 48 de ore și-a introdus o sondă în uter cu ser fiziologic”.

La Spitalul Clinic București, Secția Terapie Intensivă s-a instituit terapie intensivă de deșocare și reechilibrare, dar starea generală s-a agravat progresiv, în ciuda tratamentului aplicat, moartea producându-se la ora 4.05 prin stop cardio-respirator ireversibil. Diagnosticul anatomo-patologic de la IML afirmă:

„Moartea numitei CM s-a datorat stării toxico-septice și insuficienței hepato-renale având ca punct de plecare un avort septic luna a III-a. Nu s-au constatat leziuni de violență la nivelul colului, astfel că nu poate fi precizată natura avortului” (s.p.).

Referatul concluzionează că:

„Decesul s-a produs din vina femeii prin efectuare sau supunere la manevre empirice în scop abortiv recunoscute”.

3.3. Referat asupra decesului matern prin avort, D.G.¹

DG, de 35 de ani, căsătorită, confecționar la Fabrica de Confecții, domiciliată în București, a fost internată pe 14 martie 1984 la Spitalul Caritas, secția ObstericăGinecologie, cu diagnosticul: „Avort complicat toxicoseptic luna a III-a, vascularită toxico-septică post gangrenă uterină, șoc toxico-septic cu insuficiență hepato-renală acută, stare generală alterată”.

Din istoricul bolii se reținem că debutul bolii se situează în urmă cu 12 ore când au apărut febră, frisoane, stare generală alterată și zone violacee pe tegumentele nasului și membrele inferioare și că:

„Bolnava fiind interogată insistent, a recunoscut la ora 13/14.03.84 că și-a făcut manevre endouterine în scop abortiv” (s.p.).

După internare s-a instituit terapia intensivă, dar starea s-a menținut grav alterată. S-a procedat la intervenție chirurgicală sub anestezie generală și continuarea terapiei intensive. Intraoperator s-a confirmat diagnosticul de gangrenă și s-a dispus histerectomie totală cu anexectomie bilaterală și drenaj peritoneal. Postoperator, starea generală s-a menținut gravă datorită insuficienței respirației spontane. Pe 16.03. 1984, bolnava a făcut brusc la ora 10 un stop cardio-respirator ireversibil la manevrele de resuscitare.

Diagnosticul anatomo-patologic de la IML:

„Moartea s-a datorat stării toxico-septice cu punct de plecare uterin (gangrenă uterină). Întreruperea cursului sarcinii s-a putut produce prin manevre empirice, prin introducerea în cavitatea uterină prin sondă a unei soluții de apă distilată și vitamina C, așa cum rezultă din datele de anchetă” (s.p.).

1. AMS, Fond OMCT, dosar 11/1984, nenumerotat.

170 Referatul nu reține vreo culpă medicală, considerându-se că atitudinea terapeutică a fost judicios indicată și corect efectuată, însă ineficientă, datorită prezentării tardive a femeii la spital. Se concluzionează că decesul s-a

„produs din vina femeii, prin supunere voluntară la manevre empirice în condiții septice cu scop abortiv, ca au produs complicații grave ireversibile”.

3.4. Referat asupra decesului matern prin avort, B.V.¹

B.V., de 21 de ani, căsătorită, a fost internată în 26 martie 1984 ora 14, la Spitalul Clinic de Urgență, București prin transfer de la Spitalul Clinic dr. I. Cantacuzino, Secția OG, unde venise prin transfer de la Spitalul Județean Buzău, unde fusese internată pe 23 martie 1984 cu diagnosticul de „Avort septic luna a III-a”. La Spitalul Județean Buzău s-a instituit terapie cu antibiotice, după care i s-a făcut chiuretajul cavității uterine. Evoluția postoperatorie a fost nefavorabilă, astfel că s-a decis transferul la Spitalul Clinic Dr. I. Cantacuzino. Referatul consemnează că:

„Imediat după internare (probabil la Cantacuzino, s.p.) numita a declarat că în scop abortiv în ziua de 21 și de 22 martie 1984 și-a introdus în uter o sondă. La prima manevră a pierdut un pic de sânge, iar la a 2-a manevră hemoragia a fost apreciabilă, urmată de febră, frisoane, vărsături, scaune diareice etc. ceea ce a determinat-o să se interneze la maternitatea Buzău” (s.p.).

La Spitalul Cantacuzino, s-a instituit de urgență terapie intensivă, hotărându-se apoi efectuarea unei intervenții chirurgicale de histerectomie totală cu anexectomie, iar intraoperator s-a confirmat gangrenă uterină. Post operator starea s-a menținut

1. AMS, Fond OMCT, dosar 11/1984, nenumărat.

gravă, așa că s-a decis transferul la Secția ATI, Spitalul de Urgențe, București. Aici s-a procedat la hemodializă, ceea ce a dus la ameliorarea temporară a stării generale, pentru ca ulterior starea să i se agraveze prin apariția unei insuficiențe hemodinamice care nu a răspuns la terapia administrată, pacienta decedând la 29.03.84. Diagnosticul anatomo-patologic pus de IML nu conține nici o afirmație referitoare la manevre abortive empirice.

Deși se concluzionează că

„Decesul s-a produs din vina femeii prin supunere voluntară la manevre empirice în condiții septice cu scop abortiv recunoscute”,

se consideră că la secția de OG a spitalului Buzău decizia de efectuare a chiuretajului uterin pe un status clinic de „Avort toxico-septic luna a III-a” a fost total inadecvată, iar ca unică soluție salvatoare s-ar fi impus intervenția chirurgicală de extirpare în bloc a focarului primar infecțios, prin histerectomie totală. Prin urmare, se recomandă discutarea cazului în Colegiul medicilor și farmaciștilor din jud. Buzău.

3.5. Referat asupra decesului prin avort, I.M.¹

I.M., de 29 de ani, căsătorită, muncitoare la Fabrica de nasturi București, a fost internată la Spitalul Clinic București, Secția OG cu diagnosticul de „Avort l. a III-a septic”, stare febrilă 39 grade, frisoane, pe data de 20 noiembrie 1984, la ora 08.25.

Referatul reține că

„deși bolnava declarase inițial că nu se știa gravidă și a negat manevrele abortive, în momentul începerii manevrelor de terapie intensivă, bolnava a declarat că în urmă cu 2 zile și-a introdus o sondă în cavitatea uterină pe care a instituit ser fiziologic în scop abortiv”.

1. AMS, Fond OMCT, dosar 10/1984, nenumerotat.

172 S-a procedat imediat la perfuzie antibiotică, și la aproximativ 1 ora de la internare, în jur de ora 9.30 s-a realizat chiuretajul cavității uterine. Post-operatoriu, evoluția a fost mulțumitoare însă starea bolnavei s-a deteriorat brusc la ora.17.45. S-a decis transferul bolnavei în secția ATI a Spitalului Clinic București, unde s-a constatat alterarea gravă a stării generale prin diseminare toxico-septică. S-a instituit terapie de deșocare, care s-a dovedit ineficientă, starea generală se înrăutățește, iar bolnava evoluează în declin și decedează prin stop cardio-respirator la aproximativ 19 ore de la internare, cu diagnosticul „avort luna a III-a provocat, stare toxico-septică gravă”. Diagnosticul IML constată că

„Moartea numitei IM s-a datorat unei stări toxico-septice cu punct de plecare uterin, în cadrul unui avort septic luna a III-a. (...) Pe organele genitale nu s-au constatat leziuni ceea ce nu exclude eventualitatea unor manopere mecanice abortive empirice” (s.p.).

Referatul nu reține aspecte nete de culpabilitate medicală, dar semnalează indicația nejustificată și neadecvată statusului, de efecutare a chiuretajului uterin la numai o oră de la internare, cu antibioterapie modestă, conduită ce a contribuit sigur la evoluția nefavorabilă și pentru care recomandă discutarea cazului de către Colegiul de disciplină al medicilor și farmaciștilor din municipiul București, în raport cu directivele și indicațiile DAM-OMCT.

3.6. Referat asupra decesului matern prin avort, V.E.¹

V.E, 36 de ani, căsătorită, muncitoare la Arta Aplicată, București, a fost internată pe 5 noiembrie 1984 la Spitalul Clinic de Urgență București, prin transfer de la Spitalul Clinic „Dr. I.

1. AMS, Fond OMCT, dosar 10/1984, nenumerotat.

Cantacuzino” cu diagnosticul de „insuficiență renală post avortum septic luna a IV-a”, cu o stare generală extrem de gravă cu hipotensiune, anurie.

Referatul reține că „bolnava neagă manevrele abortive, dar după 30 de minute a avortat spontan un făt corespunzător lunii a IV-a”. S-a efectuat chiuretajul cavității uterine, ceea ce a dus la o ameliorare temporară, după care starea s-a înrăutățit brusc, iar „în acest moment (bolnava) a declarat că o femeie i-a rupt membranele în urmă cu 2 zile” (s.p.).

S-a continuat terapia intensivă, dar starea nu se ameliorează, așa că s-a decis, în urma unui consult interdisciplinar histerectomia totală, iar intraoperator s-a confirmat diagnosticul inițial de necroză uterină. Postoperator starea pacientei a rămas gravă, așa că s-a decis transferul ei la Spitalul Clinic de urgență, unde s-a instituit antibioterapie cu spectru larg, dar evoluția este nefavorabilă iar bolnava decedează, diagnosticul final fiind „Șoc septic ireversibil, gangrenă uterină, histerectomie totală, avort septic luna a IV-a, insuficiență renală acută”. Diagnosticul IML constată:

„Stare toxico-septică ca urmare a unei gangree uterine cu peritonită în cadrul unui avort septic sarcină luna a II-a. Nu s-au constatat leziuni de violență externe sau interne” (s.p.).

Din declarația asistentei de la dispensarul de care aparținea V.E., păstrată în dosar, reiese că bolnava nu fusese luată în evidență ca gravidă, și soțul respectivei femei nu știa nimic despre sarcină. De asemenea, asistenta mai declară că „au rămas 2 copii în grija mamei decedatei”.

4. Mărturisirea: între necesitatea terapeutică și implicațiile penale

Dincolo de fragmentele de dramă umană reținute de relațiile seci ale birocrăților din Ministerul Sănătății, parcurgerea

- 174 celor șase dosare de deces în urma unui presupus avort ilegal ne lasă să facem câteva constatări legate de presiunile juridice și politice exercitate asupra femeilor ce veneau la spital în stare gravă și a medicilor care le îngrijeau.

În primul rând, putem observa că obținerea mărturisirii pacientei este esențială pentru stabilirea faptului de a fi recurs la manevre abotivе empirice, dat fiind faptul că examinarea anatomo-patologică a IML-ului nu putea certifica fără drept de tăgadă recurgerea la aceste metode. Aceste mărturisiri sunt obținute, așa cum transpare din foile de observație, și reluate în referatul de sinteză „în ultimul moment”, „la întrebări insistente”, de obicei după ce femeia negase inițial recurgerea la vreo manevră abortivă.

Necesitatea obținerii mărturisirii femeii este indicată cu conștiinciozitate în normele ce statuează modul de rezolvare a „avortului complicat” alcătuite de Ministerul Sănătății în 1984¹. Încercându-se diferențierea diagnostică între avortul spontan „normal” și cel provocat, se atrage atenția că în avortul provocat infecția se instituie încă din fazele inițiale, în urma practicării unor manevre abortive, produsul de concepție fiind afectat dintru început de această infecție. Natura și extinderea acestei infecții era influențată și de manevra abortivă practică, și tot ea determină stadializarea clinică a avortului provocat (realizabilă clinic), aceasta determinând la rîndu-i stabilirea conduitei terapeutice de urmat.

Declararea tipului de manevre abortive la care eventual se recusesse se dovedea importantă în conduita terapeutică recomandată, căci natura manevrei abortive (umedă/uscată) determina succesiunile fazelor anatomoclinice ale avortului complicat. După realizarea primei etape de control a infecției prin antibioterapie se trecea la rezolvarea ginecologică-chirurgicală a avortului

1. „Norme tehnice privind diagnosticul și conduita terapeutică în avortul complicat, 3 aug. 1984”, *doc. cit.*, „Măsurі pentru scăderea mortalității materne prin avort”, AMS, Fond OMCT, dosar 14/1984, f.5.

complicat. Momentul intervenției chirurgicale și tipul acesteia (chiuretaj uterin, histerectomie totală cu sau fără anexectomie, drenaj al mării cavități, era determinat și de „natura eventualei manevre abortive, practicate empiric, uneori precizată anamnezic: uscată (masaj, sondă etc.) sau umedă – introducerea intrauterină de soluții de alcool, mușetel, săpun, detergenți”¹. Normele tehnice mai sus citate statuează implicațiile terapeutice pe care le dobândesc mărturisirile femeilor, ca elemente importante ale procesului de anamneză, a căror necesitate nu pare a fi decât una strict medicală.

Dar, în continuumul semantic medico-juridic creat de reglementările prohibitive ale accesului la avort, mărturisirea femeii nu are numai consecințe medicale, ci și penale. După cum am văzut din referatele mai sus prezentate, diagnosticul anatomo-patologic de la IML nu putea descoperi sau confirma semnele lăsate de manevrele abortive ilicite, astfel că doar mărturisirile femeilor, „smulse” pe patul de spital în situații de urgență, sunt acelea care le puteau confirma culpa. „Mărturisirea” obținută în ultimul moment, în situații de urgență, uneori într-o stare de extremă slăbiciune fizică și psihică constituia astfel un element extrem de importat în dovedirea faptei ilicite. Această mărturisire putea fi adevărată sau nu, nimeni nu mai stătea să verifice, căci oricum suspiciunile existau din momentul în care femeia se prezenta/era adusă la spital. De altfel, documente interne ale OMCT arătau că de multe ori diagnosticul de avort fusese pus mult prea lejer, și astfel împiedicase o conduită terapeutică adecvată².

Consecințele penale ale recurgerii la manevre abortive erau destul de drastice în România ceaușită: femeile care recurgeau la aceste metode, chiar în cazul în care și le autoadministrau erau pasibile de închisoare între 6 luni și 2 ani (art. 186 Cod Penal 1968) și de 3 luni și 1 an de închisoare pentru deținerea de instrumente sau mijloace abortive (art. 187 Cod Penal 1968). Din

-
1. „Norme tehnice privind diagnosticul și conduita terapeutică în avortul complicat, 3 aug. 1984”, *doc. cit.*
 2. *Ibidem.*

- 176 primăvara anului 1973, pedeapsa cu închisoarea pentru femeia care recusesse la manevre avortive și pentru deținerea de mijloace avortive putea fi înlocuită cu o amendă penală¹. Aceste consecințe penale puteau explica și întârzierea, reținută de referatele de deces, cu care femeile în cauză recuseseră la serviciile medicale, intervenția medicală calificată dovedindu-se întodeauna tardivă².

În consecință, declararea de către femeie a manevrelor abortive la care recusesse, importantă pentru stabilirea conduitei terapeutice de urmat și solicitată explicit în normele emise de Ministerul Sănătății dobânda valențe penale. Cerințele medicale necesare pentru stabilirea conduitei terapeutice (natura manevrei avortive fiind esențială în determinarea tipului și întinderii focarului infecțios) se transformau astfel în mod pervers în elemente acuzatoare cu consecințe penale la adresa femeii, într-un continuum medico-juridic represiv care se țesea încet în jurul acesteia. Acest continuum medico-penal caracterizează practicile de obstetrică-ginecologie legate de creșterea natalității prin controlul și limitarea strictă a întreruperilor de sarcină.

5. Condițiile specifice de efectuare ale chiuretajului uterin

Obținerea confesiunii asupra manevrei abortive sub forma „anamnezei medicale” constituia un element pivotal al manierei în care o femeie suspectă de avort ilicit era tratată când ajungea la spital, în stare de urgență. Prevederile profesionale ce încearcă

1. Legea nr. 6/1973 pentru modificarea Codului penal al Republicii Socialiste România, publicată în *Buletinul Oficial al RSR*, nr. 49, 6 aprilie 1973, art.1, al. 29.
2. De exemplu, în 1972, în cele 272 de cazuri de deces în urma manevrelor avortive ilicite analizate, 126 se prezentaseră la spital în situația în care ajutorul medical nu mai putea fi eficient, „Informare privind dinamica și tendințele natalității în RSR, iulie 1973”, AMS, Fond Ordine MS, vol. 6 (401-500) /1973, ff. 49-63, f. 53.

să reglementeze conduita profesională de adoptat în această situație devin din ce în ce mai multe și mai absurde pe măsura ce rezultatele demografice așteptate se dovedeau din ce în ce dezamăgitoare. În anul 1984, anul în care aceste dosare au fost alcătuite, prevederile în vigoare care reglau conduita medicală de adoptat în cazul avortului „incomplet” erau sistematizate în capitolul V din „Instrucțiuni nr. 27 din 17. I. 1974”¹, și explicitate în *Normele metodologice* mai sus amintite.

După cum se poate observa din cele șase dosare mai sus prezentate, din cele cinci intervenții chirurgicale, cea mai practică era cea de histerectomie (patru cazuri), chiuretajul uterin fiind practicat într-un singur caz, în condițiile în care *Normele metodologice* recomandau această procedură ca primă opțiune de rezolvare chirurgicală a avortului incomplet². Această procedură era recomandată doar în stadiul I de avort complicat, atunci când infecția era localizată. În stadiile II și III, această intervenție se putea face numai în cazuri excepționale, și numai după instituirea tratamentului antibiotic, pentru aceste stadii procedura recomandată fiind histerectomia³.

Contextualizată în continuumul medico-juridic țesut în jurul femeilor și medicilor, recomandarea cu precauție a practicării chiuretajului uterin pentru rezolvarea avortului complicat dobândește noi sensuri, care ne permite să întrevădem implicațiile politizării spațiului medical ce caracterizează implementarea pronatalismului ceaușist. Abundența de detalii care încearcă să normeze condițiile în care această intervenție putea fi efectuată poate fi explicată prin faptul că întreruperea de sarcină în alte

1. „Instrucțiuni nr. 27 din 17. I. 1974 de aplicare a Decretului nr. 770/1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii, pentru rezolvarea avortului incomplet și îmbunătățirea asistenței medicale de obstetrică-ginecologie”, în C. Doboș (coord.), Florin S. Soare, Luciana M. Jinga, *op. cit.*, pp. 330-346.
2. „Norme tehnice privind diagnosticul și conduita terapeutică în avortul complicat, 3 aug. 1984”, *doc. cit.*
3. *Ibidem.*

- 178 condiții decât cele prevăzute de lege constituia o infracțiune și atunci responsabilii din Ministerul Sănătății simt nevoia să lămurască condițiile în care curetajul uterin poate fi efectuat în condițiile legii. Studiul acestor prevederi se dovedește util pentru a creiona universul medico-juridic ținut în jurul femeii suspectate de a fi recurs la manevre abortive. Capitolul V din instrucțiunile nr. 27/1974 preia, dezvoltă și sistematizează prevederi anterioare, existente în instrucțiunile anterioare și ordinele de ministru. Am ales prezentarea genealogică a dezvoltării articolelor ce normează conduita medicală în vigoare în 1984 pentru a surprinde mai bine formarea continuumului juridico-medical ținut în jurul femeii suspecte de a fi recurs la manevre abortive ilicite, prin normarea din ce în ce mai detaliată și restrictivă a acțiunilor medicale posibile într-o legislație interpretată tot mai strict.

6. Perioada 1966-1973

Primele instrucțiuni de aplicare ale Decretului 770/1966¹ fac referiri destul de generale la modul în care o femeie care ajunge la spital cu avort spontan, incomplet, complicat sau provocat ar trebui tratată. În principiu, urgențele de acest gen urmau a fi tratate ca orice alte urgențe de gravitate similară. Indiferent de tipul de unitate sanitară unde femeia se prezenta, personalul medical era obligat să acorde ajutor medical de urgență respectivei femei².

-
1. „Instrucțiunile nr. 819 din 19 octombrie 1966 de aplicare a Decretului nr. 770/1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii”, AMS, Fond Cabinetul 1, dosar 88/1966, nenumărat. Pentru contextul emiterii acestor instrucțiuni vezi Florin S. Soare, „Reglementarea accesului la avort și contracepția modernă în România comunistă, 1945-1989”, în C. Doboș (coord.), *op. cit.*, pp. 134-136.
 2. „Instrucțiunile nr. 819/1966...”, *doc. cit.*, art. 15.

În plus față de celelalte cazuri de urgențe, dată fiind suspiciunea de infracțiune ce plana asupra cazului internat, medicul care efectua operația de curetaj uterin – prima opțiune terapeutică de rezolvare a cazului, avea:

„Obligația ca înainte de intervenție sau, când nu este posibil în cel mult 24 de ore de la efectuarea intervenției, să anunțe telefonic și în scris pe procurorul raionului sau orașului. De asemenea, el are obligația de a nota în foaia de observație constatările făcute cu ocazia examinării femeii respective, menținându-se dacă s-au găsit sau nu semnele unor manevre abortive. Medicii de Obsterică Ginecologie și chirurghi, solicitați de a executa, de extremă urgență curetajul cavității uterine pentru avort, vor analiza cu mult discernământ fiecare caz în parte, acordând cu competență ajutorul medical de urgență”¹ (s.p.).

Situația s-a schimbat sensibil în anul 1973, după ce o informare făcută de OMCT constata că numărul întreruperilor de sarcină – atât legale cât și ilicite – este în continuă creștere începând cu 1970. Informarea respectivă pune în evidență faptul că rata natalității scăzuse în primul trimestru din 1973 la 18,5%, în scădere accentuată față de rata din 1967 (care fusese de 22,7%), și se atrăgea atenția că dacă ritmul de scădere se menține același, în 1980 se va atinge un nivel al ratei natalității comparabil cu cel de dinainte de restricționarea întreruperilor de sarcină. Se atrăgea atenția că în același timp cu scăderea natalității crescuse numărul întreruperilor de sarcină legale, și de asemenea, numărul de cazuri de femei care făcuseră diferite manevre avortive crescuse semnificativ în perioada 1970-1973, iar complicațiile de care erau însoțite avorturile ilicite se soldau cu importante cheltuieli pentru îngrijirile medicale și avea serioase implicații pentru sănătatea și posibilitățile de reproducere ale femeilor respective².

1. *Ibidem*, art. 16.

2. Informare privind dinamica și tendințele natalității în RSR, iulie 1973”, *doc. cit.*, f. 52.

180 De asemenea, informarea atrăgea atenția că – în perioada 1967-1972, numărul deceselor prin avort septic crescuse în perioada 1967-1972 de 2,53 ori, ceea ce făcea ca mortalitatea maternă din România să fie cea mai mare din Europa¹.

Creșterea semnificativă a numărului de întreruperi de sarcină, mai ales a celor ilicite, avea astfel nu numai importante consecințe demografice, dar comporta și efecte dezastruoase pentru starea de sănătate a femeilor și pentru sistemul sanitar. În aceste condiții, importante acțiuni fuseseră întreprinse împreună cu organele de urmărire penală pentru „descoperirea celor ce practică avorturi clandestine”². Însă, informarea avertiza lucid că chiar dacă numărul persoanelor trimise în judecată pentru practicarea avorturilor a crescut de la 371 în 1968 la 1009 în 1972, „totuși acțiunea, în condițiile actuale nu poate reprezenta singura soluție față de dimensiunea și importanța fenomenului”³, și de aceea făcea propunerea implementării unui „program complex de măsuri economice și sociale”, care să ducă la o nouă orientare a cuplurilor, îndeosebi a celor tinere pentru constituirea „dorită” a unor familii de 3-4 copii. În același timp, se propunea înăsprirea pedepselor pentru cei care făceau avorturi ilicite, dar relaxarea lor pentru femeile care își provocaseră sau recurseseră la diferite manevre abortive.

7. Perioada 1973-1984

Reacția la această informare a fost una rapidă și abruptă, contrară acestor sugestii avizate. În timp informarea recunoștea complexitatea comportamentului reproductiv, sugerând modificarea lui prin relaxarea prevederilor penale pentru femeia care recursese la manevre abortive, concomitent cu accentuarea măsurilor

1. *Ibidem*, f. 53.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*, f. 52.

stimulative de încurajare a natalității, măsurile concrete luate de Ministerul Sănătății au pus accentul pe întărirea abordării restrictive, negative, „administrativ-legalistă” ce a caracterizat pronatalismul ceaușist pe tot parcursul său¹. Cele două ordine date de Ministrul Sănătății în august și septembrie 1973, ca răspuns explicit la situația la care această informare făcea referire, marchează înăsprirea reglementărilor privind conduita profesională a personalului medical în privința cazurilor femeilor susceptibile de a fi recurs la manevre abortive, care se prezentau sau erau aduse la spital. Prevederile cuprinse în cele două ordine de ministru au fost sistematizate la începutul anului 1974, în capitolul V din noile instrucțiuni de aplicare a decretului ce reglementa condițiile legale a obținerii întreruperii de sarcină².

Ordinul Ministrului Sănătății din August 1973³ introduce primele referiri explicite asupra conduitei medicale de adoptat în cazul avorturilor incomplete, una din denumirile prin care erau desemnate acele avorturi purtau suspiciunea că fuseseră realizate ilicit. Prin acest ordin se restricționa „spațial” acordarea ajutorului medical în cazurile de avort incomplet, care urmau a fi rezolvate medical numai în anumite spitalele sau secții de obstetrică-ginecologie, anume desemnate în acest scop⁴. Efectuarea

1. Corina Pălășan, „Caracterul profund restrictiv al politicii nataliste în România comunistă, 1966-1989”, în R. Ivan (ed.), *Transformarea socialistă. Politici ale regimului comunist între ideologie și administrație*, Polirom, Iași, 2009, pp. 148-171, p. 153.
2. „Instrucțiuni nr. 27 din 17. I. 1974 de aplicare a Decretului nr. 770/1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii, pentru rezolvarea avortului incomplet și îmbunătățirea asistenței medicale de obstetrică-ginecologie”, în C. Doboș (coord.), *op. cit.*, pp. 330-346. Vezi și Florin S. Soare, *op. cit.*, pp. 134-136.
3. „Ordinul Ministrului Sănătății nr. 410/8 august 1973 privind unele măsuri de îmbunătățire a asistenței medicale acordate femeilor și de reducerea numărului de întreruperi de sarcină și a mortalității materne”, AMS, Fond Ordine de Ministru, vol. 6/1973, ff. 40-43.
4. *Ibidem*, art. 6, ce se va regăsi în „Instrucțiuni nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 22, p. 340.

182 intervențiilor medicale pentru rezolvarea avortului incomplet în alte unități spitalicești decât cele prevăzute explicit putea fi făcută numai în cazurile de urgență, numai cu avizul prealabil al șefului de secție¹. Aceste cazuri urmau a fi semnalate direcției sanitare județene sau a municipiului București în termen de maximum 24 de ore².

O prevedere suplimentară restrângea și timpul în care acest tip de intervenții putea fi făcut, anume în intervalul orelor de program, și numai în cazuri excepționale în perioada orelor de gardă, caz în care toate cazurile urmau a fi analizate cu deosebită atenție în cadrul raportului de gardă din dimineața zilei următoare³. În orice situație, chiuretajul cavității uterine se putea face numai cu aprobarea șefului de secție, care va da această indicație „sub semnătură”⁴.

Tot în spiritul creșterii presiunilor profesionale asupra medicilor, aceștia erau obligați să anunțe procuratura sau miliția locală nu numai despre efectuarea de urgență a întreruperii de sarcină, așa cum fusese prevăzut și în instrucțiunile nr. 819/1966, dar și „în cazul în care se suspicionează că avortul a fost provocat prin mijloace delictuale, se va sesiza de urgență procuratura locală sau în situația în care în localitatea respectivă nu există procuratură, organul de miliție local”⁵.

Un alt ordin de ministru⁶, emis la puțin timp după – în septembrie 1973 – aduce precizări suplimentare, care restricționează și mai mult spațiul medical de manevră, semnalând

1. *Ibidem*, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 22, p. 340.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*, art. 7, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 23, p. 341.
4. *Ibidem*, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 23, p. 341.
5. *Ibidem*, art. 8, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 25, p. 342.
6. „Ordinul Ministrului Sănătății nr. 480/15 septembrie 1973 a asistenței medicale acordate femeilor și de reducerea numărului de întreruperilor

transformarea acestuia într-un continuum medico-juridic, ale cărei consecințe afectează în mod pervers relația medic-pacient și standardele îngrijirii medicale de care un pacient poate beneficia.

Limitările de „ordin spațial” devin și mai drastice: ordinul din septembrie 1973 prevede că: „În rezolvarea avorturilor incomplete se va respecta cu strictețe principiul „teritorializării”¹. Totodată, noul ordin introduce detalii specifice legate de avizele necesare pentru efectuarea chiuretajului uterin, care difera în funcție de tipul de unitate medicală în care se efectuează respectiva intervenție².

Sunt aduse noi detalii privitoare la obligațiile medicului care efectuează curetajul uterin. În afara obligativității anunțării procuraturii sau miliției de fiecare dată când făcea această intervenție, medicul trebuia să noteze în foaia de observație a pacientei,

„precum și în condica pentru chiuretaje necesitate de avorturile incomplete, numele și calitatea persoanei care a primit anunțul, numărul și ora la care a fost înregistrat. Condica pentru chiuretajele necesitate de avorturile incomplete va fi numerotată și parafată”³.

De asemenea, sunt aduse noi prevederi referitoare la măsurile și responsabilitățile profesionale legate de controlul și verificarea legalității condițiilor de efectuare ale curetajului uterin. Dacă medicii directori ai Direcțiilor Sanitare Județene (DSJ) erau „obligați să controleze și să verifice personal activitatea comisiilor medicale care autorizează întreruperea de sarcină sau

de sarcină și a mortalității materne”, AMS, Fond Ordine de Ministru, vol. 6/1973, ff. 277-289.

1. *Ibidem*, art. 7, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 22, p. 340.
2. *Ibidem*, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 23, p. 341.
3. *Ibidem*, art. 8, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 26, p. 342.

184 intervențiile ca urmare a unor avorturilor incomplete”¹, medicii șefi ai secției de obstetrică ginecologie aveau obligația să controleze „modul în care personalul sanitar din secțiile de obstetrică-ginecologie respectă legislația și dispozițiile prezentului ordin, în efectuarea întreruperilor de sarcină ca și în intervențiile pentru avorturi incomplete”².

Ordinul din septembrie 1973 introduce și precizări suplimentare legate de statutul truselor de chiuretaj existent în fiecare unitate medicală³. Instrucțiunile din 1974 în forma lor finală au adus noi precizări suplimentare referitoare la folosirea și evidența truselor de chiuretaj⁴.

În 1983, prevederile privind modul de rezolvare a avortului incomplet, elaborate în perioada 1973-1974, erau încă în vigoare. O analiză elaborată la începutul anului 1983, în care reprezentanții Ministerului Sănătății enumeră și măsurile luate pentru combaterea avortului ilicit, confirmă faptul că trusele pentru chiuretaj fuseseră retrase din majoritatea unităților sanitare, acest fel de instrumente rămânând numai în dotarea unor anumite unități sanitare nominalizate, care aveau dreptul de a efectua astfel de intervenții și că operația de chiuretaj uterin respectă numai cazurile extrem de grave care se rezolvă în timpul programului de gardă⁵.

8. În loc de concluzii

Efectuarea chiuretajului uterin pentru rezolvarea chirurgicală a avortului incomplet era reglată de condiții drastice și cu

1. *Ibidem*, art. 12, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 30, p. 341.
2. *Ibidem*, art. 13, ce se va regăsi în „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 30, p. 343.
3. *Ibidem*, art. 7.
4. „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974...”, *doc. cit.*, art. 24, pp. 341-342.
5. „Analiza evoluției natalității și a altor fenomene demografice”, *doc. cit.*, f. 141.

presiuni din ce în ce mai mari asupra medicilor, presiuni care se articulau amenințător într-un continuum medico-juridic de practici și sensuri care afectau fundamental scopul actului medical și relația pacient-medic: necesitatea obținerii mărturisirii femeii, presiunile asupra ei, accesul restricționat la trusa de chiuretaj, infinitele rapoarte și aprobări necesare, posibila culpabilizare a medicilor și cea aproape sigură a femeii devin tot atâtea elemente definitorii ale politizării treptate a actului medical în cadrul unei politici pronataliste restrictive. În condițiile în care prevederile prin care se normează efectuarea acestei operații devin din ce în ce mai numeroase probabil datorită potențialului infracțional al acestei intervenții chirurgicale, recursul la histerectomie – preferat în 4 din cele 6 cazuri mai sus prezentate, ca intervenție chirurgicală alternativă unde nu ar fi fost nevoie de atâtea aprobări și proceduri, reprezintă o posibilă soluție de ieșire din acest cerc vicios¹. Aceasta constituie o ipoteză de cercetare ce va fi verificată statistic într-un viitor studiu. Pentru moment să reținem că întotdeauna „decesul s-a produs din vina femeii...”.

Bibliografie

I. Surse primare

Abrevieri: AMS – Arhiva Ministerului Sănătății

Documente

„Analiza evoluției natalității și a altor fenomene demografice”, AMS, Fond OMCT, dosar 14/1984, ff. 133-146.

1. „Norme tehnice privind diagnosticul și conduita terapeutică în avortul complicat...”, *doc. cit.*

- 186 „Hotărârea Comitetului Politic Executiv al CC al PCR cu privire la creșterea răspunderii organelor și organizațiilor de partid, organelor de stat și cadrelor medico-sanitare în înfăptuirea politicii demografice și asigurarea unui spor corespunzător al populației,” AMS, Fond OMCT, dosar 14/1984, ff. 69-70.
- „Informare privind dinamica și tendințele natalității în RSR, iulie 1973”, AMS, Fond Ordine MS, vol. 6 (401-500)/1973, ff. 49-63.
- „Instrucțiuni, nr. 27 din 17. I. 1974 de aplicare a Decretului nr. 770/1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii, pentru rezolvarea avortului incomplet și îmbunătățirea asistenței medicale de obstetrică-ginecologie”, în C. Doboș (coord.), Florin S. Soare, Luciana M. Jinga, *op. cit.*, pp. 330-346.
- „Instrucțiunile, nr. 819 din 19 octombrie 1966 de aplicare a Decretului nr. 770/1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii”, AMS, Fond Cabinetul 1, dosar 88/1966, nenumărat.
- „Ordinul Ministrului Sănătății nr. 410/8 august 1973 privind unele măsuri de îmbunătățire a asistenței medicale acordate femeilor și de reducerea numărului de întreruperi de sarcină și a mortalității materne”, AMS, Fond Ordine de Ministru, vol. 6/1973 (401-500), ff. 40-43
- „Ordinul Ministrului Sănătății nr. 480/15 septembrie 1973 a asistenței medicale acordate femeilor și de reducerea numărului de întreruperilor de sarcină și a mortalității materne”, AMS, Fond Ordine de Ministru, vol. 6 (401-500)/1973, ff. 277-289.
- „Măsuri pentru scăderea mortalității materne prin avort”, AMS, Fond OMCT, dosar 14/1984, f. 5.
- „Norme tehnice privind diagnosticul și conduita terapeutică în avortul complicat, 3 aug. 1984”, AMS, Fond OMCT, dosar 6/1984, nenumărat.
- „Referat asupra decesului matern prin avort, C.A.”, AMS, Fond OMCT, dosar 11/1984, nenumărat.

- „Referat asupra decesului matern prin avort, C.M.”, AMS, Fond OMCT, dosar 11/1984, nenumerotat. 187
- „Referat asupra decesului matern prin avort, D.G.”, AMS, Fond OMCT, dosar 11/1984, nenumerotat.
- „Referat asupra decesului matern prin avort, B.V.”, AMS, Fond OMCT, dosar 11/1984, nenumerotat.
- „Referat asupra decesului prin avort, I.M.”, AMS, Fond OMCT, dosar 10/1984, nenumerotat.
- „Referat asupra decesului matern prin avort, V.E.”, AMS, Fond OMCT, dosar 110/1984, nenumerotat.
- „Raport statistic”, AMS, Fond OMCT, dosar 14/1984, ff. 164-170.

Legi

- „Decret Nr. 770 din 1 octombrie 1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii”, *Buletinul Oficial*, nr. 60 din 1 octombrie 1966.
- „Legea nr. 6/1973 pentru modificarea Codului penal al Republicii Socialiste România”, *Buletinul Oficial al RSR*, nr. 49, 6 aprilie 1973, art. 1, al. 29.

II. Surse secundare

- Anton, Lorena, „Abortion and the making of the socialist mother during Communist Romania”, în Lisa Bernstein, Pamela Monaco (eds.), *(M)Othering the Nation: Constructing and Resisting Regional and National Allegories Through the Maternal Body*, Cambridge Scholars Press, Cambridge, 2009.
- Anton, Lorena, „‘The fetus is the socialist property of the whole society’: Abortion and Pronatalist Policies in Romania’s Golden Era”, în Thanh-Huyen Ballmer-Cao, Isabelle Engeli et Pierre Muller (eds.), *Les politiques du genre*, Ed. L’Harmattan, Paris, 2009.

- 188 Baban, Adriana, Henry P. David, „Voices of Romanian Women. Perception of Sexuality, and Partner Relations during the Ceaușescu Era”, în Kirsten Moore, Sondra Zeidenstein (eds.), *Learning about sexuality: a practical beginning*, The Population Council International Women's Health Coalition, New York, 1996.
- Betea, Lavinia, „Interzicerea avorturilor (1966-1989) ca fapt de memorie socială”, în A. Neculau (coord.), *Viața cotidiană în comunism*, Polirom, Iași, 2004, pp. 244-264.
- Bărbulescu, Elena, „Femeia și avortul în perioada 1966-1989”, *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, vol. 1, 1998, pp. 177-193.
- Jinga, Luciana M., „Evoluția numărului de avorturi, 1966-1989”, Luciana M. Jinga și Florin S. Soare (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, vol. II: *Instituții și practici*, Polirom, Iași, 2011, pp. 159-171.
- Klingman, Gail, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, Humanitas, București, 2000.
- Mureșan, Cornelia, „O evaluare a efectelor politicii pronataliste din România”, *Studii și cercetări din domeniul științelor sociale*, Editura Academiei Române, București, 1996, pp. 77-87.
- Mureșan, Cornelia, „Impact of Induced Abortion on Fertility in Romania”, în *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, nr. 4, 2008, pp. 425-446.
- Pălășan, Corina, „Caracterul profund restrictiv al politicii nataliste în România comunistă, 1966-1989”, în R. Ivan (ed.), *Transformarea socialistă. Politici ale regimului comunist între ideologie și administrație*, Polirom, Iași, 2009, pp. 148-171, 153.
- Soare, Florin S., „Reglementarea accesului la avort și contracepția modernă în România comunistă, 1945-1989”, în C. Doboș (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, vol. I: *O perspectivă comparativă*, Polirom, Iași, 2010, pp. 112-183.

PARTEA A III-A

IDENTITATEA DISCURSIV- NARATIVĂ A FEMEII, ÎNTRE COMUNISM ȘI POSTCOMUNISM: PRESA SCRISĂ, ISTORIA ORALĂ ȘI IMAGINARUL SOCIAL

Fabricând o nouă identitate politică: femeile turce și tătare în perioada 1948-1960. Studiu de caz: *Săteanca, Femeia și Dobrogea nouă*

Manuela Marin

Abstract: My paper¹ explores the ways in which articles published in *Săteanca*, *Femeia* and *Dobrogea nouă* aimed at creating a new political identity for women in general, and for Turk and Tatar women in particular at the beginning of the communist rule in Romania. Using Paul Ricoeur's concept of *narrative identity*, I argue that women's involvement in the local social, political and economic activity became the main element of their new identity. Consequently, my analysis is structured around several themes that became the landmarks of the identity construction prescribed for women by the communist propaganda, such as acquiring literacy and living a "cultured" existence, participation in the socialist transformation of agriculture, fighting against religious faith, social activism in the

-
1. Research for this paper was supported by CNCS-UEFISCSU, PN-II-RU-TE-2012-3-0077.

192 benefit of the local community, and involvement in the political life of the country (as electors, candidates or supporters of the regime's peace policy).

The striking characteristic of the analyzed articles is their obvious educational purpose. By placing women to which the readers could easily identify in different but meaningful situations, these articles were supposed to familiarize women with their new political role. Related to this, the educational content and purpose of the articles underline that at some level the communist regime considered its female population as needing guidance in order to fully comprehend political matters. Moreover, as my paper concludes, despite the Romanian state commitment to the full emancipation of women and eradicating gender differences, its discourse about women's role in the new socialist society reinforced the gendering perspective on the private and public realm. Also, my paper shows that there are no major differences in communist propaganda's identity prescriptions for Turk and Tatar women and those belonging to the Romanian ethnic majority.

Keywords: narrative identity; political identity; communist propaganda; political socialization

1. Introducere: subiect, metodologie, surse

Instaurarea regimului comunist în România în 1948 a marcat începutul implementării unui ambițios program de transformare, după model socialist, a întregii structuri economice naționale. Pe lângă obiectivul evident al stimulării dezvoltării economice, acest program, prin modificările produse în condițiile materiale de viață ale populației, trebuia să favorizeze apariția unui nou tip uman, al omului nou socialist. Însă pentru crearea acestei noi tipologiei umane, transformarea structurii economice (prin industrializare, respectiv colectivizarea agriculturii) trebuia să fie dublată

și de o acțiune de *educare* a populației în conformitate cu comandamentele ideologice ale noului regim politic.

În acest context, termenul de *educație* nu se referă la procesul care are loc în cadrul sistemului național de școlarizare. La fel ca Matthew Lenoe, consider că regimul comunist român a utilizat *propaganda* ca principal mijloc de educare a populației¹. Astfel, așa cum voi arăta pe parcursul analizei mele, ridicarea „nivelului cultural” al maselor a vizat lichidarea analfabetismului sau achiziționarea de cunoștințe profesionale sau de orice alt fel, în strânsă legătură cu îndeplinirea obiectivelor procesului de *socializare politică*. Această sintagmă este folosită, în general, cu referire la segmentul cel mai tânăr al populației care trebuie, cu necesitate, socializat din punct de vedere politic. Cu toate acestea, am considerat ca oportun să extind la toată populația grupul țintă al procesului de *socializare politică*, instrumentat ca atare de către regimul comunist român și aparatul său de propagandă la finele anilor '40 și, în continuare, pe parcursul anilor '50 și aceeași din două motive. Primul are în vedere semnificația atribuită acestui proces, iar cel de al doilea contextul politic existent în România între 1948-1960.

Socializarea politică este definită ca „un proces de învățare prin care normele și comportamentul politic considerate acceptabile pentru un sistem politic existent sunt transmise de la o generație la alta”². Principalul scop al socializării politice este de a-i familiariza pe subiecți cu principalele caracteristici ale regimului politic (de exemplu, adeziuni și alianțe, reguli și ritualuri, simboluri și tipuri de comportament, personalități) și de a crea, pe baza lor, un complex de credințe, sentimente și informații

-
1. Matthew Lenoe, *Closer to the Masses. Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspapers*, Harvard University Press, 2004, p. 28.
 2. Stanley Allen Renshon, „Assumptive Frameworks in Political Socialization Theory”, în Stanley Allen Renshon (ed.), *Handbook of Political Socialization: Theory and Research*, Free Press, New York, 1977, p. 5.

194 menite a-i ajuta pe indivizi în a înțelege, evalua și relaționa cu lumea politică din jurul lor¹. În contextul României anilor 1940-1950, nevoia de a socializa politic întreaga populație era necesară dacă se are în vedere atât nouitatea regimului politic, cât mai ales valorile sale socialiste profesate.

Pentru scopul analizei noastre, voi defini *propaganda* ca un proces organizat și deliberat de comunicare a unor idei și valori. Scopul său este de a convinge oamenii de a gândi și acționa într-un anumit mod care să asigure îndeplinirea unor obiective specifice de pe urma cărora vor beneficia organizatorii acestui proces². Regimul comunist român a utilizat diferite instrumente de propagandă (cum ar fi presa scrisă, radioul) sau formule organizatorice (ședințe, întruniri informale) pentru ca mesajul său ideologic să fie difuzat în marea masă a populației.

Plecând de la aceste considerații introductive, lucrarea mea va analiza modul în care propaganda românească de partid, reprezentată prin trei publicații (două reviste destinate publicului feminin *Săteanca* și *Femeia*, respectiv un ziar local *Dobrogea nouă*), a construit în intervalul 1948-1960 o nouă identitate politică pentru femeile de etnie turcă și tătară. Am utilizat verbul *a fabrica* în titlul lucrării mele deoarece consider că scopul articolelor apărute în cele trei publicații era acela de a identifica și populariza, cu ajutorul diferitelor tipuri de contribuții jurnalistice, o serie de calități sau trăsături care trebuiau să individualizeze activitatea noii femei, indiferent de naționalitate sau mediul ei de reședință. Totodată, acest set de calități sau trăsături confereau substanță și ilustrau elementele noii identități politice feminine propuse de către regimul comunist român și aparatul său de propagandă.

-
1. Richard E. Dawson, Kenneth Prewitt, *Political Socialization*, Little Brown, New York, 1969, pp. 16-17.
 2. Philip M. Taylor, *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, Manchester University Press, Manchester, 2003, p. 6.

În consecință, perspectiva mea asupra identității (femeilor) este că aceasta este construită, la nivelul discursiv, prin intermediul propagandei comuniste (presa scrisă) și în conformitate cu comandamentele ideologiei oficiale. Din acest punct de vedere, „construcția identitară se referă la un proces prin care identitatea este impusă”¹. Totodată, conform lui Judith Butler, identitatea este *performativă* în sensul că ea este construită prin intermediul discursului. Acest discurs reiterează în permanență anumite norme sau seturi de norme, care ajung astfel să devină determinante în definirea identitară².

Un alt concept pe care-l consider util din punctul de vedere al subiectului lucrării mele este cel al lui Paul Ricoeur de *identitate narativă*³. Din această perspectivă, femeile devin atât agenți, cât și personaje ale acțiunii descrise de către discursul oficial, iar identitatea lor este definită prin ceea ce fac în loc de ceea ce sunt. În acest caz, construcția identitară apare ca un proces care definește și redefinește în permanență identitatea⁴ femeilor în raport cu un set de valori și acțiuni sancționate oficial.

Concluzionând, lucrarea va analiza conținutul și modul în care discursul propagandei comuniste a creat și a impus ca obligatorii anumite repere ale identității politice în cazul femeilor de etnie turcă și tătară în intervalul 1948-1960. Așa cum voi arăta în continuare, implicarea femeilor în activitatea socială, politică și economică din plan local a devenit principala coordonată tematică a structurării și manifestării identității lor

-
1. Călin Morar-Vulcu, *Republica își făurește oamenii. Construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948-1965*, EIKON, Cluj-Napoca, 2007, p. 45.
 2. Brian Longhurst, Greg Smith, Gaynor Bagnall, Garry Crawford, Miles Ogborn, Elaine Baldwin, Scott McCracken, *Introducing Cultural Studies*, ediția a II-a, Pearson Education, Harlow, 2008, pp. 133, 142.
 3. Paul Ricoeur, *Oneself as Another*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992, pp. 113-168.
 4. Călin Morar-Vulcu, *op. cit.*, p. 37.

196 politice. În legătură cu acest aspect, lucrarea va examina, în primul rând, modul în care propaganda comunistă a creat o identitate politică pentru femei în general. Aceasta pentru a arăta dacă și în ce măsură discursul oficial al regimului român privind rolul politic al femeilor a fost unul specific, adaptat cazului reprezentanțelor minorității turcă și tătară din Dobrogea.

Un alt element implicat în definirea identității politice a femeilor a fost *genul*. Deși statul comunist a susținut emanciparea deplină a femeii și eradicarea diferențelor de gen, discursul oficial privind rolul femeii în societatea socialistă a utilizat și consolidat, în esență, tradiționalele diferențe de gen legate de spațiul public și privat¹. Mai mult, tonul vădit didacticist al materialelor publicate în revistele pentru femei, sublinierea în același context a lipsei de educație a femeilor sau a reticenței acestora față de participarea la orice formă de instruire, orientarea profesională, ca de altfel și natura activismului social și politic al femeilor despre care presa scrisă relata pe larg, au contribuit nu doar la consolidarea stereotipului de gen, dar și la crearea unui termen de comparație care să confere substanță și înțeles noilor coduri de comportament prescrise pentru femeia muncitoare din mediul rural și urban.

Săteanca a fost o publicație lunară editată, între 1948-1974, de către organizația de masă a femeilor din România comunistă, Uniunea Femeilor Democrate din Republica Populară Română (prescurtat, în continuare, ca UFDR) redenumită în decursul anilor 1950, Comitetul Femeilor Democrate din Republica Populară Română. Publicul țintă al acestei reviste a fost reprezentat de categoria femeilor simple, care locuiau și își desfășurau activitatea în mediul rural.

Revista *Femeia*, la rândul ei cu o apariție lunară, care s-a extins pe tot parcursul perioadei regimului comunist român, se

1. Pentru o excelentă analiză în acest sens a se vedea, Luciana Mioara Jinga, *Femeile în cadrul Partidului Comunist Român. 1944-1989*, teză de doctorat, Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași, Université D’Angers, Franța, 2011, în special, pp. 168-211.

adresa, cu precădere, dar nu exclusiv, unui public cititor din spațiul urban. Ea era editată de către aceeași Uniune a Femeilor Democrate din Republica Populară Română.

Dobrogea nouă a fost ziarul oficial al Comitetului Regional de Partid Constanța și a Sfatului Popular Constanța, având o apariție de șase numere pe săptămână. Spre deosebire de publicațiile identificate anterior, *Dobrogea nouă* se adresa tuturor categoriilor de cititori din spațiul urban și rural al regiunii Constanța.

Alegerea acestor publicații a avut la bază considerente ce privesc asigurarea reprezentativității discursului propagandistic privind construcția identității politice a femeilor în general, și a celor de etnie turcă și tătară în special. Opțiunea pentru includerea revistei *Săteanca* în analiza mea are în vedere faptul că pe parcursul anilor 1950 o parte însemnată a populațiilor de etnie turcă și tătară locuia încă în mediul rural¹. Intervalul de timp (1948-1960) ales pentru a analiza contribuțiile jurnalistice apărute în cele trei publicații identificate anterior corespunde în linii mari perioadei în care statul comunist român a aplicat o politică maximalistă în ceea ce privește acordarea drepturilor minorităților naționale².

2. „Omul analfabet este în afara politicii” (Lenin)

Așa cum am precizat anterior, construcția socialismului necesita pe lângă dezvoltarea *structurii* sau a bazei materiale, și o

-
1. Vezi Adriana Cupcea, Manuela Marin, „Migrația internă a comunităților turcă și tătară din Dobrogea în perioada regimului comunist. Considerații generale”, *Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica*, vol. X, 2013, pp. 169-180.
 2. Robert King, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1973, pp. 146-157.

198 transformare a *suprastructurii* sau a modului de gândire, acțiune și de comportament al oamenilor. Din punctul de vedere al ideologiei marxiste, între cele două componente exista o relație de interdependență și de condiționare reciprocă. Condițiile materiale stimulau și favorizau apariția noului om socialist, dar pentru ca ele să aibă loc, contribuția suprastructurii era una definitorie. Însă această participare la acțiunea de construire a socialismului depindea de achiziționarea unor cunoștințe politice specifice. Ele trebuiau să asiste și să ajute populația să conștientizeze importanța rolului său în materializarea obiectivelor transformării socialiste a țării și totodată, să o „înarneze” intelectual pentru a înțelege caracterul radical, dar benefic al schimbărilor propuse de noul regim politic. Evident, o astfel de achiziție de cunoștințe necesita, în principal, o educare sau o socializare politică a populației.

În contextul României anilor '50, participarea la cursurile de alfabetizare a reprezentat principalul instrument folosit de către regimul comunist pentru educarea politică a unei părți însemnate a populației. Astfel, articolele apărute în publicațiile analizate foloseau metafora *luminii* pentru a consemna consecințele accesului la educație al femeilor, în special al celor din mediul rural, care formau cea mai mare parte a analfabeților. Însă așa cum voi arăta în continuare, educația care trebuia să asigure „iluminarea” femeilor dobânda și un înțeles mai larg, de „culturalizare” a acestora. Asemănător cazului sovietic¹¹, termenul semnifica achiziționarea de către femei a unui set de cunoștințe care să le asiste în transformarea radicală a existenței lor cotidiene.

Un număr însemnat de articole apărute în revista *Săteanca* și *Femeia* indicau cele mai bune metode pentru atragerea femeilor spre cursurile de alfabetizare. Această sarcină cădea, de obicei, pe seama activistelor de la UFDR. Pentru că femeile erau

1. A se vedea Vadim Volkov, „The Concept of Kul'turnost”, în Sheila Fitzpatrick, *Stalinism. New Directions*, Routledge, Londra, 1999, pp. 216-226.

„prinse cu treburile gospodărești (...) altele erau timide” era nevoie, în cele mai multe cazuri, de „îndemnurile și lămurirea îndrumătorilor” pentru a le determina „să prindă a învăța carte”¹. În acest sens, activistele UFDR foloseau șezătorile organizate în locuințele personale ale femeilor sau chiar la domiciliul activistei pentru a le face cunoștință cu „lumina buchiilor”². De asemenea, pentru a le atrage pe femei spre cursurile de alfabetizare, ele organizau și cercuri de lectură sau grupe de citit, unde citeau participantelor materiale din ziare și reviste, capitole din cărți și uneori, broșuri de specialitate despre Uniunea Sovietică. În cadrul acestor cercuri, organizate atât în mediul rural, cât și urban, femeile

„au prins drag de citit și vin bucuroase, își aduc câte un lucru de mână, lucrează și citesc rând pe rând, apoi discută cele citite. (...) Le place tare mult să discute ce au citit și să tragă învățăminte folositoare”³.

3. „Azi nu mai stăm cu capu-n traistă!”⁴

Așa cum am precizat anterior, munca de educare a femeilor nu a vizat doar aspecte legate de însușirea cunoștințelor de alfabetizare. Subliniind că accesul la educație era rezultatul politicii

1. N. Gheorghe, „Omul analfabet este în afara politicii”, în *Femeia*, nr. 5, 1949, p. 5.
2. „Adevărata lumină a vieții satului”, în *Săteanca*, nr. 12, decembrie 1955, p. 19.
3. „Realizări și lipsuri ale județenelor UFDR în munca culturală”, *Săteanca*, nr. 1, ianuarie 1950, p. 2. Vezi și V. Dolsa, „Aspecte din munca de alfabetizare”, *Femeia*, nr. 3, 1950, p. 30; D. Iordăchescu, „Tot mai multe femei în acțiunea de culturalizare a masselor”, *Femeia*, nr. 9, 1950, p. 27; Saricu Cere, „Din munca comitetelor satești UFDR”, *Săteanca*, nr. 4, martie 1950, p. 4.
4. Maria Balmuș, „Azi nu mai stăm cu capu'n traistă”, *Săteanca*, nr. 3, 1948, p. 15.

200 partidului de asigurare a unor drepturi egale pentru toți cetățenii români, articolele de presă subliniau cum alfabetizarea a deschis femeilor noi oportunități educaționale și profesionale și a îmbunătățit semnificativ calitatea muncii prestate de ele. Din această perspectivă, participarea femeilor la construcția socialismului devenea un atribut al noii lor identități politice. Astfel, „illuminate” de „marea învățătură a socialismului”¹, femeile puteau întări rândurile „armate(i) de constructori conștienți ai socialismului”². În cuvintele unei alte femei, sprijinul electoral acordat partidului comunist era motivat de susținerea arătată de acesta emancipării sociale și politice a femeilor:

„Ca să nu mai stăm cu capu’n traistă ca până acum, de nici nu știam cum se cheamă țara în care trăim”³.

Materialele jurnalistice menționau că însușirea de către femei a unor cunoștințe specifice în urma participării lor la diferitele forme de „culturalizare” (cercuri de citit, prezentări de cărți la locul de muncă sau la căminul cultural, audiții comune de emisiuni radio, cercuri sau cursuri pentru însușirea unor cunoștințe etc.) a influențat pozitiv calitatea muncii lor. Pentru a întări veridicitatea acestei idei, articolele publicate conțineau, uneori, mărturiile în acest sens ale femeilor. Astfel, una dintre ele menționa că participarea ei la o grupă „de cetit” din comuna Drăgănești, județul Olt, era motivată de faptul că putea învăța întotdeauna ceva nou și folositor pentru munca ei:

„Am o mulțime de treabă și n-aș fi venit dar vreau să ascult și eu ceva nou, că de, numai așa ne luminăm mintea”⁴.

-
1. D. Iordăchescu, „Tot mai multe femei în acțiunea de culturalizare”, *Femeia*, nr. 9, 1950, p. 27.
 2. V. Dolsa, „Aspecte din munca de alfabetizare”, *Femeia* nr. 3, 1950, p. 3.
 3. Maria Balmuş, „Azi nu mai stăm cu capu’n traistă”, *Săteanca*, nr. 3, 1948, p. 15.
 4. Petruța Dacă, „Așa ne luminăm mintea”, în *Săteanca*, nr. 6, aprilie 1950, p. 17.

Articolele publicate în *Dobrogea Nouă* menționau, la rândul lor, că accesul femeilor la educație a îmbunătățit semnificativ calitatea muncii prestate de ele. În acest sens, un articol descria cum un grup de lucrătoare din sectorul zootehnic al GAC Tătaru au reușit, prin însușirea unor cunoștințe privind creșterea și îngrijirea vacilor, să-și sporească productivitatea muncii. Pentru a ridica nivelul de pregătire profesională al femeilor nou „promovate” în sectorul zootehnic, activistele de la comitetul de femei au organizat o bibliotecă volantă „chiar la grajdul de vaci”. Văzând că femeile manifestă dezinteres față de lecturarea unor materiale de specialitate, aceleași activiste au organizat „prezentarea în colectiv a câtorva broșuri”. Această tactică a dat rezultate pentru că:

„Constatând că, învățând din broșuri, pot să îngrijească mai bine vacile și să obțină producții din ce în ce mai mari de lapte, o serie de femei, printre care Geta Gălicel, Leana Snagov și Feride Mustafa, au început să împrumute broșuri și în timpul liber să citească. Pe măsura însușirii unui volum din ce în ce mai mare de cunoștințe din acele cărți, a început să crească exigența femeilor față de calitatea muncii lor. Ele au propus discutarea unor îngrijitoare care veneau târziu la muncă sau nu executau lucrări de bună calitate”.

Articolul arăta, cu exemple concrete, cum ridicarea nivelului de pregătire profesională a influențat productivitatea muncii acestor femei. Dintre acestea s-au detașat două, Nasia Izmi care a realizat „de pe cele patru vaci, o producției medii pe cap de vacă furajeră de 2.668 de litri de lapte, iar Memnune Vait – 2.200 litri de lapte pe cap de vacă furajată”¹.

4. Colectivizarea agriculturii

Revista *Săteanca* publica, de asemenea, o serie de articole semnate de femei corespondente, care descriau o imagine idilică

1. Musebie Nasurla, „Cartea ne-a ajutat să obținem producții mari”, în revista *Dobrogea nouă*, 19 martie 1961, p. 3.

202 a vieții din colective agricole. În acest caz, accentul cădea pe prezentarea beneficiilor materiale pe care munca în gospodăria colectivă le-ar fi adus comunității locale și cum îndeplinirea sarcinilor de plan contribuia, la rândul ei, la sporirea bunăstării acesteia și a membrilor săi. În acest context, este important de menționat faptul că semnele acestei bunăstări colective identificate de către femei erau legate de preocupările lor materne și de modul de organizare a vieții de familie. Astfel, o corespondentă descria ferma colectivă ca „o familie care se bucură deopotrivă de toate înfăptuirile noastre”, și exemplifica ceea ce, din punctul său de vedere, constituia elementele definitorii ale vieții colective ca o familie: funcționarea unei creșe unde mamele își puteau lăsa copiii în timp ce ele lucrau pe câmp, precum și existența unui personal calificat care putea oferi copiilor îngrijirea medicală necesară:

„Gospodăria noastră are acum infirmieră care acum se îngrijește de bolnavi. Când s-a îmbolnăvit Pătruț, copilul Mariei Motronea, infirmiera a stat trei nopți la căpătâiul lui, doctorul venea mereu să-l vadă. Acum copilul e bine, sănătos. Se joacă la creșă”¹.

Prosperitatea generată de munca în gospodăria colectivă nu privea doar condițiile materiale de locuit. În egală măsură, difuzorul, dar mai ales radioul au devenit semnele unei existențe „culturalizate” pentru că la ele femeile puteau

„asculta (...) conferințe, piese de teatru, frumoasa noastră muzică populară și muzică sovietică, fără a mai fi nevoite să mergem pe orice vreme tocmai la căminul cultural”².

Privite retrospectiv, toate schimbările benefice produse în viața femeilor de alăturarea lor gospodăriei colective făceau ca temerile sau reticențelor lor inițiale față de acest mod de

-
1. Maria Muja, „Cel înscrise în statutul model al gospodăriilor colective capătă viață”, în *Săteanca*, nr. 9, iulie 1950, p. 13.
 2. *Ibidem*.

organizare a muncii agricole să apară ca neîntemeiate. În legătură cu acest aspect, materialele publicate indicau lipsa de „educație” ca fiind principala cauză a reticenței femeilor de a se alătura gospodăriei colective. Astfel, femeile care au fost „iluminate” de valorile socialiste recunoșteau că ignoranța le-a influențat deciziile și le-a determinat să dea crezare zvonurilor răspândite de chiaburi despre munca în colectiv¹.

5. Religia și superstițiile

O existență „iluminată” presupunea, de asemenea, și renunțarea la religie și la tot felul de superstiții care normau, cu precădere, existența cotidiană a femeilor. În materialele publicate de presa românească, ca de altfel și în luările de poziție oficiale, religia și superstițiile erau asociate cu neștiința, cu un grad scăzut de educație, care ar fi creat un teren prielnic pentru exploatarea mării mase a populației de către „vechiului regim”. Astfel, ofensiva regimului comunist român împotriva religiei și a altor forme de credință în supranatural s-a concentrat pe o investiție masivă de resurse umane și materiale pentru „iluminarea” populației. În acest fel, ea trebuia să-și însușească un set de valori și cunoștințe care să fundamenteze o perspectivă rațională asupra lumii, în măsură să ofere explicații științifice pentru fenomenele și evoluțiile din lumea materială².

1. Maria Bolocan, „De ce sunt astăzi fericită”, *Săteanca*, nr. 9, septembrie 1951, p. 7.
2. A se vedea în acest sens, Manuela Marin, „The Romanian Communist Propaganda and Public Opinion. The Case of AtheistScientific Propaganda in Alba County”, *Transylvanian Review*, vol. XXI, Supplement nr. 3, 2012, pp. 473-483; Zsuzsánna Magdó, „Mass Enlightenment, Atheism and the Romanian Socialist Nation: The Society for the Dissemination of Culture and Science, 1949-1963”, în Lucian Năstasă, Dragoș Sdrobiș (eds.), *Politici culturale și modele intelectuale în România*, Mega, ClujNapoca, 2013, pp. 120-153.

204 Articolele apărute în publicațiile analizate relatau și reciclau în contexte familiare femeilor ideea folosirii de către vechiul regim și reprezentanții săi locali, chiaburii, a religiei și a superstițiilor pentru exploatarea și menținerea lor în „întunericul neștiinței”¹. Materialele de presă denunțau, de asemenea, mesajul pasivității, al resemnării în fața imprescriptibilității destinului pe care religia l-ar fi transmis oamenilor și pe care reprezentanții vechiului regim le-ar fi folosit pentru a-și consolida și menține exploatarea. O asemenea mentalitate de viață ar fi contribuit la prezervarea status quo-ului social și politic existent din moment ce realizarea deplină a individului, prin depășirea condiției sale, era un obiectiv de realizat „pe lumea cealaltă”².

Rolul religiei ca instrument de îngrădire a dezvoltării personale era cel mai bine reliefat în cazul femeilor musulmane. În acest sens, revista *Femeia* publica povestea unei tinere fete, Nida Omer, din Medgidia căreia unchiul ei, care și-a asumat rolul patern după moartea tatălui ei, a refuzat să-i dea consimțământul său pentru ca ea să urmeze școala de aviație. Argumentele acestuia făceau referire la condiția femeii căreia religia islamică îi limita nu doar interacțiunea socială, dar și opțiunile vestimentare:

„Pe vremea mea...uită-te, uită-te la maică-ta! Era fată de hoge, bre și nu ieșea din casă fără vâl! Nici fața, nici gâtul, nici vârful unghiilor de la mâini nu trebuia să se vadă. Și tu... Na! Parașutism! Aviație!”.

Deși acest lucru contrazicea educația (religioasă) primită de ea, dar conștientă că lumea s-a schimbat, mama Nidei și-a dat consimțământul pentru ca fiica ei să se înscrie la școala de aviație. Acest lucru i-a provocat un puternic conflict interior, care a

-
1. Jeni Zambrea, „Grupe de citit la Moroieni”, *Săteanca*, nr. 16, noiembrie 1949, p. 21.
 2. „Superstițiile, rod al neștiinței”, în *Femeia*, nr. 8, august 1951, p. 30; Sidonia Drăgușanu, „Să smulgem masca de pe fața dușmanului”, *Săteanca*, nr. 9, iulie 1949, p. 15.

adus-o într-o zi de vineri la geamie. Acolo, printre suspine, s-a angajat într-un dialog cu divinitatea și cu părinții ei morți, cerându-le iertare pentru fapta ei și „lăsând să se abată asupra ei urgia cerului și a lui Allah”. Această urgie nu a venit niciodată. Nida s-a dovedit a fi o elevă eminentă, care a reușit să demonstreze familiei că nu există nici un fel de incompatibilitate între a fi femeie musulmană și a urma cursurile unei școli, chiar și de aviație¹.

6. Activismul social

Atât *Săteanca*, precum și *Dobrogea nouă* descriau participarea femeilor în general și a celor de etnie turcă și tătară în special, la organizarea activității în cadrul gospodăriei colective unde activau. Pe lângă efectuarea numărului de zile de muncă, activitatea femeilor urmărea și îmbunătățirea condițiilor de viață ale membrilor comunității locale. Astfel, deși propaganda oficială sublinia că gospodăria agricolă colectivă oferea femeilor noi oportunități pentru materializarea inițiativelor lor, în fapt acest discurs emancipator prelua și integra retoricii socialiste vechea separație, motivată de gen, între spațiul public și cel privat. Mai mult, așa cum voi arăta în continuare, activitățile în care femeile erau antrenate constituiau o prelungire în spațiul public a sarcinilor specifice rolului lor tradițional-matern.

Pentru a întâmpina, în mod corespunzător, sărbătoarea zilei de 23 August, un grup de femei dintr-o localitate rurală a hotărât să presteze muncă voluntară. Ele au participat la repararea, vopsirea și igienizarea clădirii școlii din localitate, dar și a împrejurimilor ei².

1. Luiza Vlădescu, „Nida Omer”, *Femeia*, nr. 9, 1955, p. 8.

2. Lucia Godeanu, „23 August să ne găsească în plină muncă”, *Săteanca*, nr. 9, 1950, p. 11.

206 „Plugărițele musulmane” din comuna Valea Țapului, plasa Ostrov, „au depus muncă voluntară la căminul cultural, la Centrul de lapte, unde femeile fac de serviciu la prepararea și împărțirea laptelui la copii și mame. Au văruit și curățat cișmeaua”¹. De asemenea, femeile din raionul Medgidia, cu populație majoritară de etnie tătară și turcă au efectuat în 1958 „40.000 ore de muncă voluntară la diverse lucrări de interes obștesc” și s-au implicat în crearea și funcționarea celor 357 biblioteci de casă care deserveau peste 5.000 de cititori².

Aceeași dorință de a se pune în slujba binelui comun a influențat opțiunea profesională a unor tinere. Astfel, una dintre ele și-a luat angajamentul de a-și ridica nivelul de cunoștințe politice și culturale deoarece dorea să urmeze „școala normală, să mă fac învățătoare, să dau creștere copiilor așa cum înțeleg eu”³. Instaurarea „puterii democrat-populare” a permis și lui Abdula Murvet, fiică unor țărani colectiviști din satul Lungeni, să-și îndeplinească visul: acela de a deveni învățătoare și de a educa „tinerele vlăstare în spiritul dragostei de patrie”⁴.

7. Femeile în viața politică

Implicarea femeilor în viața politică a reprezentat un alt element al identității politice atribuite femeilor de către regimul comunist român. Această implicare viza două domenii principale: participarea la alegeri, în calitate de candidați, dar mai ales de

-
1. Ana Slav, „Plugărițele musulmane din Valea Țapului sunt recunoscătoare Partidului clasei muncitoare”, *Dobrogea nouă*, 28 iulie 1949, p. 2.
 2. Gevrie Memet, „Noi succese în munca comitetelor de femei din raionul Medgidia”, *Dobrogea nouă*, 28 aprilie 1959, p. 3.
 3. Lucia Godeanu, „23 August să ne găsească în plină muncă”, *Săteanca*, nr. 9, 1950, p. 11.
 4. I. Stoicescu, „Oameni noi din rândul minorităților naționale”, *Dobrogea nouă*, 22 august 1953, p. 3.

alegători, respectiv susținerea de către femei a politicii de pace a regimului, aspect asupra căruia voi reveni mai târziu.

Publicațiile analizate acordau o atenție sporită pregătirii femeilor pentru alegerile naționale și locale. Unele articole prezentau într-o manieră accesibilă conținutul noii legi electorale, precum și schimbările aduse de aceasta în statutul politic al femeilor, cum ar fi drepturi egale cu ale bărbaților sau exercitarea dreptului de vot. Un alt punct de interes pentru autorii acestor articole era prezentarea semnificației procesului electoral pentru evoluția viitoare a țării, în general, și în ceea ce privește rolul femeilor în viața publică, în special¹.

Cu ajutorul personajului activistei de partid, materialele publicate de *Săteanca* și *Dobrogea nouă* detailau pentru cititoarele sale semnificația participării lor la procesul electoral. Prin votul lor, cei sau cele alese contribuiau la organizarea întregii activități din gospodăria respectivă și puteau influența deciziile politice adoptate la nivel superior privind existența acesteia. În plus, aceste reprezentante locale puteau interveni pe lângă forurile administrative locale sau se puteau implica în mod direct în soluționarea problemelor curente ale locuitorilor așezării respective. Legat de acest aspect, opiniile femeilor prezentate în paginile publicațiilor analizate subliniau faptul că ele conștientizau că prin exprimarea opțiunii lor electorale aveau în sfârșit un cuvânt de spus în

1. A se vedea, de exemplu, „Medgidia, sărăcită și năpăstuită de lăcustele moșierești devine un important centru agricol, industrial și de trafic”, *Dobrogea nouă*, 9 octombrie 1950, p. 3; Hussein A. Iusuf, „Naționalitățile conlocuitoare au participat cu entuziasm la alegerile pentru deputați în Sfaturile Populare”, *Dobrogea nouă*, 7 decembrie 1950, p. 2; Gevrie S. Memet, A. Andriadis, „Femeile din regiunea noastră își aleg deputatele de pe lângă sfaturile populare”, *Dobrogea nouă*, 29 aprilie 1953, p. 2; N. Simion, „Întâlniri dintre candidați și alegători. Întâlnirea alegătorilor din circumscripția electorală regională nr. 67 cu candidata lor Aișe Abibula”, *Dobrogea nouă*, 6 februarie 1958, p. 1; „Lisaveta a aflat de sfaturile populare”, *Săteanca*, nr. 1 1949, pp.1-2; Coca Ștefan, „Chemată la sfatul țării” și Nicoară Cosașu, „La Casa Alegătorului”, *Săteanca*, nr. 1, 1957, p. 10.

208 treburile politice și în influențarea deciziilor care le afectau viața. În acest sens, o cititoare declara că: „Oi vota și eu deputații în Sfatul Popular și-oi veni și eu la muncă să-i ajut să facă treabă bună, că doar pentru noi se fac toate”¹.

Pentru Tair Cadrie, își asigura *Dobrogea nouă* cititorii, „bucuria votului său egal cu al celorlalți cetățeni” era un vot „pentru o viață nouă pe care o trăiește în pace”². Așa cum s-a putut observa din citatul anterior, în cazul femeilor de etnie turcă și tătară, exercitarea dreptului de vot reprezenta și o confirmare a modului just în care regimul comunist asigura drepturi egale pentru toți cetățenii săi, indiferent de naționalitate. În legătură cu acest aspect, femeile turce sau tătare realizau o comparație între situația actuală și cea de dinainte de august 1944, comparație favorabilă, bineînțeles, prezentului socialist. Participând la o întrunire cu candidata lor pentru sfatul țării, Sabrie Memet, în vârstă de 55 de ani povestea următoarele: „În vremea burgheziei (...) nici bărbații noștri n-aveau drept să voteze; de noi femeile nici nu era vorba. Acum ne simțim și noi primate și prețuite ca adevărați oameni”³.

Cu prilejul exercitării dreptului său de vot, Gevrie Memet, secretara Comitetului raional de femei Medgidia, declara următoarele:

„Înainte, noi eram de două ori oropsiți, întâi pentru că eram săraci și apoi pentru că eram turci. Acum e altfel. Avem același drepturi cu românii. Statul are deopotrivă grija noastră. Copiii ne sunt la școală, iar noi și soții putem munci oriunde. Iată, eu și familia mea, locuim într-o casă tencuită și cu lumină electrică, nu ca înainte într-un bordei umed și întunecos”⁴.

1. *Săteanca*, nr. 5, 1950, p. 15.

2. „Tair Cadrie este veselă”, *Dobrogea nouă*, 25 martie 1958, p. 1.

3. „Alegerile din raionul proaspăt cooperativizat-Medgidia”, *Dobrogea nouă*, 6 februarie 1957, p. 2.

4. „Votează alegătorii de naționalitate turco-tătară”, *Dobrogea nouă*, 4 martie 1958, p. 1.

Implicarea femeilor în viața politică le plasa, de asemenea, și în poziția de candidat, nu doar în cea de alegător. Cu ocazia alegerilor de deputați pentru consiliul popular sau pentru Marea Adunare Națională, *Săteanca* și *Dobrogea nouă* publicau diferite materiale privind femeile alese de către comunitatea lor pentru a-i reprezenta interesele la nivel local sau central. Portretul acestora era compus dintr-o serie de trăsături și fapte care caracterizau în mod frecvent prestația lor publică. În primul rând, datorită ambiției lor, toate aceste femei erau fruntașe la locul de muncă și au primit distincții sau decorații care le recunoșteau oficial aceste merite. În al doilea rând, regimul comunist și-a asumat meritul de a fi stimulat evoluția acestora de la statutul de persoană needucată la cel de muncitoare fruntașă și alfabetizată. Și nu în ultimul rând, printre sarcinile asumate de candidate se numărau și acțiuni desfășurate în folosul comunității locale.

O scrisoare trimisă revistei *Săteanca* de către alegătorii din comuna Orlat, regiunea Sibiu, conținea o descriere detaliată a activităților în care deputata lor era implicată. Ea era „o femeie harnică” care activa în organizația locală a UFDR și în administrația locală de stat. Printre realizările mandatului ei s-au numărat reconstruirea drumului comunal, curățirea pășunii comunale, renovarea căminului cultural, unde aceasta s-a implicat și în organizarea evenimentelor culturale, iar nu în ultimul rând, înființarea unei grădinițe sezoniere pentru copiii ale căror mame lucrau pe câmp în perioada sezonul agricol¹.

O biografie exemplară avea și Senia Idris, care ocupa funcția de activistă în organizația raională a UTM din Adamclisi. Provenind dintr-o familie de țărani colectivști din satul Tătaru, Senia a urmat școala de cadre de 3 luni a UTM de unde s-a întors „în muncă ca activistă, cu numeroase cunoștințe marxist-leniniste, conducând la raion secția școlii și de pionieri”. Pentru că a dat dovadă de „multă bunăvoință” și pentru că a depus

1. Maria Bărbuț, „Sătencele despre deputatele lor. Ne mândrim cu deputata noastră”, *Săteanca*, nr. 10, 1951, pp. 12-13.

- 210 „mult suflet în muncă”, colegii din organizația UTM au propus-o candidata lor pentru Sfatul popular raional¹.

8. Femeile și lupta pentru pace

Așa cum am precizat anterior, implicarea femeilor în sprijinirea campaniei de pace a regimului comunist a reprezentat un alt element al noii lor identități politice propuse de publicațiile analizate. Unul din multele importuri sovietice în România, această politică de pace a reprezentat o construcție discursiv-ideologică menită a legitima împărțirea lumii în cele două tabere ale Războiului Rece. Din perspectiva sovietică, la finalul celui de al Doilea Război Mondial, lumea a fost divizată între forțele iubitoare de pace conduse de către Uniunea Sovietică și blocul țărilor capitaliste, în frunte cu Statele Unite ale Americii. Conform aceluiași punct de vedere sovietic, lumea capitalistă se afla în pragul unei profunde crize economice, ceea ce făcea foarte probabilă izbucnirea unui conflict între țările acestui bloc. O astfel de confruntare constituia o amenințare pentru existența statului sovietic și a aliaților săi europeni. Din această cauză, propaganda sovietică sublinia că accelerarea construcției economico-politice de tip socialist reprezenta singurul mod prin care țările din blocul estic puteau rezista prezumtivului război declanșat de lumea capitalistă împotriva lor².

Publicațiile analizate au subscris și ele la această interpretare sovietică a realității geopolitice a Războiului Rece. Astfel, articolele interpretau fiecare inițiativă sau decizie politică majoră a regimului românesc ca un pas necesar în consolidarea regimului de democrație populară și implicit, ca o contribuție a acestuia la apărarea cauzei socialiste a păcii mondiale. În acest

1. „Senia Idris”, *Dobrogea nouă*, 27 noiembrie 1950, p. 3.

2. Allan M. Winkler, *The Cold War. A History in Documents*, Oxford University Press, Oxford, 2000, pp. 20-23.

context, fiecare aspect al activității femeii descrise de publicațiile analizate a dobândit o semnificație politică.

În primul rând, implicarea sa în procesul de producție dobândește și o altă semnificație, față de cea emancipatoare. Ea echivala munca femeii cu o cărămidă pusă la fundația construcției socialiste a statului. Astfel, una dintre femeile intervievate de către reporterii de la *Săteanca* declara că: „Știe că a construi socialismul înseamnă a întări frontul păcii. Știe toate acestea, le spune și celor din jurul ei, le spune celor pe care-i întâlnește peste tot”¹.

Pentru o altă femeie, o văduvă de război, perspectiva unui război care i-ar putea răpi singurul fiu, a motivat-o să lucreze „cu râvnă să ridice satul, știind ca prin asta întărește republica noastră, care luptă cu hotărâre pentru pace”².

În al doilea rând, creșterea copiilor înceta a mai fi o chestiunea de ordin privat pentru a deveni un argument în sprijinul unei acțiuni politice, cum era lupta pentru pace.

Pentru Aișe, soția lui Mustafa Ismail, președintele GAC Caepaev din comuna Basarabi, raionul Constanța, semnătura sa pe Apelul Păcii nu era doar un vot de încredere pentru „forțele păcii, în fruntea cărora stă Marea Uniune Sovietică și iubitul ei conducător, tovarășul Stalin”. Semnătura sa era, în același timp, și o investiție, în construirea unui viitor mai bun pentru familia și copiii săi: „Semnez pentru că vreau să-mi cresc în liniște copiii, pentru că doresc ca ei să devină folositori gospodăriei agricole și patriei și împreună să ne bucurăm de viață mai bună”³.

La rândul ei, Sali Amet în vârstă de 78 de ani, menționa și ea cu același prilej al semnării Apelului pentru Pace: „Amu, eu

-
1. Ioan Vâlceanu, „Sovromtractor, o uzină în care zeci de femei luptă pentru pace și construirea socialismului”, *Săteanca*, nr. 3, 1950, p. 17.
 2. *Săteanca*, nr. 1, 1950, p. 14.
 3. „Oamenii muncii de pe ogoare întâmpină ziua de 1 Mai”, *Dobrogea nouă*, 30 aprilie 1951, p. 3.

- 212 deși estem bătrână, eu semnez pentru fericirea celor trei copii ai mei, pentru țara mea, RPR”¹.

9. Modele ale femeii de tip nou

Publicațiile analizate își informau, de asemenea, cititoarele despre poveștile de succes ale unor femei care au reușit să se transforme în membrii plini ai noii societăți socialiste. De regulă, narațiunile lor biografice prilejuiau o comparație care favoriza prezentul socialist în detrimentul trecutului prerevoluționar. O astfel de perspectivă insista asupra oportunităților de emancipare oferite femeilor de către noul regim, și cum prin ambiție și determinare unele dintre acestea au depășit, în mod exemplar, condiția de marginalitate socială, ce a caracterizat viața lor în perioada vechiului regim.

Un articol publicat de *Săteanca* menționa povestea unei femei analfabete al cărei destin se dorea a fi unul simptomatic pentru viața femeilor în timpul vechiului regim. Chiaburul pentru care aceasta lucra i-a distrus într-o zi abecedarul, spunându-i că nu are nevoie de nici un fel de educație pentru slujba de servitoare pe care o presta. După instaurarea regimului comunist, această femeie a participat la orele pentru eliminarea analfabetismului și a devenit liderul echipei de teatru a clubului din comuna sa natală. Răzbunarea sa supremă împotriva fostului regim a constat în folosirea nou dobânditei alfabetizări pentru a demasca pe reprezentantul său, chiaburul. În consecință, ea a organizat împreună cu echipa de teatru spectacole în care ridiculiza, pentru a contracara, zvonurilor ostile lansate de chiaburi în legătură cu organizarea socialistă a agriculturii².

-
1. „Pentru un Pact al Păcii, pentru viață”, *Dobrogea nouă*, 18 aprilie 1951, p. 1.
 2. Constantin Amărescu, „Din analfabetă, activistă de frunte a căminului cultural”, *Săteanca*, nr. 8, 1950, p. 23.

O poveste asemănătoare era cea a Afizei Osman din satul Rariștea, raionul Adamclisi, regiunea Constanța.

„Amintirea anilor în care a slugărit” a determinat-o să muncească cu dăruire, ajungând să fie cunoscută în gospodăria colectivă ca „Afizea frunțașă”. Ca o recunoaștere a meritelor sale, consiliul de conducere i-a încredințat conducerea unei echipe, care la rândul ei s-a clasat prima în întrecerile organizate în cadrul gospodăriei colective. De asemenea, echipa Afizei Osman s-a remarcat și prin participarea ei la diferitele activități obștești, cum ar fi curățirea și repararea localului școlii, plantarea pomilor sau defrișarea unor noi terenuri. Ca o încununare a muncii sale pentru „înflorirea gospodăriei (...) colective”, membrii organizației de partid au hotărât ca Afizea Osman să fie primită în rândul candidaților de partid¹.

Totodată, *Dobrogea Nouă* publica periodic un fel de panou de onoare al frunțașilor din sectorul agricol. Printre aceștia se găseau și femeile de etnie turcă și tătară care se distinseră în cadrul gospodăriei lor printr-un număr record de zile-muncă efectuate (cazul lui Sanie Suliman, colectivistă în GAC *Flacăra* din comuna Mereni²) sau care deveniseră corespondenți voluntari ai ziarului „cu un bogat bilanț de succese în îndeplinirea misiunii de cinste și încredere de slujitori ai adevărului” (cazul lui Agi Mambet Pachize, colectivistă la GAC *Izvoru Mare*³).

Agitatoarea a reprezentat un alt model al femeii noi, popularizat prin intermediul articolelor de presă. Acest statut era conferit atât de profilul activității desfășurate, cât mai ales de modul specific în care munca sa a schimbat atitudinea femeilor față de regimul de democrație populară.

Activistă UFDR implicată activ în viața comunității locale din cartierul Coiciu din Constanța și mamă a doi copii, Pachizé

-
1. Petcu Petre, „Șefa de echipă Afizea Osman este femei”, *Dobrogea nouă*, 19 decembrie 1959, p. 2.
 2. „Colectiviste frunțașe”, *Dobrogea nouă*, 30 decembrie 1951, p. 3.
 3. „Correspondenți frunțași”, *Dobrogea nouă*, 5 mai 1959, p. 1.

214 Ibadulah, de etnie tătară, a devenit „una din cele mai pricepute îndrumătoare din cartierul centrului de agitație nr. 9”. În timpul campaniei electorale, ea a sprijinit „mult munca deputatei Coca Arghira”. Astfel, în cadrul adunărilor de la punctul de agitație, Pachizé le-a vorbit „celor 90 de musulmane în limba maternă despre Constituția Republicii (...), despre drepturile femeii și ale minorităților naționale”. Totodată, ea s-a interesat în mod constant dacă toți cetățenii cu drept de vot din circumscripția ei s-au înscris pe listele de alegători. Strădania ei nu a rămas nere-marcată, iar exemplul muncii sale a inspirat pe celelalte femei, care au cerut s-o ajute în activitatea ei de agitatoare¹.

Un model feminin mai puțin convențional și care atesta că schimbarea regimului politic a permis femeilor să eludeze con-strângerile impuse lor de religia islamică și să se afirme ca mem-brii ai noii societăți socialiste a fost cel al Nidiei Omer. Așa cum am menționat anterior, această tânără de etnie turcă a urmat cur-surile școlii de aviație, trecând peste opoziția familiei sale lărgite, dar mai ales peste prejudecățile unchiului său. Episodul care încheie articolul despre Nida Omer este semnificativ pentru că exprimă atașamentul tinerei față de tradițiile familiei, fără ca acestea să reprezinte singurul său element de identificare socială și o piedică în calea realizării ei profesionale. Astfel, la o întrunire a familiei sale extinse, Nida Omer apare, spre uimirea celor pre-zenți, „înveșmântată în văluri” și „a prins să cânte un cântec vechi, tăragănat și trist, în care o tânără musulmană își plânge ursita”. După ce a terminat de cântat: „Feregeaua cade. Cad vălurile întunecate la pământ și de sub văluri răsare un chipeș aviator în costumul albastru, cu șoim de aur pe umeri. E Nida Omer, fiica lui Memet Sadie și a lui Omer Halit, cel dispărut în război”².

1. M. Alexandrescu, „Pachizé Ibadulah agitatoarea”, *Femeia*, nr. 9, 1952, p. 13. A se mai vedea și „Agitatoarea Sahachian vorbește minorității naționale turce despre proiectul de Constituție în limba maternă”, *Dobrogea nouă*, 22 august 1952, p. 2.

2. Luiza Vlădescu, „Nida Omer”, *Femeia*, nr. 9, 1955, p. 9.

10. Concluzii

Lucrarea mea a analizat modul în care propaganda românească de partid, reprezentată prin trei publicații (două reviste destinate publicului feminin *Săteanca* și *Femeia*, respectiv un ziar local *Dobrogea nouă*), a construit în intervalul 1948-1960 o nouă identitate politică pentru femeile de etnie turcă și tătară. În acest context, perspectiva mea asupra identității (femeilor) este că aceasta este construită, la nivelul discursiv, prin intermediul propagandei comuniste (presa scrisă) și în conformitate cu comandamentele ideologiei oficiale. Astfel, scopul articolelor apărute în cele trei publicații era acela de a identifica și populariza, cu ajutorul diferitelor tipuri de contribuții jurnalistice, o serie de calități sau trăsături care trebuiau să individualizeze activitatea noii femei, indiferent de naționalitate sau mediul ei de reședință. Totodată, acest set de calități sau trăsături conferea substanță și ilustra elementele noii identități politice feminine propuse de către regimul comunist român și aparatul său de propagandă.

Ideea principală pe care s-a bazat analiza mea a fost că implicarea femeilor în activitatea socială, politică și economică din plan local a devenit principala coordonată tematică a structurării și manifestării identității lor politice. În acest sens, mi-a structurat analiza pe următoarele dimensiuni pe care propaganda comunistă le-a identificat ca definitorii pentru noua identitate politică a femeilor: participarea la cursurile pentru eliminarea analfabetismului și la colectivizarea agriculturii, însușirea unei perspective ateiste asupra vieții, implicarea în acțiuni sociale în beneficiul comunității locale sau viața politică a țării.

În același timp, analiza articolelor publicate de *Săteanca*, *Femeia* și *Dobrogea nouă* au subliniat faptul că deși statul comunist a susținut emanciparea deplină a femeii și eradicarea diferențelor de gen, discursul său oficial privind rolul femeii în societatea socialistă a utilizat și consolidat, în esență, tradiționalele diferențe de gen legate de spațiul public și privat. Mai

- 216 mult, așa cum am arătat pe parcursul lucrării mele nu există diferențe semnificative între prescripțiile identitare ale propagandei comuniste pentru femeile de etnie turcă și tătară și cele care aparțineau majorității românești.

Bibliografie

Colecții de ziare și reviste

Dobrogea nouă (1948-1960)

Femeia (1948-1960)

Săteanca (1948-1960)

Lucrări de specialitate

Dawson, Richard E., Kenneth Prewitt, *Political Socialization*, Little Brown, New York, 1969.

Jinga, Luciana-Mioara, *Femeile în cadrul Partidului Comunist Român. 1944-1989*, teză de doctorat, Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași, Université D’Angers, Franța, 2011.

King, Robert, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1973.

Lenoe, Matthew, *Closer to the masses. Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspapers*, Harvard University Press, 2004.

Longhurst, Brian, Greg Smith, Gaynor Bagnall, Garry Crawford, Miles Ogborn, Elaine Baldwin, Scott McCracken, *Introducing Cultural Studies*, ediția a II-a, Pearson Education, Harlow, 2008.

- Morar-Vulcu, Călin, *Republica își făurește oamenii. Construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948-1965*, Editura EIKON, Cluj-Napoca, 2007.
- Ricoeur, Paul, *Oneself as Another*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992.
- Taylor, Philip M., *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, Manchester University Press, Manchester, 2003.
- Winkler, Allan M., *The Cold War. A History in Documents*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Studii și articole de specialitate

- Cupcea, Adriana, Manuela Marin, „Migrația internă a comunităților turcă și tătară din Dobrogea în perioada regimului comunist. Considerații generale”, *Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica*, vol. X, 2013, pp. 159-168.
- Marin, Manuela, „The Romanian Communist Propaganda and Public Opinion. The Case of Atheist-Scientific Propaganda in Alba County”, în *Transylvanian Review*, vol. XXI, Supplement nr. 3, 2012, pp. 473-483.
- Magdó, Zsuzsánna, „Mass Enlightenment, Atheism and the Romanian Socialist Nation: The Society for the Dissemination of Culture and Science, 1949-1963”, în Lucian Năstasă, Dragoș Sdrobiș (eds.), *Politici culturale și modele intelectuale în România*, Mega, Cluj-Napoca, 2013, pp. 120-153.
- Renshon, Stanley Allen, „Assumptive Frameworks in Political Socialization Theory”, în Stanley Allen Renshon (editor), *Handbook of Political Socialization: Theory and Research*, Free Press, New York, 1977, pp. 3-44.
- Volkov, Vadim, „The Concept of Kul'turnost”, în Sheila Fitzpatrick, *Stalinism. New Directions*, Routledge, Londra, 1999, pp. 216-226.

Două femei, mai multe istorii

Cătălina Mihalache

Abstract: *Two Women, More Stories.* The investigation we propose is an exercise of “oral history”, based upon the interviews taken by the author in 2012, with two women who lived through most or all of the communist regime period. The dialogue favoured the “life story” of the two interviewees, bringing out to light significant aspects of their professional training, of their family life, of their self-representations or values (dignity, professionalism, rigour, affectivity, etc.). The interviews revealed mechanisms of resistance to the period’s restrictions or intrusions, as well as possibilities of promotion that people could resort to at that time.

Both persons have a bachelor’s degree in Humanities, but their respective origin environment, family and circles of friends differ sensibly, resulting in different *patterns* for each one’s life experience. Their stories (incomplete, of course) illustrate very convincingly the diversity and individuality which actually existed in the lives of those people who were submitted to a levelling regime like the communist one. They emphasize defining aspects of gender politics in the period or of women’s daily life, and they allow for the detection of a certain historicity of gender models, illustrated by the numerous feminine characters populating in fact the account. The anecdotal side is charming and finely draws that specificity of times that is

hard to explain to those who did not actually live in the evoked period, who could easily become the prey of some bookish knowledge history of the epoch, built on radical innovations and negations, and ignoring the individuals' continuities and adaptability.

Keywords: life story; women's daily life; mechanisms of resistance; oral history

1. Introducere

Se pare că niciodată o discuție nu se poate limita la doar două femei și că nici o femeie nu poate povesti numai o singură istorie. Dincolo de limbuția atribuită stereotip genului, găsim însă și oportunitatea unor incursiuni în viețile altora sau invitații neașteptate de a ne revizita propriile biografii.

În urmă cu câțiva ani am realizat două interviuri, pentru a mă apropia de realitățile educației în perioada regimului comunist. Înregistrările au păstrat doar o parte din discuțiile efective, iar tematica propusă nu a înlăturat tentația povestirii de sine. Cele două interviuri oferă mostre credibile despre experiența feminină din acei ani, despre opțiuni de viață, despre modele și transmiterea lor, despre dezacorduri cu vremurile sau cu cei din jur. Desigur, între atâtea cuvinte, este destul de greu să depistezi tăcerile și răspunsurile ce lipsesc, din cauza întrebărilor care nu au fost puse. Dorința ambelor persoane a fost de a-și păstra anonimatul. Una dintre ele a cerut expres să i se șteargă orice amprentă biografică din relatare, ceea ce trimite, dincolo de limitele discreției, spre frici și resentimente încă active. Din această cauză, vom numi convențional cele două persoane „doamna A” (născută la sfârșitul anilor '50 ai secolului trecut) și „doamna B” (născută la începutul anilor '40). Ambele sunt licențiate în domeniul umaniste, cunosc limbi străine, au călătorit în afara țării, sunt familiarizate cu aparițiile recente din domeniul istoriei,

220 literaturii sau memorialisticii. Le desparte însă aproape o generație, ca și mediul de proveniență, cariera, reprezentările de sine, viața de familie, lecturile, capitalul de relații personale. Aproape totul.

Investigația propusă se înscrie în orizontul „istoriei orale” a comunismului, așa cum s-a conturat în ultimele decenii, mai ales prin interviurile publicate de Zoltán Rostás¹ și Dan Lungu². Este și o invitație implicită la revizitarea unui alt gen de mărturie, memorialistica feminină a epocii, care aparține, de obicei, unor remarcabile și recunoscute scriitoare³ (de profesie sau vocație).

1. Toate volumele sale de interviuri pot avea relevanță pentru tema propusă, noi remarcând în mod special cel coordonat împreună cu Theodora-Eliza Văcărescu, *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, Curtea Veche, București, 2008.
2. Dan Lungu a deschis practic o reevaluare a cotidianului comunist cu volumul său *Povestirile vieții. Teorie și documente*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003. Sesizând potențialul literar al subiectului, l-a reluat în registrul ficțiunii declarate, scriind romanul de succes *Sint o babă comunistă*, Polirom, Iași, 2007, ulterior ecranizat.
3. Radu Pavel Gheo și Dan Lungu au adunat într-un volum aparte intervenții deosebit de reușite pe această temă, *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism*, Polirom, Iași, 2008, dar lista autoarelor care și-au publicat separat jurnalele sau rememorările ulterioare este cuprinzătoare. Fără a ne referi aici la literatura de și despre detenție (sau alte forme de persecuție directă, cum a fost domiciliul forțat), enumerăm doar câteva titluri, care trimit la relatări consistente ale cotidianului din perioada comunistă, imposibil de ignorat: Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii*, vol. I. (1944-1947), și vol. II (1947-1959), Humanitas, București, 2007-2009; Alice Voinescu, *Jurnal*, vol. I-II, Polirom, Iași, 2013; Doina Jela, *Telejurnalul de noapte. Jurnal*, Polirom, Iași, 1997; Maria Banuș, *Însemnările mele, 1945-1999*, Cartea Românească, București, 2014; Constanța Buzea, *Creștetul ghețarului. Jurnal, 1969-1971*, Humanitas, București, 2009; Ioana Em. Petrescu, *Jurnal (1959-1990)*, Paralela 45, Pitești, 2005; Ana Blandiana, *Fals tratat de manipulare*, Humanitas, București, 2013; Tia Șerbănescu, *Femeia din fotografie. Jurnal, 1987-1989*, Editura Compania, București, 2002; Adina Nanu, *Călătorie în jurul casei mele*, Editura Compania, București, 2008.

Data fiind notorietatea și talentul acestor autoare, comparația cu persoanele intervievate aici este evident inegală, subminată de condițiile foarte diferite ale rememorării, înregistrării, editării. Pentru un istoric este însă prețioasă, confruntând, completând sau deturnând în mod cu totul neașteptat piesele mereu dispartate ale cunoașterii.

2. Școala ca mod de viață

Doamna A. a trăit o viață de elev remarcabil de stabilă și coerentă. A parcurs toți cei 12 ani de studii preuniversitare într-o singură instituție, un cunoscut liceu din Iași, care tocmai se deschisese în cartier (același, în care locuiește și astăzi). Nu e de mirare că se identifică fără rețineri cu ethosul acestei școli – exigență, sobrietate, efort continuu impus elevilor („toate obiectele le-am făcut cu seriozitate”). Între timp, liceul a devenit faimos și elitist, dar istoria sa timpurie nu anunța această evoluție.

Rememorările legate de acei ani nu au insistat asupra rigorii (acceptate), ci a unor ieșiri din regulă. Unele par să contrazică istoria livrească a epocii; de pildă, problema limbilor străine. Faptul că din clasa a V-a începuse învățarea limbii franceze pare de la sine înțeles, dar introducerea limbii ruse în clasa a IX-a (decu la mijlocul anilor '70) poate să surprindă pe cei care nu cunosc nici timpurile (de falsă dezideologizare), nici funcționarea efectivă a școlii (în care mecanismele cotidiene pot anula directivele „de sus”).

Adolescenții aveau opțiuni proprii și ar fi vrut să învețe engleza, așa că rusa a rămas „o chestie care ni s-a băgat pe gât”. Senzația de nedreptățire nu s-a șters prin explicații realiste, de genul „există profesor de rusă în școală, care trebuie să facă și el [ore]”. Totuși, nu erau rebeli. Trăiau împreună cu adulții și în acord cu valorile lor: „de câte ori aveam bani la dispoziție, cumpăram cărți”; „mergeam la spectacole de teatru cu părinții (...). Noi ieșeam cu familia”. Părinții doamnei A. nu aveau profesii

222 intelectuale (tatăl era maistru la o veche fabrică din oraș, mama funcționară), dar urmăreau cu interes cărțile, revistele, spectacolele accesibile. Nu e de mirare că, pentru ea, școala a fost „un loc în care ne-am simțit bine, întotdeauna”, pentru că „nu mi se părea greu să învăț”. Era un mod de viață împărtășit, care unea generațiile și colegii. Firescul de atunci pare desuet: „în familie nu se mai vorbește, [oamenii] nu mai stau la povești”. Iar poveștile sunt, se știe, calea cea mai sigură de acceptare a realității.

Este sigur că și elevii de atunci visau, adesea cu ajutorul cărților, ba chiar și a școlii, oricât de improbabil ni se pare azi: „la olimpiada de franceză am scris despre Jeanne D’Arc (...) care a fost pentru mine, în toată copilăria mea, un model uman extraordinar”. Iată și „modelul” unei prime vârste, nu feminin, ci „uman”, deasupra și în afara timpului sau a genurilor (întâmplător, în acord cu discursul oficial, care promova eroi de origine socială modestă și eroine destul de masculine). Nevoia adolescenților de eroism și de spectacol, de alternativă care iese total din cumințenia de zi cu zi, a dus mai departe: „apoi Napoleon a fost [eroul], am avut un cult adevărat, am citit tot ce se poate citi [despre el]”. Școala, care trebuia să fie principalul vehicul al îndoctrînării tinerilor, i-a permis să aleagă un orizont total diferit de cel al materialismului dialectic.

Gloria generalului nu avea nici un corespondent în lumea socialistă, orice și-ar fi închipuit slujitorii cultului liderilor comuniști. Iar venerarea foarte personală și documentată a personajului istoric respectiv era în total dezacord cu practicile oficiale. Adulația instituționalizată propusă de regim era oricând pasibilă de ridicol, pentru că nici un erou contrafăcut nu rezistă la spontaneitatea copiilor. La singura oră de informare politică de care și-a amintit doamna A., un coleg a citit integral textul din ziar, inclusiv „aplauze prelungite”, așa că discursul lui Nicolae Ceaușescu a devenit prilej de amuzament. „Diriginta s-a speriat și nu a mai reluat [experiența]”; oricum, de obicei „făcea altceva”. Nu era o alegere politică, orele de dirigenție fiind mereu o rezervă de timp pentru nevoi reale și presante (pregătiri

suplimentare, completarea unor documente sâcâitoare, organizarea unor evenimente școlare etc.). Rutina a diluat astfel până la dispariție mesajul intruziv, iar simpla omisiune s-a dovedit, din nou, salutară. Tehnică pasivă și „feminină” de evitare? Sau rețetă instituțională de supraviețuire, cu o minimă uzură personală?

În afara acestui incident, pe parcursul interviului au mai apărut câteva relatări care sugerează convingerea unei anumite inapetențe (feminine?) pentru ceea ce se numea atunci *politică*. Propria experiență de tânără directoare la o școală de țară în anii '80 poate fi un reper. Problemele efective ieșeau oricum din competența sa („gardul care se dăra, WC-ul care s-a prăbușit”). Dar relaționarea cu reprezentanții *Puterii* din sat i s-a părut și mai dificilă. Pur și simplu nu înțelegea atribuțiile fiecăruia, i se părea o povară simpla memorare a unei titulaturi sau funcții oricum ireale. Autoritatea se exercita nefiresc, livresc („venea o hârtie de la comună”). Chiar și atunci când apărea efectiv în școală „cineva de la Partid”, tot se ascundea în spatele unor discursuri prefabricate („în general, când veneau, ăștia citeau”) sau a unor cerințe fără rost. Se străduiau să fie nefirești („parcă jucau un rol”) și asta îi făcea ușor de reperat. „Tipa de la Partid” era un personaj neplăcut, care sfida realitatea precară (frigul, sărăcia, apatia generalizată) „cu haina ei de blană”. Nu reușea să fie o „doamnă”, cu atât mai puțin o „tovarășă” a celor pe care îi superviza. Nu își putea justifica prezența în școală (amenințătoare, dar pasageră). Era un antimodel, în contrast cu o directoare de școală, de exemplu, care își dovedea zilnic competența, rezolvând situații neplăcute și fiind capabilă să producă realități ameliorate, să reziste la presiuni și solicitări deviante.

Eroziunea socială provocată de politizare se infiltrasă – dincolo de creațiile exclusive ale regimului, personajele „de la Partid” sau „de la comună” – și în zonele tradiționale ale respectabilității profesionale. Astfel, chiar și „învățătoarea mai în vârstă” a eșuat în rolul de mediator între adulți și copii, intrând în logica absurdă a obedienței. În fața întregii școli adunată „în careu”, răspundea copiilor obligați să strige „salut voios de pionier!”,

224 printr-un „salut voios!” complet contrazis de rigiditatea momentului. Doamna A., proaspăt investită instructor de pionieri (doar pentru că era „mai tânără”) a izbucnit în râs. Și asta a făcut-o să se simtă îngrozitor, pentru că nimeni altcineva nu părea să sesizeze absurdul situației. De fapt, râsul a fost principalul pericol pentru ea, în situațiile tensionate politic. Groaza pare să fi fost legată aproape numai de examenele la „socialism științific”. În rest, anxiozități sau enervări difuze, oricum fără soluție.

Incidentele cotidiene intrau cumva în ordinea strâmbă a timpurilor. La o razie inopinată în școală, doi indivizi necunoscuți, „cu un aer ciudat”, au confiscat prețiosul fierbător improvizat de ceai și cafea al cancelariei, sub pretextul economiei de curent electric. Toată lumea a fost afectată și chiar pusă pe un mic război: „de ce i-ai lăsat pe ăia acolo? [în cancelarie]”, au spus colegele când au venit de la ore. „De ce n-ați ascuns cana, de câte ori v-am spus s-o ascundeți și voi ați lăsat-o la vedere?!”, a spus chiar și directoarea. Ea știa, din experiență, soluția cea mai simplă de a evita conflictele cu ei: să nu ieși „la vedere”.

La ultima vizită a cuplului Ceaușescu în Iași (în toamna lui 1987), elevii și profesorii au fost ținuti pe câmp o zi întreagă, în frig și fără nici un fel de provizii, ca să-i aplaude câteva minute pe conducătorii decrepiți și absenți, duși pe traseul festiv prestabilit. Atunci s-a simțit o iritare generalizată, dar tot neputincioasă: „toată lumea înjura, toată lumea era obosită”. Nu mai era nimic amuzant: „așa ceva nu se mai poate!”. Dar nu a fost de ajuns pentru a simți în întregime răul:

„ceea ce ne-a deranjat nu era faptul că ne-a scos [pe traseul prezidențial], ci că ne-au ținut acolo [foarte mult] și am stat fără apă, fără pâine, fără nimic”.

Oamenii acceptaseră de mult cultul Conducătorului cu toate servituțile sale, dar când decorul s-a degradat grav, s-a ajuns la un impact fizic și emoțional intratabil.

La facultate – unde a făcut și armata, altă porție de absurd – a continuat un mod de viață studios, cunoscut din anii anteriori.

De altfel, chiar se putea apela cu încredere la manualele de liceu – pentru examenul la istoria românilor, de exemplu, unde toată lumea a scos cărțile pe masă, ca să copie bucățile adecvate, iar profesorul a îndurat cu stoicism situația, prefăcându-se că citește un ziar. Era „un domn”, care povestea frumos și a pus note mari, știind bine că prezența lui nu era dorită. Fetele, nu doar că nu își luau notițe la cursurile sale, dar „unele dintre colegile mele veneau cu lucru de mână, să îndeplinească pe sub bancă”. Găsiseră o formă de protest cât se poate de apolitică (și feminină) la materiile cele mai politizate ale programei de studiu: „ziceau «ce nevoie avem de istorie, ce nevoie avem de socialism științific, ce nevoie avem de filozofie?»”.

Despre foloasele „activității politice” se știa. Ele însoțeau, de obicei, anumite personaje aflate în evidentă ascensiune. În cazul secției lor, șefa de promoție beneficiase de o deschidere a carierei neobișnuită. Directoarea liceului pe care îl absolvise fiind „mătușa ei” (cel puțin așa se știa), „a făcut-o membră de partid la 18 ani”, tocmai pentru a-i înlesni un viitor mai lin, într-un domeniu foarte competitiv (la admitere erau 11-12 candidați pe un loc, iar la repartitie erau doar câteva posturi de profesori în județ, nu era nici o șansă de intrare în oraș). Totuși, în momentul împărțirii posturilor, situația s-a tranșat pe criterii strict academice, fără a se putea invoca legendara jumătate de punct în plus de care puteau beneficia cei „cu activitate”.

Etapa următoare, după repartitia în „câmpul muncii”, a fost foarte diferită, căci exista o cenzură abruptă între realitățile din mediul universitar și cele din școlile unde erau trimiși absolvenții (de obicei, rurale). Contactele cu Universitatea nu au dispărut, dar păreau tot mai ireale. La examenul de definitivat, unde s-au prezentat doar 5-6 fete, socialismul științific chiar a făcut victime. Una dintre candidate nu a știut să spună „cine este primul ministru al României?” și a picat. De fapt, nimeni nu știa. Profesoara „a început să țipe «Cum este posibil așa ceva? Sunteți profesori»”, deci obligați să știe un lucru atât de simplu. Soluția a fost exemplară pentru obișnuințele studențești păstrate: „s-a dus cineva la

226 Secretariat și a întrebat și a venit și a spus «Dăscălescu!»”. Nu era o lecție nepregătită, ci un mod de viață brutal agresat: „Habar nu aveam. Știam numai de Ceaușescu”.

Logica școlară era tot mai greu de aplicat în viață: „mi-era rușine că predau această limbă franceză [copiilor săraci]; erau și flămânzi. Mă gândeam când o să le folosească acestor copii ce predau eu aici”. De altfel, chiar limba și cultura română erau dificil de asimilat după standardele academice. Pregătind inspecția pentru definitivat, o colegă a rugat-o să asiste la ora ei („ca acei copii să se obișnuiască cu cineva străin”). Profesoara exersa lucruri simple sau care așa păreau să fie. Le-a cerut să facă „o familie de cuvinte plecând de la cuvântul *România*”, iar copii nu reușeau să ajungă la cuvântul *român*. La întrebarea „cum se numește poporul nostru?”, nu a primit nici un răspuns. Neștiind cum să iasă din impas, a început să formuleze alte întrebări ajutătoare: „cei care locuiesc în Franța se numesc francezi, cei care locuiesc în Anglia se numesc englezi. [Deci], cum se numește poporul nostru?”. Răspunsul a depășit așteptările: „știu eu!”, se anunță în sfârșit un copil, „poporul nostru se numește *Partidul Comunist Român*”. Credea că numele partidului îl poate feri de orice greșală.

Copiii înțeleg altfel lumea și cuvintele. Ei nu gustă abstracțiunile la fel ca adulții, cu atât mai puțin cele ideologice. Cu alt prilej, la un exercițiu de gramatică în care se cerea exemplificarea sensului figurat, un copil a emis cu seninătate afirmația: „Partidului Comunist Român i-a sunat ceasul”. Profesoara nu s-a pierdut cu firea, a cerut explicații: „Dar cine este Partidul? Este el o persoană? Și de ce să-i sune lui ceasul? Este un sens figurat sau concret?”; „Concret”, au ales copii, explicând: „Da, Partidul este o persoană. Pentru că oamenii din Partid au ceas; sunt oameni bogați și au ceas”.

În ciuda aparențelor, nu capacitatea intelectuală a elevilor era marea problemă a profesorilor – unii erau mai înzestrați chiar decât ar fi bănuț proprii lor părinți – ci plasarea lor într-un mediu restrictiv și aproape incompatibil, cultural, cu referințele

școlare. Mulți dintr copiii care învățau lecții despre frumusețile Parisului nici nu ieșiseră vreodată din sat. Vizita în Iași a unor fete pe care doamna A. le-a dus să dea examen de admitere la liceul pedagogic, a fost o cotitură în viața lor. La muzeele din Palatul Culturii: „au rămas stupefiate (...); atâtea întrebări ce au putut să pună, atâta bucurie [ce aveau]”.

Nici familiile copiilor nu par să fi fost un obstacol atât de mare în calea educației; „erau oameni săraci, dar cu bun simț”. Opoziția venea, în cele mai neașteptate forme, exact din partea reprezentanților puterii politice: „activiști mărunți”¹, trimiși ocazionali „de la Partid” sau rezidenți de durată în centrele de putere sătești. Își dovedeau frecvent incultura, prostia, reaua-voință.

Prilejurile nu lipseau și cu cât „indicațiile” veneau mai „de sus”, cu atât mai paralizante erau reacțiile lor. Campania pentru dezarmare și pentru interzicerea armelor nucleare, din anii '80, a ajuns în sat într-o formă stranie. Într-o dimineață, toți copii adunați în curtea școlii au trebuit să strige „Jos bomba cu neuroni!”, de ieșeau bătrânii la porți să vadă ce se întâmplă, de ce strigă. La aceeași oră, în toate școlile din comună, a avut loc același „miting” de protest, în care *neutronii* nu au reușit să intre în lozinci, din cauza *neuronilor* (lipsă, în opinia doamnei A.). La ultimul

-
1. Am parafrizat lucrarea editată de Zoltán Rostás și Antonio Momoc, *Activiști mărunți. Istorii de viață*, Curtea Veche, București, 2007. De fapt, citind mărturiile din acest volum, se poate spune că ei înșiși nu se vedeau defel ca fiind „mărunți”, erau pătrunși de importanța misiunii și a eficienței lor. Iar căderea regimului Ceaușescu nu a reușit să înlăture această percepție. Comparatia cu ceea ce a urmat fiind făcută, de obicei, în detrimentul realităților post-comuniste, privirea retrospectivă le confirmă, o dată în plus, rolul avut și stima de sine. Pare că le este imposibil să se extragă complet din clișeele propagandistice ale epocii, comunicarea lor pe teme foarte omenești (casă, copii, serviciu, călătorii, bani etc.) fiind mereu bruiată de formule uzuale în acea perioadă. Unii chiar țin, din senin, cursuri scurte de patriotism, istorie națională, economie politică sau relații internaționale, de care nu se pot desprinde.

228 Congres al Partidului, în 1989, s-a decis că „el [Nicolae Ceaușescu] trebuia ales de jos în sus”. De la Consiliul județean a venit „o doamnă” care a organizat evenimentul în cancelarie. Erau doar 2-3 membri de Partid. Colegii au obiectat („n-am înțeles ce-l alegeam, președintele țării sau secretar general”), nu erau siguri că au dreptul să voteze pur și simplu ilustrul personaj. Dar doamna nu s-a preocupat de legalitate, ci de scenariu: „cred că știți care este procedura. Cineva dintre dumneavoastră face propuneri, votăm și apoi vom striga *Trăiască... cine iese*”. După vot, „a trebuit să ne ridicăm în picioare și să strigăm *Ceaușescu PCR!, Ceaușescu și poporul!*”. Dar oamenii erau împietriți de absurdul situației, „nu porneau să strige”. La care „tipa de la Partid” a zis șefei organizației de Partid din școală: „dați tonul!”, continuând: „trebuie să aplaudați! Nu stați așa, ca morții!”. Doamna A. a trăit, din nou, într-o singurătate perplexă, acele minute lungi care ieșeau din orice logică: „mi-era frică, am să încep să râd și nu am să mă pot opri și o să mă închidă. Încercam să mă gândesc la ceva trist, nu am scos un cuvânt. A fost cea mai penibilă chestie pe care am trăit-o în învățământ”. Mica răzbunare a profesorilor nu a reușit: „tovarășă, știți, nu avem lemne pentru iarna asta”. Nu au primit nici un răspuns.

Au mai fost și alte întâmplări de același gen. Un individ „de la comună” i-a reproșat că sunt frunze uscate în curtea școlii, ceea ce nu e bine, că trece tovarășul Ceaușescu la vânătoare și le vede din elicopter! Au trebuit măturate. Nici de această dată replica profesorilor nu a mai ajuns la responsabilii politici: „păi trebuia să spuneți că se vede și veceul” din paie („originalul” se prăbușise în ziua când doamna A. fusese numită directoare). Pentru *Cântarea României*, un tovarăș i-a cerut să organizeze o participare artistică din partea localității. I s-a părut prea de tot să caute „flăcăi și fete” cu potențial artistic prin sat, așa că s-au sfătuit să facă ei, colegii, „ceva”. Fiind mai multe „fete” decât „băieți”, dansurile erau excluse. Talentul muzical lipsea, așa că au hotărât să fie o „brigadă artistică”. Textele nu erau o problemă, existau broșuri adecvate. Trebuiau doar să nu-și dea prea mult silința, să nu

aibă cumva succes și să fie nevoiți apoi să evolueze în faza următoare a competiției. Ceea ce s-a și întâmplat, pentru că publicul adunat la căminul cultural din comună și-a luat în serios rolul de selecție, susținând artiștii locului.

Dar activiștilor le era mai ușor să trăiască în zona absurdului decât în cea a normalității, care era ceva mai complicată. Un timp s-a vorbit despre mutarea profesorilor în satul unde predau și schimbarea corespunzătoare a adresei de domiciliu. Apărarea a fost exemplară. Pe de o parte, la sfatul părinților, doamna A. își lăsa mereu buletinul de identitate acasă, ca să nu ajungă pe mâna autorităților. Pe de altă parte, colegele mai experimentate au provocat primarul la o discuție fără ieșire: „noi venim în sat, dar să ne dați și nouă locuință” (în faimoasele „blocuri ale specialiștilor”, care erau deja ocupate). Aplicând cu falsă inocență logica discursului de Partid, care exalta confortul oferit cetățenilor, profesoarele au epuizat rapid subiectul, știind că primăria nu avea resurse și nici disponibilitate să pună în aplicare această fantezie. Directivele „de sus” au eșuat iar în fața condiționărilor locale. Sistemul însuși se împotriva aplicării în detaliu a programelor politice incoerente, iar atunci când intuiau astfel de contradicții, oamenii negociau pe toate tonurile cu reprezentanții puterii. Erau momentele când se vedea cel mai clar că „cei de la conducere” nu făceau față misiunii lor, că „erau slab pregătiți, [chiar] și politic, [că] nu știau să vorbească”. Și că nu-și puteau reprimă antipatia față de intelectuali.

3. Arta supraviețuirii

Doamna B. a avut alt parcurs, cu o experiență de viață mai variată. Și-a început povestea pe un ton șagălnic, dar cu detalii biografice foarte precise:

„Eu? despre mine? A, nașterea mea-i c-o problemă. Eu-s născută în 13 iulie 194..., dar în acte sunt în 12 iulie. Pentru că tatăl meu

era pe front când m-am născut eu, fratele mai mic al tatei s-o dus la primărie să mă declare. Și el a spus «cum s-o trecem în 13? După ce-i că fată, îi mică, îi urâtă, s-o mai trecem și-n 13? Hai s-o punem pe 12»”.

În subtext, anecdota sugerează – dincolo de valorizarea preferențială a genului masculin – o remarcabilă prețuire a propriei sale istorii de viață.

Pentru a explica numele anterior căsătoriei, doamna B. a deschis un adevărat roman de familie, începând cu fondatorul, bunicul său, aromân din Bulgaria. Făcând parte dintre liderii unei răscoale anti-turcești, a trebuit să plece din sat și a venit în România. În micul oraș moldovenesc unde s-a stabilit, până la urmă, el și copiii săi „au construit și au avut moară, cinematograf, cofetărie, hambare pentru depozitat cerealele și depozite de cherestea”. Casele și acareturile lor ocupau aproape o stradă întregă.

Acești oameni întreprinzători au traversat vremuri complicate. O mostră: certificatul de naștere al tatălui său, ca și cel al unui unchi mai mare, era scris „în turcă și franceză”, bunicul fiind supus otoman. Pentru această familie, necazurile au început în timpul războaielor balcanice, când capul familiei și băiatul său cel mai mare au fost internați în lagăr. Frații tatălui par să fie, de fapt, miezul povestirii. Chiar și memoria celor dispăruți înainte de vreme s-a păstrat cu grijă. Autoarea a primit, de altfel, numele uneia dintre cele două fete ale bunicilor, care decedaseră de timpuriu. Iar mama sa, „întotdeauna când făcea pomenirile la biserică, îi trecea și pe frații ăștia”. Familia adunase o arhivă proprie, dar din actele rămase acasă „în timpul refugiului” din cel de-al Doilea Război Mondial, multe s-au pierdut. Odată cu ele, detaliile cronicii de familie s-au șters („am pașaportul bunicii, dar nu am numele ei dinainte de căsătorie”), nu și conștiința apartenenței sau a valorilor sale. În afara unui unchi plecat în Franța la sfârșitul anilor '20 pentru a studia medicina și care a rămas acolo, ceilalți au ales studiile ingineresti. Tatăl doamnei B. a preluat afacerile familiei, susținându-și financiar toți frații.

Opțiunile de viață nu s-au aliniat însă mereu investițiilor profesionale: unchiul „care a făcut mecanică, nu a lucrat nicio dată la stat. Nu s-a încadrat niciodată în regimul acesta de disciplină. El s-a ocupat de moară și după aceea a fost casnic. Deci, după ce s-au naționalizat și s-au desființat afacerile familiei, el a stat acasă. A lucrat mătușa [la serviciu] și el făcea mâncare, făcea dulciuri, era un cofetar extraordinar. Cele mai teribile torturi, îmbrăcate în glazură care mai de care mai grozavă, le făcea unchiul ăsta”. Era o extravaganță, o încălcare a normelor în uz, care distribuiau invers rolurile de gen, cu femei gospodine și bărbați care merg la lucru să-și întrețină familia. În mod sigur, nu era o situație comodă, iar scuza inadaptării nu spune totul. Unchiul și-a plătit această inedită formă de libertate prin devotamentul față de familie, pentru care și-a descoperit măiestrii de bucătar și cofetar. „Serviciul” lui era să-i răsfete – un lux care ieșea complet de sub autoritatea regimului comunist. Iar reușita produselor culinare elaborate, de casă, chiar pare să fi fost o formă de consacrare socială, paralelă excelenței profesionale. Cu altă ocazie, doamna B amintește de o anume „tanti (...)”, acea învățătoare care făcea mâncăruri și dulciuri extraordinare”, prețuind parcă mai mult virtuțile sale gospodărești decât pe cele didactice.

Tatăl a găsit însă o cale de a-și continua viața de comerciant, chiar după desființarea afacerilor proprii. Era priceput și necesar. Cunoștea limbile rusă, bulgară „și altele”, avea experiență și reputația unui om serios. El este, fără îndoială, personajul preferat. „N-a făcut decât șapte clase, după care a trebuit să muncească și a muncit. [Dar] cât știa tatăl meu, n-au știut alții cu facultăți făcute”. Pentru nimeni altcineva doamna B. nu are atâtea cuvinte de laudă: „el n-a băut niciodată”, era „un om foarte bun la suflet”, „scrisa foarte frumos, socotea foarte bine” și, mai ales, a fost un adevărat cavalier. Și-a salvat viitoarea soție din lagărele germane, iar în frumoasa poveste de dragoste a părinților, devotamentul său pare greu de crezut altor generații: „foarte mult s-au iubit părinții mei și pentru tata cel mai prețios om pe lume a fost maică-mea”. Între ritualurile de familie, care înregistrau cu grijă

232 evenimentele și persoanele relevante, relația lor exemplară a fost omagiată decenii în șir: „noi sărbătoream întotdeauna (...), ziua căsătoriei părinților”.

Intrarea mamei sale în familie a fost o urmare neprevăzută a celui de-al Doilea Război Mondial. Era din Rusia, iar căsătoria a complicat, din nou, destinul familiei:

„în perioada care a urmat, în permanență, indiferent de regimul care s-a stabilit, de guvernări, de conduceri, de nu știu ce, am avut probleme. Mama avea un frate rămas în Crimeea și bunicii erau acolo. Tata avea un frate în Franța. Noi întotdeauna am fost la mijloc”. Urmările au fost de durată, condiționând viața tuturor:

„din [ori]ce parte bătea vântul, noi trebuia să stăm cumiști și la locul nostru. De asta am și fost crescuți în spiritul ăsta al respectului față de lege, față de autorități, da, ca să nu ieșim în față nici într-un fel, pentru că trebuia să ne ducem viața mai departe (...). Și, în condițiile astea, nu pot să spun că am dus lipsă, dar nici nu ne-am lăfăit”.

Această învățătură de viață explică mult din cotidianul cenușiu, dar rezistent, al vieții din timpul regimului comunist: neimplicarea, neieșitul în evidență, moderația, limitarea riscurilor sociale și profesionale, capitalizarea discretă a resurselor. Auto-disciplina impusă astfel era în acord cu autoritarismul vremii și a fost compensată prin strategii tradiționale de asociere și întruajutorare. O întreagă rețea de cunoștințe, rude, prieteni, vecini sau doar oameni care proveneau din aceeași localitate furniza aproape orice fel de servicii tranzacționând, printr-o veritabilă bursă a referințelor și intervențiilor personale, informații, slujbe, înrudi, beneficii și, mai ales, statut social. Această plasă de relații a fost, în cazul doamnei B., creația tatălui și a unchilor săi:

„Academicianul X. a fost cununat de fratele tatei, iar fiica lui (...) a fost botezată tot de el. La fel și familia Y., ca și mulți fini din ăștia care mai târziu au venit la Iași și au avut poziție în învățământul

superior. Se cunoștea tata foarte bine cu foarte mulți dintre cei care au plecat din orașul [copilăriei sale]. Am simțit și eu această ocrotire din partea unor personaje care au trăit o vreme acolo”.

Practic, deși familia „a pierdut tot” o dată cu venirea comuniștilor (afacerile și proprietățile), a reușit să-și convertească fosta prosperitate în respectabilitate, intrând în cea mai onorabilă arie a societății, aceea a lumii universitare și academice. Noul capital a fost asigurat și stabilizat, fiind transmis cu succes generațiilor următoare prin educație, dar și prin achiziționarea unei locuințe proprii în zona rezidențială a orașului, unde locuiau familii de profesori universitari, doctori, avocați sau înalți funcționari ai urbei.

Renunțarea la promovări spectaculoase nu oferea însă garanții absolute. Familia a avut un deținut politic. Unchiul respectiv, „om de viață, de petreceri” și-a organiza o aniversare de ziua onomastică, alături de prietenii săi, oameni importanți în oraș, „la care s-a cântat *Deșteaptă-te Române!*, *Vânticel de primăvară* și [alte] cântece din astea patriotice, plăcute”. A fost denunțat de finul său din vecini, ceea ce s-a înregistrat ca atare în dosarul procesului, pe care familia l-a putut vedea abia după 1990. Rețeaua de cunoștințe și înrudiri dădea uneori greș.

Coincidența care a făcut să aibă un părinte din Rusia nu a fost chiar atât de potrivită, pe cât am putea crede, cu noul regim politic. De fapt, abia în 1954 (nu imediat după moartea lui Stalin) și-au putut cunoaște rudele din Uniunea Sovietică. Atunci a venit, în sfârșit, bunica. A stat mai mult timp și astfel tânăra generație a putut descoperi, efectiv, sunetul unei limbi până atunci străine:

„La noi în casă nu se vorbea rusește. Pentru că mama [era cea care] trebuia să învețe românește. Mama a învățat cu mine, din clasa I, scrierea românească. Avea un ușor accent rus. Dar noi rusă n-am învățat decât la școală și eu și sora mea, din clasa a IV-a până am terminat liceul și doi ani de facultate. (...) Eu [chiar] mă descurc în limba rusă”.

234 Rudele din Occident, oricât de rău cadrau cu politica vremii, au fost mult mai utile și au ajutat familia să traverseze lipsuri și restricții dificile. Imediat după război, în timpul secetei și al foametei din Moldova, copiii au fost salvați deopotrivă de Crucea Roșie și de pachetele trimise de unchiul rămas în Franța. Erau vitale. Când a făcut scarlatină, la câțiva ani după război, doamna B. s-a vindecat cu penicilina trimisă din Franța. Pe atunci, antibioticele, recent descoperite, ajungeau foarte greu în țară. Dar prețul plătit pentru vindecare a fost – dincolo de groaza injecțiilor – dureros: părinții i-au confiscat prețioasa colecție de creioane, primite tot în Franța: „mi-au luat creioanele colorate toate, toate, toate și cărțile și tot ce-am avut eu la dispoziție în perioada cât am fost bolnavă și le-au ars, au spus că să nu se îmbolnăvească și alți copii de la creioanele mele colorate”.

Era un gest extrem, nu doar emoțional, ci și economic. Părinții știau să exploateze cu ingeniozitate și determinare toate resursele disponibile, deprindere transmisă și copiilor, dar deja de neînțeles pentru nepoți:

„Erau cartele pentru alimente, pentru haine. Îmi aduc aminte de cuvintele acestea: «am luat material [textil] pe puncte». (...) și acum, la mine în casă, eu am fețe de masă făcute din «materiale luate pe puncte». Erau sub formă de șervete la care mama le punea câte o danteluță, le îmbina, le făcea fețe de masă. Batiste, tot așa, la metru se cumpărau. Deci eu am fețe de masă [de atunci] pe care le folosesc la bucătărie. Nu-i plac fiicei mele deloc, a zis că parcă pun batiste pe masă. Dar (...) vă dați seama că materialul ăla rezistă de atâta amar de vreme?”.

Modestele șervete sunt, în sine, o lecție clasică de economie casnică. Ca și aprecierea asociată pentru abilitățile culinare și cele didactice (intelectuale), ele sunt o dovadă că principiile educației feminine de tip burghez și central-european¹ au

1. Mai precis, modelul de origine este specific culturii urbane germane (vezi, de exemplu, Nancy R. Reagan, *Sweeping the German Nation*.

traversat, cu puține amendamente, o succesiune încă neîncheiată de epoci și regimuri politice.

4. Politica modelajului

Din aceste succinte relatări ale relatărilor, se pot observa, în primul rând, topicele lipsă. Pentru cei familiarizați cu axiomele istoriei comunismului, ale feminismului sau ale educației postbelice, interviurile par cel puțin incomplete. Lipsește discursul de autovictimizare, dar și autosituarea bine precizată în cuprinsul genului¹ feminin; lipsesc referirile directe la cunoscutele politici „pentru femei” promovate de regimul comunist².

Domesticity and National Identity in Germany, 1870-1945, Cambridge University Press, 2007), fiind larg răspândit în Europa centrală și central-răsăriteană.

1. Femeile intervievate de Alain Touraine și echipa sa în 2004-2005 au manifestat aceeași tendință, luând prin surprindere cercetătorii: „ceea ce am auzit noi a fost cu totul altceva decât fuseserăm pregătiți să auzim. Femeile spun «eu sunt femeie» și nu «eu sunt o victimă»”, cum afirmau în numele lor atâția bărbați și atâtea femei” (Alain Touraine, *Lumea femeilor*, traducere de Magda Jeanrenaud, Grupul Editorial Art, București, 2007, p. 65). În cazul nostru, afirmația „eu sunt femeie” este mai puțin tranșantă. Doar anecdota doamnei B., despre nașterea sa, ne pune explicit în fața unei astfel de autoidentificări (o evidență de ordin biologic, mai mult decât asumarea unui gen construit social). În rest, discursul său conturează doar indirect un anume univers feminin (amintind de căsătorie, copii, talente culinare). În cazul doamnei A., se poate identifica o apartenență de grup feminină, mai curând adolescentină și profesională (colegele de facultate sau de cancelarie, „noi, fetele”), care nu intră în conflict cu genul opus, dimpotrivă, îl menajează („băieții erau mai puțini”).
2. Se consideră că, în timpul regimului comunist, deși s-au prevăzut „în legislația țării o seamă de drepturi pentru femei și a sporit gradul lor de participare la activitatea economică, politică și culturală, nu s-a ajuns la o reală emancipare a acestora. Femeile angajate în diferite domenii au rămas mai departe suprasolicitate de sarcini de familie și

236 Se pare că lectura adecvată pornește, de această dată, de la o aparentă inversare a termenilor de referință. Este doar aparență, pentru că trăsăturile definitorii ale epocii nu sunt negate, ci au o existență interiorizată sau poate indiferentă, oricum nenumită. Aceste femei nu se plâng de dubla povară a muncii în casă și în afara ei (la serviciu); nu vorbesc despre nevoia de emancipare, ci despre continuitate și adaptare (vizibile cu precădere în discursul doamnei B.), despre nevoia de confort și promovare. Doamna A. a insistat pe acest ultim aspect, mai presant pentru ea decât orice alt aspect represiv al regimului:

„Din '81 până în '90 nu s-a dat nici un fel de concurs pe post. Totul a fost blocat. (...) mi s-a părut o mare nedreptate (...) pentru că eu voiam să ajung undeva mai sus și nu reușeam. A fost rău (...) oamenii [din sat erau] foarte săraci și era o navetă grea”.

Nicăieri nu se menționează ceva despre viața lor intimă, complet separată de orice formă de relaționare publică, trecută sau prezentă. Era de așteptat, de altfel, ca un specific al profilului cultural și generațional în care se încadrează (dominat de pudoare, exersat în evitarea subiectelor considerate fie prea personale, fie chiar „vulgare”). Cu anumite precauții, au făcut unele referiri afective moderate (aproape depersonalizate), în registre dintre cele mai predictibile, vizând relațiile cu părinții, familia în general, colegii, vecinii sau elevii. Dar, în mod neașteptat, au găsit prilejul să marcheze atașamente certe pentru anumite simboluri sau definiri identitare, românești (aprecierea doamnei B. pentru cântece patriotice, de exemplu), dar nu numai. Doamna A.

de altă natură, serviciile sociale s-au dovedit cu totul insuficiente, iar în ceea ce privește orientarea politicii de natalitate și calitatea întreținerii numărului mare de copii abandonati, România se situa printre ultimele țări din Europa. În sfârșit, datorită unei viziuni eronate în realizarea egalității în drepturi acelor două sexe, s-a ajuns la promovări artificiale și pe baza unor criterii politice sau de formală reprezentare etnică și profesională”; vezi Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu (editoare), *Lexicon feminist*, Polirom, Iași, 2002, p. 208.

și-a explicat opțiunea sa foarte timpurie și durabilă pentru Franța prin aceea că „francezul, ca tip, este extraordinar de simpatic”, că „reprezintă o națiune superioară”, că „francezii [sunt] un popor care luptă pentru dreptate”.

În ciuda unei propagande agresive, care a durat decenii în șir, relatările lor nu intră deloc în logica marxistă a claselor, a maseilor sau a „luptei de clasă”, care au fost, se pare, cele mai artificiale componente ale „limbajului de lemn” din epocă. În schimb, experiența personală le-a făcut să sesizeze marile rupturi ale ritmului de viață între sat și oraș (doamna A.) sau diferențele insurmontabile dintre micile târguri de provincie și **Orașul** prin excelență. Doamna B., invitată de o rudă apropiată să revină în localitatea de origine, pentru a salva astfel o parte din moștenirea familiei, a descris cu oroare această imposibilitate:

„Noi [ea și sora ei] n-am vrut să ne întoarcem acolo. Adică urma să ne lăsăm noi familia, serviciile [pe] care le aveam și să ne întoarcem [acolo]. Eu am iubit orașul [acela], dar pentru mama (...) era o groapă, era un târg nenorocit (...) în care nu aveai viață”.

Pentru ambele persoane intervievate, școlarizarea performantă a fost calea definirii de sine. Notele mari pe care le-au primit de la profesori de-a lungul timpului au probat, în final, o anume opțiune de viață, pentru autonomie și respectabilitate profesională, pentru sobrietate și preferința pentru consumul „bunurilor culturale”, în detrimentul celor materiale. Ambele persoane manifestă ostilitate pentru opulență („nu ne-am lăfăit”), ceea ce le protejează, poate, de regrete. Școlile făcute serios au fost, pentru amândouă, calea cea mai sigură de afirmare socială. Nu era una facilă, așa cum ar fi fost traseele prescurtate de ascensiune socială practicate în epocă („activitate politică”, mariaje de circumstanță sau altele). Munca, perseverența și probarea unor aptitudini intelectuale remarcabile au înnobilit parcursul lor. Se înscriau în aceeași logică „burgheză” și urbană a meritocrației intelectuale, care a supraviețuit tuturor regimurilor politice din ultimul secol. Studiile nu ar fi fost suficiente pentru reușita fetelor

238 din acei ani. Sprijinul tacit al familiei le-a însoțit întreaga viață, iar educația școlară sau profesională nu a făcut decât să consolideze valorile sale, mai ales că, în ciuda succesului profesional, era în continuare necesar. În cazul doamnei A., neplăcerile navei au fost cert atenuate de locuirea cu părinții (care continuă), iar în cazul doamnei B., proximitatea fizică a părinților a contribuit efectiv la ușurarea sarcinilor gospodărești, inclusiv la creșterea copiilor (mama sa a fost întotdeauna casnică). Dincolo de aspectele materiale, viața în acord cu valorile generației anterioare a fost, se pare, un suport afectiv benefic, care atenua mult din tensiunile „încadrării” în normele sociale și instituționale ale vremii.

Biografiile invocate în aceste interviuri nu au un curs distinct, nu duc la o destinație cunoscută, nu oferă concluzii. Nici nu ar avea cum, pentru că sunt, de fapt, rememorări provocate, recuperări secvențiale, condiționate de reținerile interlocutoarelor în fața ideii de „interviu”. În cea mai mare parte, au fost, probabil, amintiri deja exersate, fixate ca și reprezentări ale propriilor istorii, confirmate de cunoscuți sau de actele familiei. Nu respectă logica postumă și livrească a cronologiei, ci necesitățile afective ale indivizilor, care își invocă semenii prin asocieri indiferente la spațiul și timpul real. Sunt relatări care evită să menționeze trăiri intense, mai ales negative, construind din episoade dispartate o lume aproape aseptică, rațională, temperat pozitivă și foarte aproape de ceea ce ea „ar trebui să fie”. Tonul povestirii a modelat discret conținutul, în acord cu reprezentările de durată ale autoarelor și cu uzajele epocii invocate. Cât prezent și cât trecut cuprind aceste amintiri, rămâne încă de văzut, poate cu ajutorul altor femei și al altor istorii.

Bibliografie

- Banuș, Maria, *Însemnările mele, 1945-1999*, Cartea Românească, București, 2014.
- Bentoiu, Annie, *Timput ce ni s-a dat. Memorii*, vol. I.: 1944-1947, vol. II: 1947-1959, Humanitas, București, 2007, 2009.

- Blandiana, Ana, *Fals tratat de manipulare*, Humanitas, București, 2013.
- Buzea, Constanța, *Creștetul ghețarului. Jurnal, 1969-1971*, Humanitas, București, 2009.
- Dragomir, Otilia; Miroiu, Mihaela (eds.), *Lexicon feminist*, Polirom, Iași, 2002.
- Gheo, Radu Pavel; Lungu, Dan (eds.), *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism*, Polirom, Iași, 2008.
- Jela, Doina, *Telejurnalul de noapte. Jurnal*, Polirom, Iași, 1997.
- Lungu, Dan, *Povestirile vieții. Teorie și documente*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2003.
- Lungu, Dan, *Sint o babă comunistă*, Polirom, Iași, 2007.
- Nanu, Adina, *Călătorie în jurul casei mele*, Editura Compania, București, 2008.
- Petrescu, Ioana Em., *Jurnal (1959-1990)*, Paralela 45, Pitești, 2005.
- Reagin, Nancy R., *Sweeping the German Nation. Domesticity and National Identity in Germany, 1870-1945*, Cambridge University Press, 2007.
- Rostás, Zoltán; Văcărescu, Theodora-Eliza (editori), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, Curtea Veche, București, 2008.
- Rostás, Zoltán; Antonio Momoc, Antonio (eds.), *Activiști mărunți. Istorii de viață*, Curtea Veche, București, 2007.
- Șerbănescu, Tia, *Femeia din fotografie. Jurnal, 1987-1989*, Editura Compania, București, 2002.
- Touraine, Alain, *Lumea femeilor*, traducere de Magda Jeanrenaud, Grupul Editorial Art, București, 2007.
- Voinescu, Alice, *Jurnal*, vol. I-II, Polirom, Iași, 2013.

„Emanciparea prin muncă” și reconstrucția statutului femeii: o privire dinspre postcomunism

Alina-Mery Hurubean

Abstract: The domestic work, seen as a hypostasis of the labour of care performed within the family mainly by women, becomes a referential field of research with significant economic and political stakes, lying at the very core of today's debates around restructuring the social protection systems and reformation of welfare regimes.

This paper attempts to identify the mechanisms through which the state and its public policies reproduce and enhances traditional/conservative cultural models on gender roles and asymmetric social relations between men and women, also they reproduce the restrictive force of classic dichotomies between public-private life or productive-reproductive work. Despite the stated principle of gender equality, conservative cultural models on gender roles and public policies maintain hierarchies and gender disparities in Romanian society. The paper aims to show that a real increase in the employment rate for women and for increase their

participation in public life can be achieved only if accompanied by policies to balance the professional with personal/family life and welfare regimes based one quality in gender relations.

Keywords: gender equality; work-life balance; productive work and reproductive work (care work); paid and unpaid work; cultural patterns

1. Introducere

În România, în cei douăzeci și cinci de ani de tranziție, cu schimbările, crizele și instabilitățile specifice acestei perioade, problemele sociale și personale au fost și sunt trăite intens, uneori dramatic, atât de către femei, cât și de către bărbați, constrânși să răspundă provocărilor unei societăți dinamice, aflate în plin proces de remodernizare. În cursul acestor procese de schimbare, care produc mutații vizibile pe piața muncii, bărbații sunt în continuare avantajați, atât pentru faptul că nu își asumă „dubla zi de muncă” (ce revine, aproape invariabil, în sarcina femeilor, în baza rolului de gen tradițional), cât și pentru că sunt mai bine valorizați social prin întreg arsenalul mecanismelor socializării de gen diferențiate.

Încă din anii '70, studiile feministe și cercetările cu privire la dinamica relațiilor sociale dintre sexe arată că problematica egalității între femei și bărbați este necesar să fie abordată la intersecția dintre spațiul public și cel privat pentru că inegalitățile din zona vieții private se proiectează, inevitabil, și se consolidează în sfera muncii profesionale și a vieții publice¹. Prin această abordare, munca de îngrijire („care”) este scoasă din

1. Laura Bereni, Sébastien Chauvin, Alexandre Jaunait, Anne Revillard, *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre*, Éditions De Boeck Université, Bruxelles, 2011, p. 110.

242 orizontul vieții private pentru a contribui la punerea în discuție a fundamentului sistemelor de protecție socială și a felului în care acestea sunt construite pe modelul diviziunii sexuate și inegalitare a muncii.

Cercetările comparative arată că, în majoritatea țărilor europene, precum și în România, se păstrează patternul cultural tradițional cu privire la rolurile de gen în raport cu munca domestică (munca re-productivă sau de îngrijire). Acest tipar se concretizează în faptul că familia și îndeosebi femeile rămân principalii furnizori ai serviciilor de îngrijire și de bunăstare. Această stare de fapt arată că problematica articulării muncii productive cu activitățile de îngrijire nu este rezolvată, iar regimurile europene ale bunăstării, cu excepția țărilor nordice, dau un răspuns încă incert la subiectul inegalităților de gen din sfera vieții publice și private (inegalitățile de gen în raport cu munca productivă și munca de îngrijire). Constatarea acestei realități problematice a determinat ca munca domestică, privită ca ipostază a muncii de îngrijire prestate în interiorul familiei, în principal de către femei, să devină un câmp de cercetare referențial, cu importante mize economice, politice și sociale. Astfel, munca de îngrijire devine o temă centrală în cadrul dezbaterilor actuale cu privire la restructurarea sistemelor de protecție socială și de reformare a regimurilor bunăstării din perspectiva egalității de gen, precum și a cercetărilor referitoare la mecanismele construcției identitare a statutului femeilor.

În cadrul acestei lucrări, argumentația teoretică se structurează în jurul unui set de întrebări, precum: *Care sunt aspectele problematice în raport cu munca și piața muncii din perspectiva (in)egalității de gen? Care sunt mecanismele sociale, culturale și politice care contribuie la (re)producerea diviziunii sexuate a muncii și la conservarea inegalităților de gen din sfera vieții publice și private în societatea românească postcomunistă? Cum se transformă diferențele între sexe în inegalități de gen? Ce sunt politicile de „reconciliere”*

între munca profesională și viața de familie/personală? Cum pot aceste politici să reducă inegalitățile de gen în raport cu munca, în condițiile în care modele culturale sunt rezistente la schimbare? 243

Obiectivul privind creșterea ratei de participare a femeilor pe piața muncii în România sau „emanciparea prin muncă” a femeilor, ca reflex al alinierii la politicile europene actuale, este un obiectiv fezabil doar dacă este susținut prin politici coerente, contextualizate sociocultural, de armonizare a vieții profesionale cu viața de familie/personală și de configurare a regimurilor bunăstării pe baza egalității de gen. Ipoteza de lucru care stă la baza acestui studiu se referă la faptul că absența politicilor de suport a pieței muncii, care să se adreseze deopotrivă femeilor și bărbaților, conduce, în fapt, la perpetuarea și conservarea inegalităților de gen în raport cu munca, precum și la alte dezechilibre de ordin demografic (scăderea natalității), în ciuda idealului emancipator al politicilor de ocupare. Cu alte cuvinte, dezideratul „emancipării prin muncă a femeilor” nu conduce, automat, la o egalitate de gen substanțială, cu atât mai puțin cu cât politicile privind piața muncii sunt concepute pe modelul cultural masculin, luat ca standard de referință. Acest fapt este confirmat și de politicile emancipării femeii în perioada regimului comunist, din experiența cărora, se pare că nu am extras încă lecțiile necesare, ci reproducem, din reflex, aceleași practici sociale, legitimate prin modelele culturale conservator-patriarhale.

În acest studiu analizez, așadar, raportul muncă productivă-muncă reproductivă, ierarhizarea și valorizarea lor inegală, mecanismele socioculturale de conservare a inegalităților de gen în raport cu munca, precum și consecințele acestora în planul opțiunilor de carieră-viață feminine, plasate în contextual societății românești postcomuniste.

2. Inegalitățile de gen în raport cu munca productivă și munca domestică/de îngrijire – un dezechilibru social structural

Inegalitățile de gen structurale în raport cu munca, puse în evidență de cercetările existente în domeniul sociologiei muncii și al politicilor publice, care integrează perspectiva de gen, aduc în atenție trei niveluri problematice (generatoare de inegalități de gen)¹:

- a) *munca remunerată și munca neremunerată* sau diviziunea sexuală și inegalitară a muncii;
- b) *accesul și menținerea pe piața muncii*, care oferă, în aparență, egalitate de șanse pentru ambele genuri, însă problema se pune diferențiat și inechitabil pentru femeile care au copii, mult mai predispuse la retragerea de pe piața muncii sau la acceptarea unui orar de muncă parțial (*part time*), care le afectează veniturile pe termen lung;
- c) *situația pe piața muncii* stă sub semnul inegalității pentru faptul că se mențin *diferențieri de salarizare* între femei și bărbați în favoarea acestora din urmă, în toate țările europene; fenomenul numit „plafonul de sticlă” este prezent în majoritatea domeniilor profesionale și se manifestă ca inegalitate de gen ierarhică, concretizată în prezența redusă a femeilor în poziții superioare în cadrul organizațiilor, ca rezultat al unui cumul de factori, care devin surse ale discriminării indirecte a femeilor²; *hărțuirea sexuală*, deși combătută prin legislație specifică, este rareori reclamată și sancționată, în bună parte din cauza informării precare cu privire la acest subiect sau al culpabilizării sociale a victimei, în cele mai multe cazuri³;

1. Margaret Maruani, *Travail et emploi des femmes*, troisième édition, Éditions La Découverte, Paris, 2006, p. 59.
2. Laura Bereni *et al.*, *op. cit.*, p. 139.
3. Raportul FEMINA, *Cercetare națională asupra discriminării de gen pe piața muncii din România*, INSOMAR, București, 2011, p. 8.

„concilierea” între profesie și viața privată/de familie rămâne la nivel de deziderat în România și în multe țări europene, fiind corelată cu presuposițiile referitoare la diviziunea sexuală a muncii în familie și cu asumarea, mai curând, personală și familială decât publică (prin servicii specializate) a activităților de îngrijire a persoanelor dependente¹.

Munca domestică sau munca re-productivă (incluzând menajul, întreținerea casei, pregătirea mâncării, îngrijirea și educația copiilor, îngrijirea persoanelor dependente) este considerată munca din spatele muncii productive (remunerate și vizibile). Chiar dacă există deosebiri de vederi între teoreticieni cu privire la mizele economice și soluțiile posibile cu privire la valorizarea muncii domestice, pot fi identificate puncte comune cu privire la conținutul specific al acesteia, munca domestică cuprinzând orice tip de muncă, realizată gratuit pentru ceilalți, în cadrul cuplului și al familiei, în numele naturii, al dragostei sau al datoriei materne². În majoritatea țărilor europene, munca reproductivă este prestată ca și muncă neremunerată sau „dubla zi de muncă” ce revine, prin tradiție și aproape în exclusivitate, femeilor, în condițiile în care multe dintre acestea sunt active pe piața muncii. Munca domestică nu se bucură de aceeași valorizare socială precum munca remunerată. Performanța în muncă și veniturile asociate muncii reprezintă, în societatea modernă actuală, criterii de apreciere a succesului și a reușitei în viață, or *munca domestică rămâne în zona invizibilă, neremunerată și slab valorizată social*. În condițiile în care această muncă nu este normată social și nu este inclusă în fundamentarea unor drepturi sociale, ea generează și întreține situații de dependență economică și risc de pauperizare la care sunt expuse multe categorii de femei și, în principal, femeile casnice, femeile din mediul rural, femeile fără nici un fel de studii, femeile fără diplomă, femeile care

1. Nicole Gadrey, *Travail et genre. Approches croisées*, L'Harmattan, Paris, 2001, pp. 25-34.

2. Laura Bereni *et al.*, *op. cit.*, p. 114.

246 lucrează cu jumătate de normă, cele care își întrerup cariera, familiile monoparentale conduse de femei etc.

Lipsa concilierii dintre muncă și viața de familie conduce la scăderea performanței, a eficienței și a satisfacției muncii și, în același timp, este considerată un *factor de discriminare indirectă a femeilor pe piața muncii*¹ pentru cel puțin trei motive: a) accesul și menținerea femeilor în câmpul muncii, precum și obținerea unor locuri de muncă de calitate (care presupun investiții profesionale constante în timp) rămân limitate, în absența unor servicii de îngrijire a copiilor minori și a altor persoane dependente din cadrul familiei (și care, de obicei, revin în sarcina femeilor, ca muncă neremunerată); b) absența concilierii reduce participarea femeilor la toate celelalte componente ale vieții sociale, culturale, politice și economice; c) conduce la menținerea stereotipurilor și asimetriilor de gen în privința distribuirii resurselor și a puterii, a exercitării rolurilor de gen în spațiul public și privat (mențin diviziunea inechitabilă a muncii în familie; poziții inferioare și dependente pentru femei).

Echilibrul între viața profesională și cea personală, respectiv între munca productivă și munca domestică este definit ca fiind „acea situație caracterizată prin satisfacție, conflict de rol minim și funcționare optimă a angajatului/angajatei, atât în sarcinile și rolurile de la locul de muncă, cât și în cele din viața personală/de familie”², aspecte care pot fi măsurate cu ajutorul indicatorilor subiectivi/calitativi și cantitativi de satisfacție în muncă. Cum este posibilă realizarea acestui echilibru, care sunt actorii responsabili și care sunt exemplele de bune practici înregistrate până în prezent, în diferite spații geografice și culturale, sunt

1. Alina Dragolea, „Preferințe și mecanisme pe piața muncii – o abordare de gen sau cum «aleg» femeile performanțe profesionale mai scăzute și bani mai puțini”, în Băluță, O., (ed.), *Gen și interese politice. Teorii și practici*, Editura Polirom, Iași, 2007, pp. 106-108.
2. Centrul Parteneriat pentru Egalitate, *Cum dezvoltăm și implementăm politici și programe de work-life balance în companii*, București, 2007, p. 35.

doar câteva dintre întrebările cercetărilor derulate pe această temă, în ultimii ani¹.

Vorbind despre asimetriile/dezechilibrele între femei și bărbați în raport cu munca, în toate ipostazele acesteia (remunerată și neremunerată; productivă și reproductivă sau domestică), aducem, așadar, în discuție aspecte controversate cu privire la raportul între sfera vieții publice și sfera vieții private, considerate multă vreme zone de demarcație ale celor două genuri. Separația rigidă a celor două sfere, făcută în numele valorilor democrației liberale și a dreptului la privatitate, a exclus din zona cercetării și a intervenției prin politicile publice o parte importantă a problemelor vieții sociale și mai cu seamă cele care țin de corp, sexualitate, violență, munca reproductivă, maternitate, familie². De asemenea, analiza raportul public-privat în termeni de opoziție a generat accepțiuni înguste și exclusiviste ale politicului și ale cetățeniei, definite în termenii valorilor și activităților masculine și soldate cu excluderea femeilor din istorie³.

Cercetările asupra regândirii frontierei public-privat arată că democratizarea vieții publice nu este posibilă în absența democratizării prealabile a sferei private, iar abordarea problemei participării politice a femeilor și a creșterii gradului de ocupare a femeilor pe piața muncii, fără a ține cont de constrângerile vieții private este lipsită de sens și de asemenea, denotă o concepție foarte îngustă și restrictivă cu privire la democrație⁴.

1. Susan Moller Okin, *Justice, genre et famille*, Flammarion, Paris, 2008, pp. 237-250. Pe aceeași temă, pot fi consultate revistele: *Revue Française de Socio-Économie*, 2008/2, nr. 2; *Travail, genre et sociétés*, 2001/2, nr. 6; 2010/2, nr. 24; 2011/2, nr. 26; *Cahiers du Genre*, 2009/1, nr. 46.
2. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași, 2004a, pp. 69-71.
3. Georgiana Waylen, „Le genre, le feminism et l'Etat: un survol”, în Ballmer-Cao, T.H., Mottier, V., Sgier, L., (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Éditions Gallimard, Paris, 2000, pp. 216-221.
4. Anne Phillips, „Espaces publics, vies privées”, în Ballmer-Cao, T.H., Mottier, V., Sgier, L. (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*,

248 Participarea scăzută a femeilor la viața politică, precum și întreruperile frecvente în cariera lor sunt explicabile, în bună parte, prin constrângerile private care apasă asupra angajamentelor publice (precum bugetul de timp al femeilor și în special al celor care au copii este diferit de cel al bărbaților; rolurile subordonate din spațiul domestic, care generează și întrețin lipsa de încredere a femeilor în forțele proprii, precum și reprezentările devalorizatoare la adresa lor).

Fenomenul nonimplicării multor categorii de femei pe piața muncii, în competiția pentru posturi de conducere și în viața politică este adesea interpretată simplist și tendențios prin invocarea motivului că femeile nu își doresc posturi de conducere sau o mai mare implicare pe piața muncii, în spațiul public/politic. În fapt, cele mai multe femei nu își doresc să-și sacrifice familiile și creșterea copiilor pentru a se implica în astfel de posturi, care sunt configurate după standarde considerate universale, însă dominant masculine, și care ignoră faptul că oamenii au viața privată și de familie, ce se cere armonizată cu viața profesională, iar acest efort de armonizare nu poate fi lăsat doar în sarcina indivizilor (femei și bărbați, deopotrivă) și a familiilor lor¹.

În acest sens, direcțiile de dezvoltare strategică la nivel european, susținute și de dezvoltarea cercetărilor pe această complexă tematică, evidențiază ideea că egalitatea pe piața muncii și în raport cu munca nu este o problemă care le privește doar pe femei/mame și nici nu este doar o problemă a individului sau a familiei. Rolul statului, al pieței și al angajatorilor, precum și modalitatea/proporția în care se implică acești actori-cheie sunt elemente de maximă importanță în elaborarea unor politici ale egalității de gen adecvate și eficiente. În acest context, au fost

Éditions Gallimard, Paris, 2000, pp. 405-416.

1. Susan Pinker, *Paradoxul sexelor. Bărbații, femeile și adevărata prăpastie dintre sexe*, traducere din limba engleză de Monica Tudora, Curtea Veche, București, 2011, pp. 36-64.

elaborate reglementări numite generic *politici de conciliere* între munca profesională și viața de familie sau personală. Centrate, inițial, pe drepturile ce decurg din asumarea condiției parentale (concediul de maternitate/paternitate; concediul parental), politicile de conciliere se concretizează, la momentul actual, în totalitatea măsurilor destinate să sprijine angajații în vederea armonizării rolurilor sociale pe care le îndeplinesc în spațiul vieții publice și private, respectiv a echilibrării vieții profesionale cu viața de familie. Așadar, pe lângă drepturile prevăzute pentru concediul parental, politicile de „reconciliere”¹ includ serviciile de îngrijire a copiilor (cel puțin pentru segmentele de vârstă între 0-3 ani și între 3 anivârsta școlarității obligatorii), programe de tip *after school*, programe *family friendly* în organizații, acorduri flexibile de muncă (*part-time*; orar flexibil; întreprinderea carierei, deși aceste măsuri sunt considerate „false” măsuri de conciliere, privite sub aspectul riscurilor pe care le implică pe termen lung), precum și alocații financiare, subvenții, reduceri de impozite, servicii de îngrijire a persoanelor dependente (*family care*), revalorizarea socială și cuantificarea muncii domestice². Toate aceste reglementări și modalități de intervenție se regăsesc în conținutul unui set de politici publice care se corelează – politicile privind educația, piața muncii, politicile familiale și

1. Termenii de „conciliere” sau „reconciliere” – utilizați cu referire la politicile Uniunii Europene care au în vedere echilibrarea sferei profesionale cu sfera vieții de familie și personale – sunt considerați, în cadrul cercetărilor feministe actuale, ca fiind inadecvați pentru faptul că păstrează ideea de diviziune și segregare „naturală” a muncii între femei și bărbați. Ca alternative, sunt preferate conceptele de *echilibru* sau *articulare* între toate componentele muncii, timpului și activității sociale (timp profesional/timp familial/timp personal; muncă productivă/muncă reproductivă) (Rachel Silvera, *Temps professionnels et familiaux en Europe: de nouvelles configurations* în *Travail, genre et société*, Revue, Novembre 2010/2, nr. 24, Editions La Découverte, Paris, 2010, p. 63).
2. Laura Bereni *et al.*, *op. cit.*, pp. 122-124.

250 politicile sociale – și care, prin conexiunea lor, ar putea oferi soluții durabile la problematica legată de articularea/echilibrul între viața profesională (piața muncii; sfera vieții publice) și viața personală/de familie (sfera vieții private).

La momentul actual, nu există încă practici politice unitare privind egalitatea între femei-bărbați pe piața muncii și în raport cu munca, la nivelul țărilor membre ale Uniunii Europene. Pentru a răspunde obiectivului egalității de gen, unele țări adoptă preponderent *politici antidiscriminatorii* (politici ale egalității explicite, necesare, dar nu și suficiente pentru a institui o egalitate de fond), în timp ce alte țări pun accentul pe *setul de politici corelate, care susțin piața muncii* (politici ale egalității implicite, substanțiale, de tipul politicilor de „conciliere”, politici familiale și sociale, politici specifice regimurilor bunăstării)¹ Corelarea deficitară a acestor politici, precum și precaritatea serviciilor și structurilor de suport, în majoritatea țărilor europene, nu numai că împiedică realizarea obiectivelor privind piața muncii, stabilite la nivelul Uniunii Europene, dar mențin și accentuează inegalitățile între femei și bărbați, precum și între diferite categorii de femei. De aceea, elaborarea unor politici specifice cu privire la egalitatea de acces a femeilor pe piața muncii și de ascensiune în posturi de conducere (cum ar fi legislația parității de gen în structurile publice și politice) rămâne fără efecte semnificative dacă nu este prevăzut și un set de politici de conciliere sau armonizare a vieții profesionale cu viața privată și de familie, care să ofere soluții pentru partajarea sau delegarea/externalizarea muncii domestice și de îngrijire către servicii sociale publice sau private accesibile. În cazul în care nu există corelare între cele două seturi de politici, politicile egalității explicite nu vor produce efectele scontate, respectiv femeile nu vor putea alege, în sensul real al cuvântului, o mai mare implicare pe piața muncii sau în viața publică/politică.

1. Letablier, M.-T., „Le travail centré sur autrui et sa conceptualisation en Europe”, în *Travail, genre et société*, 2001/2, nr. 6, pp. 19-41.

3. Mecanisme social-simbolice de conservare a inegalităților de gen în raport cu munca

Faptul că inegalitățile de gen în raport cu munca se reproduc de la un regim la altul și de la o epoca la alta ne determină să sondăm resorturile mai profunde ale fenomenului, ancorate în mecanismele socializării diferențiate. Procesul de socializare trebuie privit în corelație cu standardul masculin dominant de normare a vieții sociale și profesionale și cu delimitarea rigidă și asimetrică între sfera vieții publice și sfera vieții private, respectiv tipurile de munci asociate acestora. Mecanismele socializării de gen diferențiate, care ierarhizează și trasează frontiere ferme între cele două genuri, prescriind ceea ce trebuie să fie și ceea ce trebuie să facă fiecare gen social, construiește și legitimează raporturi sociale asimetrice și inegale între cele două sexe, creând astfel premise socioculturale pentru comportamente și atitudini de discriminare directă și indirectă¹. În contextul acestei argumentări, consider relevante întrebările referitoare la: *Cum se transformă diferențele între sexe în inegalități de gen? Ce sunt diferențele de gen inechitabile (gender gap) și cum se regăsesc acestea în domeniul muncii și al pieței muncii?*

Inegalitatea de gen construită social echivalează cu instituirea unor roluri/poziții predeterminate și menținerea unor tipare sociale care restricționează alegerile, oportunitățile de dezvoltare și participare a femeilor și bărbaților la viața socială și profesională. Inegalitățile de gen sunt perpetuate și conservate prin

1. Livia Aninoșanu, Daniela Marțiș, Irina Sorescu, *Cum gestionăm eficient cazurile de discriminare la locul de muncă. Ghid practic pentru sindicate și organizații guvernamentale*, București, CPE, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, 2008, p. 8: „Există un caz de discriminare indirectă în situația în care o prevedere, un criteriu sau o practică, care sunt în aparență neutre și fără potențial discriminatoriu, dezavantajează, în realitate, anumite persoane, prin comparație cu alte persoane, având un impact negativ disproporționat asupra unui grup”.

252 structurile instituționale și configurațiile mentale de tip patriarhal, bazate pe înțelegerea simplistă a dinamicii raportului egalitate-diferență de gen.

Mecanismele prin care diferențele de sex/gen sunt convertite în *diferențe inechitabile* (*gender gap* sau *diferența percepută ca inferioritate* și, drept consecință, transformată în inegalitate socială) pot fi de natură structurală și culturală, cu referire la sistemul de socializare și educație (formală și informală), la sistemul de credințe, valori, mentalități și practici care instituie și mențin relațiile de gen ca relații de putere. Putem enumera, în acest sens, mai mulți factori cu potențial explicativ, precum: existența stereotipurilor sexiste în societate, având ca efect segregarea muncii pe orizontală (domenii feminizate/masculinizate) și pe verticală în funcție de gen (fenomenul „plafonului de sticlă”/*glass ceiling*); socializarea diferențiată a fetelor și băieților; mesajele misogin-patriarhale și rolurile predestinate pentru femei și bărbați transmise și păstrate prin mecanismele de socializare; schemele rigide de definire a masculinității și feminității; de-/subvalorizarea experiențelor feminine sau femeiești; neutralitatea sau indiferența față de dimensiunea de gen a realității sociale (*gender blind*); lipsa parteneriatului în sfera publică și privată¹.

De asemenea, sistemul de educație formală, instituționalizată este configurat după modelul masculin, în sensul că sunt cultivate și mai bine valorizate social caracteristicile asociate standardului masculin ce se impune, astfel, ca dominant: *raționalitatea* în detrimentul empatiei și a afectivității/emoționalului, *competiția* în detrimentul cooperării, *aspectul cantitativ/măsurabil* și mai puțin cel calitativ (de profunzime), *aparența* și mai puțin esența/substanța/sensul unui comportament sau al unei acțiuni. Realizată în baza principiilor enunțate mai sus, socializarea de

1. Mihaela Miroiu, Iulia Hașdeu, „En Roumanie, le féminisme académique a un ascendant sur le féminisme militant: Entretien avec Mihaela Miroiu, fondatrice des Études Genre en Roumanie” în *Nouvelles Questions Féministes*, vol. 23, nr. 2, Postcommunisme: Genre et États en transition, 2004b, p. 27.

gen diferențiată/stereotipă, dihotomică și asimetrică induce un dezechilibru de putere în relațiile de gen, produce disparități sociale și predispune la diferite forme de discriminare sau violență (fizică sau „simbolică”) în relațiile de gen și în special la adresa fetelor/femeilor, reducând considerabil egalitatea de șanse în dezvoltare pentru cele două genuri¹.

Cercetările cu privire la socializarea diferențiată a fetelor și băieților aduc în atenție o serie de aspecte problematice ale acestui proces, investigat prin prisma (in)egalității de șanse pe care o induce pentru ambele genuri, în proporții și maniere diferite pentru femei/bărbați. Deși rezultatele cercetărilor arată că socializarea diferențiată produce ierarhizarea și segregarea genurilor, perpetuând tiparele de construcție a relațiilor sociale de gen ca și relații de putere, agenții socializatori (familia, școala, mass-media, biserica, grupurile de apartenență) rămân în continuare piloni conservatori ai modelelor tradiționale și asimetrice de gen-rol. Acest fapt înseamnă că reprezentările de gen, normele și valorile transmise în procesul de socializare diferențiată, trăsăturile, rolurile, status-urile sociale sunt proiectate și valorizate diferit pentru cele două genuri. Modelele de masculinitate și feminitate acceptate social sunt construite în manieră dihotomică, urmând axele *public-privat*, *activ-pasiv*, *puternic-slab*, *autonomie-dependență*, *rațional-emoțional*, *subiect-obiect* și grupează caracteristici asimetrice, inegal valorizate social². Trăsăturile asociate modelelor de feminitate sunt mai slab valorizate social în raport cu trăsăturile circumscrise modelelor de masculinitate, considerate ca normă sau standard universal.

Asimetriile și inegalitățile de gen, semnalate pe traseul procesului de socializare diferențiată, devin foarte vizibile în raport cu munca remunerată și neremunerată. Astfel, socializarea

1. Pierre Bourdieu, *Dominația masculină*, traducere din franceză de Bogdan Ghiu, Meridiane, București, 2003, p. 9.
2. Mihaela Miroiu, „Despre politica «ultimei inegalități»”, în Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași, 2003, p. 19.

254 diferențiată se regăsește în zona orientării școlare și profesionale, în forma direcționării stereotipe a celor două genuri spre domenii de activitate așa-zis feminine sau masculine. Alegerea traiectoriei educaționale și profesionale este frecvent condiționată de genul căruia îi aparținem, fetele fiind adesea orientate către poziții subordonate și domenii¹ care implică grija față de celălalt, relaționarea și comunicarea (domenii și profesii legate de educație, sănătate, asistență socială, științe umaniste etc.), mai slab valorizate social și economic, în timp ce băieții sunt formați pentru competiție, pentru performanță publică și profesională, fiind direcționați preponderent spre profesii creditate cu statut social înalt și independență economică (filieri tehnice și științifice de excelență, inginerie, afaceri etc.). Băieții sunt socializați având la bază principiul „celui care aduce banii în casă”, iar fetele sunt educate în vederea asumării, cu prioritate, a condiției maritale și materne, respectiv a exercitării, aproape în exclusivitate, a rolurilor de îngrijire (copii, bătrâni, persoane dependente din familie) și a muncii domenstice, neremunerate. Dezavantajele socializării diferențiate și asimetrice sunt observabile la nivelul carierei femeilor care, comparativ cu cea a bărbaților, este mult mai frecvent limitată, fragmentată și frânată de „bariere invizibile” (așa-numitul „plafon de sticlă”/*glass ceiling*).

Foarte puține dintre mesajele/modelele transmise fetelor prin agenții de socializare le indică opțiuni socioprofesionale „atipice” pentru femei (prin raportare la norma general acceptată) și traiectorii în care independența și asumarea unor poziții subiect să fie prioritare. Însuși gestul administrativ de schimbare a numelui prin mariaj, devenit „banal”/„normal” prin convenționalitatea sa, însoțit de schimbarea apelativului „domnișoară” în „doamnă”, indică maniera diferențiată/inegală de construcție a identității de gen pentru femei, care prin aceste ritualuri sociale devin „bunuri de schimb simbolic” trecând, astfel, din „proprietatea” și protecția tatălui/a familie de origine în cea a soțului². Socializarea fetelor

1. Alina Dragolea, *op. cit.*, p. 75.

2. Laura Bereni *et al.*, *op. cit.*, p. 81.

rămâne cantonată, în societatea românească postcomunistă, la modelul rolurilor de gen tradiționale (rolul de mamă și soție). Exemple cu privire la aplicarea unui „dublu standard” în socializarea și reprezentarea/valorizarea celor două genuri sunt numeroase și pot fi identificate în forma imaginilor și așteptărilor stereotipe (expectanțe ridicate pentru băieți versus expectanțe diferite și mai scăzute pentru fete, expectanțe care au un mare potențial de confirmare și auto-realizare), foarte prezente atât în spațiul familiei, cât și al școlii (comportamente și atitudini ale profesorilor și colegilor; conținutul manualelor școlare etc.) și, prin contaminare, în spațiul public și la nivel macrosocial¹.

Agenții socializatori exercită presiuni asupra noastră pentru conformarea la modelele de gen-rol convenționale/stereotipe/tradiționale, care dezavantajează prin rigiditatea, segregarea și ierarhizarea rolurilor și a caracteristicilor de sex/gen social („lumea în roz” și „lumea în bleu”). Aceste modele sunt percepute, adesea, ca fiind constrângătoare, simpliste, limitând dezvoltarea personală a fetelor/băieților pentru faptul că prescriu norme de comportament și expectanțe de rol, care nu sunt întotdeauna adecvate profilului personalității noastre și nici contextului social în care trăim. Noile realități sociale și profesionale cer flexibilizarea rolurilor și translația dinspre un *model patriarhal* de socializare și relaționare de gen, bazat pe valorizarea inegală/ierarhizarea genurilor, încă dominant în multe societăți europene, spre un model partenerial, construit pe flexibilizarea rolurilor de gen și valorizarea egală a acestora, ca și a atributelor, a capacităților/competențelor sociale și profesionale feminine și masculine.

În societatea românească actuală coexistă și se confruntă modele de feminitate și masculinitate concurente, insuficient conturate și acceptate social (modele de tranziție) care produc dezorientare, disconfort psihic generatoare de conflicte de rol și concurență în relațiile de gen. Factorii socializatori sunt cei care pot și ar fi necesar să promoveze modele alternative și

1. *Ibidem*, p. 99.

256 flexibile de gen-rol, oferind libertatea opțiunii și negocierii, în funcție de care fetele și băieții, femeile și bărbații să-și poată construi identitatea de gen și traiectoria socioprofesională în concordanță cu caracteristicile și opțiunile personale, și nu doar în raport cu presiunile sociale.

Așadar, atât conservarea cât și schimbarea tiparelor de gen rămâne o problemă de socializare și de conștientizare: „Socializarea înseamnă că atât fetele, cât și băieții învață care le e locul în societate, iar, odată ce au învățat, cei mai mulți dintre ei vor ca lucrurile să rămână așa cum sunt. În societățile dominate de bărbați, majoritatea femeilor își doresc dominația masculină”¹. Pentru ca egalitatea de gen să fie prezentă real, substanțial, și nu doar formal în societatea noastră, este nevoie de transformări profunde la nivelul mentalului colectiv și al structurilor de bază ale societății, posibil de realizat prin schimbări la nivelul valorilor și reprezentărilor transmise prin procesul de socializare, educație, dezvoltare personală. A privi diferențele de gen dintr-o perspectivă anti-esențialistă (care refuză să explice asimetriile și inegalitățile de gen prin diferențe de ordin biologic) și materialistă (categoriile de femeie-bărbat, masculinitate-femininitate sunt categorii sociale construite în cadrul unor raporturi de putere) aduce un plus de clarificare conceptuală și o poziționare epistemică echidistantă.

4. Modele culturale și „alegeri” personale cu privire la raportul muncă-familie-maternitate în România postcomunistă

În societatea românească actuală, femeile se confruntă cu multiple constrângeri și presiuni sociale generate de dificultatea

-
1. Hofstede, G., Hotstede, G.J., Minkov, M., *Culturi și organizații. Softul mental. Cooperarea interculturală și importanța ei pentru supraviețuire*, traducere din engleză de Mihaela Zografi, Humanitas, București, 2012, p. 152.

de a echilibra cele două sfere ale muncii (munca profesională/re-munerată și munca domestică), care presupun opțiuni de viață dificile și uneori radicale, de tipul „sau... sau” (sau viață profesională/carieră sau viață de familie), reușita într-unul dintre cele două domenii presupunând, adesea, sacrificarea celui alt palier. Datorită modelelor culturale și de socializare, acest echilibru este formulat în termeni mai imperativi pentru femei, decât pentru bărbați și, implicit, este trăit mai tensionat de către acestea pentru că stă sub semnul precarității, al conflictului de rol și al eternei negocieri problematice a distribuirii muncii reproductive din spațiul privat. Aceasta este starea de fapt caracteristică țărilor în care actorii sociali principali (statul, piața, întreprinderea) nu se implică în sistemul gestionării bunăstării sociale din perspectiva egalității de gen în raport cu munca, piața muncii, familia, motiv pentru care femeile rămân principalele furnizoare ale serviciilor de îngrijire.

În România de astăzi, tematizarea problematicei legate de munca domestică este întâlnită în cercetările academice și în câteva proiecte cu finanțare europeană, însă lipsește din dezbaterile publice și din analiza politicilor publice. Chiar dacă în documentele oficiale ale ministerului de resort se invocă adesea principiul „concilierii” sau al armonizării între profesie și viața privată/de familie, nu există reglementări specifice referitoare la această problemă prin care să se indice și mijloacele de realizare a acestui echilibru. De aceea, el rămâne mai mult la nivel declarativ.

Atitudinile și reprezentările sociale cu privire la munca domestică se configurează în jurul unei tendințe dominante: munca de îngrijire nu este considerată muncă, rămânând în zona din spatele ușilor închise ale spațiului privat și este astfel considerată ca „datorie naturală” a femeilor, ceva ce vine de la sine și se rezolvă doar prin aranjamente individuale sau familiale. Cultura parteneriatului, a negocierii și partajării sarcinilor și rolurilor, a valorizării egale a diferențelor între sexe, a acceptării unei competiții deschise, bazate pe egalitate de șanse este puțin dezvoltată

258 în societatea românească actuală, atât în planul vieții de cuplu și de familie, cât și în spațiul vieții publice. Inegalitățile din sfera vieții private sunt multiple, însă nu se vorbește despre acestea și nu sunt percepute ca probleme sociale și ca teme de interes public. Separația public-privat, considerată un „dat natural”, este foarte tranșantă, ca și genizarea celor două sfere, corelată cu „inferiorizarea” privatului și invizibilitatea muncii domestice. Semnificația acestor corelații datorează mult experienței de viață în comunism.

Raportul public-privat a cunoscut o articulare aparte în societatea românească, în perioada comunismului, când zona privată și spațiul familial se bucurau de o valorizare specială, fiind considerate „loc de refugiu” în fața ingerințelor autoritare ale puterii politice, oferind un minim spațiu de libertate, precum și o necesară rețea socială de suport¹. Așadar, semnificația raportului public/privat nu era nici pe departe cea atribuită de mișcarea feministă a anilor 1970 și sintetizată în sintagma „ceea ce este personal este politic”. Felul în care era valorizată sfera privată în comunism explică, în bună măsură, atitudinea de respingere a feminismului și a sloganului de mai sus, în perioada postcomunistă, atitudine rezultată din teama de a șterge granițele între cele două sfere și de a refuza individului o zonă importantă de refugiu².

Asigurarea unor dispozitive ale regimurilor bunăstării de tip socialist (*socialist welfare regime*)³ și ranforsarea cetățeniei sociale s-a făcut, în timpul regimului comunist, cu prețul încălcării drepturilor și libertăților civile și politice. Drepturile sociale de tip universal acordau o plasă de siguranță importantă, însă erau însoțite de supunerea individului față de Statul paternalist

1. Del Re, A., Heinen, J., *Quelle citoyenneté pour les femmes? La crise des États-providence et de la représentation politique en Europe*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1996, p. 249.
2. *Ibidem*, p. 259.
3. Szikra Dorottya and Szelewa Dorota, „Welfare et socialisme: de certains concepts relatifs au genre”, *Cahiers du Genre*, Paris, 2009/1, nr. 46, pp. 77-100.

omnipotent și intruziv. Emanciparea femeilor prin muncă nu a însemnat și un câștig echivalent în sensul creșterii autonomiei lor, aspect care ar trebui să pună în chestiune strategiile și politicile naționale și europene de astăzi care insistă, în mod unilateral, pe creșterea ratei de ocupare a femeilor pe piața muncii fără a corela acest obiectiv cu politici familiale și sociale corespunzătoare.

Cercetările existente pe tema raportului dintre muncă profesională și maternitate, respectiv muncă domestică/de îngrijire¹ evidențiază coexistența mai multor modele culturale (seturi de valori, atitudini, opțiuni, convingeri, stereotipuri), care normează raporturile sociale între femeibărbați cu privire la muncă și piața muncii, viața de familie și rolurile de gen. Analizele modelelor culturale și a regimurilor de gen, care reglementează raporturile sociale între sexe au în atenție *categorii de indicatori* precum: investiția femeilor în profesie și/sau copii, familie; interesul lor față de formarea profesională; continuitate sau discontinuitate pe piața muncii; receptivitatea față de politicile sociale, familiale și piața muncii; flexibilitatea/non-flexibilitatea graniței între sfera vieții publice și sfera vieții private, precum și a rolurilor performate în aceste zone de activitate (dimensiune de analiză ce

-
1. Din această categorie menționăm cercetările consultate pentru acest studiu: Letablier, M.-T., „Le travail centré sur autrui et sa conceptualisation en Europe”, pp. 19-41, în *Travail, genre et société* magazine, nr. 6, 2001/2; Lewis, Jane (ed.). *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*, Adward Elgar, London, 1993; Lewis, Jane (ed.). *Gender, SocialCare and Welfare State Restructuring in Europe*, Aldershot, Ashgate, 1998; Elisabeth Badinter, *Le conflit. La femme et la mère*, Éditions Flammarion, Paris, 2010; Dominique Meda, *Le temps des femmes. Pour un nouveau partage des roles*, Champs Actuel, Paris, 2008; Adriana Teodorescu, „Muncă și maternitate, o relație controversată? Reprezentări și percepții asupra muncii ale mamelor sau ale celor care se pregătesc să devină mame”, în Maria Nicoleta Turliuc (coord.), *Gen și diferențe de gen în studii empirice*, Institutul European, 2014; Ramona Păunescu, *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe*, Polirom, Iași, 2012.

260 caută să identifice dacă cele două sfere și rolurile asociate sunt privite în interdependență sau sunt separate și valorizate diferit/inegal; corelare *versus* segregare public/privat; muncă productivă/muncă reproductivă); modelul familial și rolurile de gen sau „ideologia familială și de gen” (se disting, în acest sens, modelul tradițional, bazat pe segregarea rolurilor; familia în care bărbatul este „șeful familiei” și principalul furnizor de venit (*male breadwinner*), iar femeia se ocupă, în întregime, de treburile casnice și educația copiilor; modelul familial modern, preponderent egalitar; familia cu două surse de venit și „familia cu dublă carieră”; celibatul; familia monoparentală etc.); ideologia feminității (exercițiului autonomiei și al afirmării femeii-subiect¹; autonomie *versus* supunere/dependență) și a masculinității (carieră, succes *versus* familie/viață personală).

Corelând rezultatele cercetărilor existente (analiza secundară a datelor) cu observații directe (exterioare și participative) asupra mai multor categorii de femei, am dezvoltat tipologia propusă de Elisabeth Badinter², configurând astfel câteva modele (ideal-tipuri) de articulare între profesie și viață de familie sau munca profesională și munca de îngrijire, respectiv maternitate, care se profilează pentru femeile, din societatea românească, la intersecția între opțiunile personale și constrângerile sociale. Acestea sunt modele teoretice de analiză care pot servi ca punct de plecare pentru cercetări empirice mai aprofundate și mai rafinate. Astfel:

– *modelul cultural tradițional*: poate include femei cu trei sau mai mulți copii, care ies pentru o perioadă lungă de timp de pe

-
1. Gilles Lipovetsky, *A treia femeie*, traducere din limba franceză de Radu Sergiu Ruba și Manuela Vrabie, Univers, București, 2000, pp. 171-176.
 2. Elisabeth Badinter, *Le conflit. La femme et la mère*, Éditions Flammarion, Paris, 2010, pp. 32-37; vezi Elisabeth Badinter, *Mamă sau femeie? O polemică despre maternitate ca o nouă formă de sclavie*, traducere din limba franceză de Vasile Savin, Litera, București, 2012, pp. 30-35.

piața muncii sau chiar definitiv pentru a se dedica meseriei de mamă cu normă întreagă. Modelul se caracterizează prin: segregarea clară a rolurilor în cadrul familiei (*male breadwinner/female care*); separarea și opoziția sferelor public-privat; femeile au o poziție de dependență economică față de partenerii lor; este un model patriarhal bazat pe relații de putere și „complementaritatea rolurilor”; este identificabil atât în mediul rural, cât și urban, precum și în cuplurile cu un nivel de educație ridicat;

- *modelul cultural neotradițional* (sau modernizarea modelului anterior): poate include mame cu doi copii, active pe piața muncii, dar care au venituri reduse sau care, adesea, ocupă posturi cu timp parțial sau lucrează fără contract de muncă. Acest model face referire la femei care acordă mai mare importanță vieții de familie decât profesiei. Include, de asemenea, și cuplul/familia cu două surse de venit, însă nu modifică în mod esențial modelul anterior în privința autonomiei femeilor și al partajării muncii domestice. Cu toate acestea, opțiunea nu se identifică întotdeauna cu modelul patriarhal de relaționare în cadrul cuplului, existând și situații de parteneriat între aceștia; tot în această categorie ar putea fi incluse și femeile care, deși nu au copii, „aleg” să nu muncească pe piața muncii pentru a avea grijă de soții/partenerii lor sau de a-și însoți partenerii ca „obiecte decorative”;
- *modelul cultural modern*: ca și modelul anterior tinde să „concilieze” maternitatea, familia, viața personală cu viața profesională, cu deosebirea că femeile din categoria „moderne” sunt mai centrate pe profesie decât pe familie. Modelul include cuplurile/familia cu două surse de venit și cuplurile/familia cu dublă carieră, în care ambii parteneri investesc în formarea și ascensiunea profesională și ambii sunt prestatori de muncă domestică¹. Femeile sunt interesate de dinamica pieței muncii

1. Dominique Meda, *Le temps des femmes. Pour un nouveau partage des rôles*, Champs actuel, Paris, 2008, p. 120.

- 262 și de oportunitățile oferite de aceasta, instituie un parteneriat în privința rolurilor domestice și/sau apelează la externalizarea acestora (în cadrul familiei extinse: bunici și/sau acces la servicii care se plătesc);
- *modelul cultural postmodern*: include femeile fără copii; unele dintre acestea se definesc ca fiind independente; idealurile lor de viață nu coabitează bine cu mariajul și familia; celibatul este fie un model de viață ales, fie este celibatul „fără voie”, perceput adesea ca eșec sau ca resemnare;
 - *modelul familiei monoparentale conduse de femei (femmes au singulier ou la parentalité solitaire¹)*: se remarcă prin diversitatea și eterogenitatea tipurilor și a categoriilor socioprofesionale; marginalitatea și marginalizarea lor nu este aceeași și nici nu este percepută astfel de toate tipurile de familii monoparentale; punctele comune sunt relative puține: faptul că este vorba despre femei, care își cresc singure copilul/copii sau că este vorba despre monoparentalitate voluntară (mamele celibatate) sau survenită (separare, divorț, văduvie); diferențele sunt mai numeroase: monoparentalitatea care intră sub incidența serviciilor sociale și cea care nu intră în categoriile asistate; monoparentalitatea tranzitorie și monoparentalitatea durabilă etc. Situația monoparentalității depinde foarte mult de capitalul cultural și social al mamei/al părintelui singur: cazuistica este diversă, de la mame adolescente („deviante” sau neinformate cu privire la contracepție și viața sexuală), la categoria „mame disperate” (care nu au deprinderea de a-și planifica viața/nu au un proiect de viață și care nu văd posibilitatea supraviețuirii/a dezvoltării decât în formula cuplului conjugal și care nu au avut modele alternative în acest sens) și până la maternitatea celibatară voluntară (caracterizată prin inovație socială; capital școlar și profesional ridicat; independență economică; vârsta peste media vârstei maternității; stima de sine crescută)².

1. Gaulejac Vincent, Nicole Aubert, *Femmes au singulier ou la parentalité solitaire*, Edition Klincksieck, Paris, 1990, p. 47.
 2. *Ibidem*, pp. 50-55.

Faptul că această tipologie a opțiunilor se regăsește, în diferite forme și proporții, în realitatea socială românească arată faptul că grupul femeilor este eterogen în raport cu modul în care acestea combină munca și viața de familie (grupul bărbaților este mai omogen). Eterogenitatea se configurează în funcție de mediul de rezidență (rural-urban), gradul de educație, formare profesională (cu studii superioare, cu studii medii, fără studii sau cu studii neterminate), regiuni, vârstă, etnie. Chiar dacă nu există date statistice care să indice precis proporția acestor modele în cadrul populației feminine din societatea românească, observând comportamentele și „alegerile” din proximitatea noastră, am putea spune că, în ciuda eterogenității opțiunilor individuale, modelul tradițional și neotradițional sunt modele dominante pentru o diversitate de categorii socioprofesionale și mai ales pentru segmentul de vârstă (35-50 de ani), care au în comun un anumit mod de socializare, mai precis socializarea de gen diferențiată/stereotipă, dihotomică și asimetrică, care induce un dezechilibru de putere în relațiile de gen, generează multiple disparități sociale și prescriu traiectorii specifice pentru femei și bărbați, reducând considerabil egalitatea de șanse în dezvoltare pentru cele două genuri.

Foarte puține mesaje educaționale încurajează fetele/femeile să devină independente investind în primul rând în formarea lor școlară și profesională. Chiar dacă prezența fetelor este majoritară la toate nivelurile de învățământ (cu diferențe pe profil) și rezultatele lor școlare sunt adesea mai bune decât ale băieților, acestea trebuie să facă față presiunilor sociale de a-și defini identitatea în raport cu mariajul și cu maternitatea. La aceste presiuni sociale se adaugă și constrângerile economice generate de piața muncii din România (salarii mici; diferențe de salarizare între femei-bărbați) și de lipsa serviciilor de îngrijire a copiilor, astfel încât femeile sunt nevoite să „opteze” pentru „răul cel mai mic”. Însuși conceptul de alegere/preferință personală stă sub semnul relativității fiind supus constant presiunilor sociale și construcțiilor culturale, aspect care validează ideea, aparent

264 paradoxală, cum că „femeile sunt actori activi atât în perpetuarea patriarhatului, cât și în deconstrucția acestuia”¹.

Modelul postmodern al femeii independente nu este foarte bine văzut, mai ales în unele medii sociale și în unele regiuni ale țării. Factorii socializatori transmit mesaje contradictorii, ideologia familială și apologia maternității (presiunile sociale pentru a fi „o bună mamă” sunt foarte prezente, la fel ca și preferințele femeilor pentru această paradigmă socioculturală²) coabitează cu ideologia „feminității atractive” și a „masculinității de succes”. Identitatea femeilor în România este strâns legată de mariaj și maternitate, considerate a fi prioritare în viața unei femei. Statul încurajează acest fapt prin politicile publice (concediul de creștere a copilului de doi ani) și, în același timp, descurajează prin lipsa suportului pentru muncile de îngrijire, care rămân în sarcina familiei/femeilor. Piața muncii nefiind foarte atractivă pentru femei (sub aspectul salarizării și al promovării), reușita prin intermediul mariajului este considerată o opțiune „sănătoasă”, la fel ca și opțiunea de a sta acasă pentru a avea grijă de copii.

5. Concluzii

Contrar rolului atotputernic și opresiv (de control total al vieții publice și private) exercitat în perioada anterioară, statul postcomunist, pe fondul unei ideologii neoliberale, și-a redus mult rolul său economic și social, și mai cu seamă rolul redistributiv și de realizare a justiției sociale. Acest fapt a condus la scăderea alarmantă a numărului și a calității serviciilor de suport

1. Neaga, Diana, E., *Gen și cetățenie în România. Între formal și substanțial, normal și normativ*, Polirom, Iași, 2013, p. 122.
2. Adriana Teodorescu, „Muncă și maternitate, o relație controversată? Reprezentări și percepții asupra muncii ale mamelor sau ale celor care se pregătesc să devină mame”, în Maria Nicoleta Turliuc (coord.), *Gen și diferențe de gen în studii empirice*, Institutul European, Iași, 2014, p. 128.

existente anterior (creșe, grădinițe, cantine, servicii publice de îngrijire a persoanelor dependente, spitale), ceea ce a determinat creșterea volumului de muncă „destinat” femeilor în spațiul privat, restrângerea libertății lor de mișcare și a șanselor de a îmbina munca profesională cu sarcinile domestice/familiale. Sistemul actual de protecție socială, condiționat de nivelul veniturilor, este centrat pe categoriile cele mai defavorizate. În contrast cu ideologia familialistă și maternalistă, politicile sociale și familiale nu sunt orientate spre dezvoltarea familiei și creșterea demografică, ci doar pe asigurarea unui nivel minim de supraviețuire. La noi, conviețuiește în mod aproape paradoxal discursul în favoarea maternității cu precaritatea drepturilor și a serviciilor de susținere a acesteia. Spre deosebire de perioada anterioară (comunistă), când câștigurile în privința drepturilor sociale s-au făcut sacrificându-se libertățile civile și politice, în postcomunism, victoriile obținute în zona libertăților civile și politice s-au realizat cu prețul sacrificării drepturilor sociale și a accentuării alarmante a inegalităților și a polarizării societății, afectând componenta cetățeniei sociale.

Reconfigurarea spațiului public în România postcomunistă s-a făcut preponderant în termeni masculini, reprezentarea femeilor în structurile de decizie fiind redusă, la fel și vizibilitatea lor publică. În acest context, formularea unor interese specifice a fost și este aproape invizibilă, iar progresele obținute nu sunt consolidate, riscul unor regrese fiind permanent. Constrângerile vieții cotidiene, modele culturale care promovează centrarea pe familie și maternitate ca factori principali de structurare a identității feminine, lipsa exercițiului civic, ca și „antifeminismul preventiv” întrețin atitudinea de limitare sau renunțare a femeilor cu privire la implicarea lor în viața profesională, în sfera publică și politică. Temele de interes imediat, percepute ca având caracter de urgență prin raportarea lor la nevoile de bază (ajutorarea copiilor și femeilor din categorii defavorizate), reușesc totuși să mobilizeze energiile femeilor, spre deosebire de interesele strategice, politice. Se pune întrebarea dacă formularea problemelor

- 266 sociale circumscrise sferei private și includerea lor, în mod constant și coerent, pe agenda publică ar genera o implicare mai activă a femeilor în viața civică și politică, contribuind astfel la concretizarea cetățeniei sociale și politice a femeilor. Și în comunism și în postcomunism, sistemul protecției sociale și a politicilor familiale, caracterizat prin subfinanțare, contradicții și incoerențe interne, contribuie la menținerea și chiar la consolidarea diviziunii sexuale a muncii: segregarea orizontală și verticală, diferențele de salarizare, inegalitățile de gen în raport cu munca domestică și munca profesională, remunerată.

Bibliografie

- Aninoșanu, Livia, Marțiș, Daniela, Sorescu, Irina, *Cum gestionăm eficient cazurile de discriminare la locul de muncă. Ghid practic pentru sindicate și organizații neguvernamentale*, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, București, 2008.
- Badinter, Elisabeth, *Le conflit. La femme et la mère*, Éditions Flammarion, Paris, 2010.
- Badinter, Elisabeth, *Mamă sau femeie? O polemică despre maternitate ca o nouă formă de sclavie*, traducere din limba franceză de Vasile Savin, Litera, București, 2012.
- Ballmer-Cao, T., H., Mottier, V., Sgier, L., (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Éditions Gallimard, Paris, 2000.
- Bereni, L., Chauvin, S., Jaunait, A., Revillard, A., *Introduction aux gender studies. Manuel des études sur le genre*, Éditions De Boeck Université, Bruxelles, 2011.
- Bourdieu, Pierre, *Dominația masculină*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, Meridiane, București, 2003.
- Centrul Parteneriat pentru Egalitate, *Cum dezvoltăm și implementăm politici și programe de work-life balance în companii*, București, 2007.
- Del Re, A., Heinen, J., *Quelle citoyenneté pour les femmes? La crise des États-providence et de la représentation politique en Europe*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1996.

- Dragolea, A., „Preferințe și mecanisme pe piața muncii – o abordare de gen sau cum «aleg» femeile performanțe profesionale mai scăzute și bani mai puțini”, în Băluță, O., (eds.), *Gen și interese politice. Teorii și practici*, Polirom, Iași, 2007.
- Gadrey, N., *Travail et genre. Approches croisées*, L'Harmattan, Paris, 2001.
- Gaulejac Vincent and Nicole Aubert, *Femmes au singulier ou la parentalité solitaire*, Edition Klincksieck, Paris, 1990.
- Hofstede, G., Hofstede, G.J., M. Minkov, *Culturi și organizații. Softul mental. Cooperarea interculturală și importanța ei pentru supraviețuire*, traducere din limba engleză de Mihaela Zografi, Humanitas, București, 2012.
- Lipovetsky, Gilles, *A treia femeie*, traducere din limba franceză de Radu Sergiu Ruba și Manuela Vrabie, Univers, București, 2000.
- Letablier, M.-T., „Le travail centré sur autrui et sa conceptualisation en Europe”, pp. 19-41, *Travail, genre et société* magazine, nr. 6, 2001/2.
- Lewis, Jane (ed.). *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*, Adward Elgar, London, 1993.
- Lewis, Jane (ed.). *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe*, Aldershot, Ashgate, 1998.
- Maruani, M., *Travail et emploi des femmes*, ediția a III-a, Éditions La Découverte, Paris, 2006.
- Miroiu, Mihaela, „Despre politica «ultimei inegalități»”, în Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași, 2003.
- Miroiu, M., *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași, 2004a.
- Miroiu, M., Hașdeu, I., „En Roumanie, le féminisme académique a un ascendant sur le féminisme militant: Entretien avec Mihaela Miroiu, fondatrice des Études Genre en Roumanie”, în *Nouvelles Questions Féministes*, vol. 23, nr. 2, Postcommunisme: Genre et États en transition, 2004b.

- 268 Méda, Dominique, *Le temps des femmes. Pour un nouveau partage des rôles*, Champs actuel, Paris, 2008.
- Neaga, Diana, E., *Gen și cetățenie în România. Între formal și substanțial, normal și normativ*, Polirom, Iași, 2013.
- Okin, M. S., *Justice, genre et famille*, Flammarion, Paris, 2008.
- Pasti, Vladimir, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași, 2003.
- Păunescu, Ramona *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe*, Polirom, Iași, 2012.
- Phillips, A., „Espaces publics, vies privées”, pp. 405-416, în Ballmer-Cao, T.H., Mottier, V., Sgier, L. (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Éditions Gallimard, Paris, 2000.
- Pinker, S., *Paradoxul sexelor. Bărbații, femeile și adevărata prăpastie dintre sexe*, traducere din limba engleză de Monica Tudora, Curtea Veche, București, 2011.
- Raportul FEMINA, *Cercetare națională asupra discriminării de gen pe piața muncii din România*, București, INSOMAR, 2011.
- Silvera, R., „Tems professionnels et familiaux en Europe: de nouvelles configurations”, în *Travail, genre et société*, Revue, Novembre 2010/2, nr. 24, Editions La Découverte, Paris, 2010.
- Szikra Dorottya and Szelewa Dorota, „Welfare et socialisme: de certains concepts relatifs au genre”, în *Cahiers du Genre*, Paris, 2009/1, nr. 46.
- Teodorescu, Adriana, „Muncă și maternitate, o relație controversată? Reprezentări și percepții asupra muncii ale mamelor sau ale celor care se pregătesc să devină mame”, în Maria Nicoleta Turliuc (coord.), în *Gen și diferențe de gen în studii empirice*, Institutul European, Iași, 2014.
- Waylen, G., „Le genre, le feminism et l'Etat: un survol”, în Ballmer-Cao, T.H., Mottier, V., Sgier, L., (eds.), *Genre et politique. Débats et perspectives*, Éditions Gallimard, Paris, 2000.

Note despre autori

Liviu Marius BEJENARU este consilier superior Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, licențiat al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași (1992); studii postuniversitare – specializarea științe politice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București (1994). Volume publicate: *Membrii C.C.al P.C.R. (1945-1989). Dicționar* (2004, coautor); *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*, vol. I, A-E (2011, coautor); *România, 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Instituții de partid, de stat, obștești și cooperatist* (2012, coautor).
bajanaruliviu@yahoo.com

Radu CLIT, psiholog clinician, psihoterapeut, psihanalist, psihodramatist. Doctor în Studii psihanalitice la Universitatea Paris VII, cu teza *Cadre totalitaire et fonctionnement narcissique*, în 1999. A publicat: *Cadre totalitaire et fonctionnement narcissique* (2001, cu o versiune în limba română apărută în 2004); *La sexualité collective: de la révolution bolchevique à nos jours* (2007), precum și numeroase articole în reviste franceze și românești. Este membru al „Société française de psychothérapie psychanalytique de groupe”.
radu_clit@yahoo.fr

Corina DOBOȘ – DAAD alumna, este în prezent cercetător postdoctoral la Universitatea din București cu o temă legată de desfășurarea Conferinței Mondiale a Populației, București, 1974. În același timp activează ca și asistent de cercetare la Universitatea de Medicină și

- 270 Farmacie, în cadrul proiectul de cercetare nr. PN-II-RU-TE-2012-3-44, „Standarde medicale și ideologie în psihiatria din România comunistă” finanțat de CNCS-UEFISCDI. Domenii de interes: istoria demografiei, istoria științei, biopolitică și comunism. Publicații recente: *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu*, vol. I-II (2010, 2011), coordonator și coautor. koritza24@yahoo.com

Luminița DUMĂNESCU este cercetător științific II la Centrul de Studiere a Populației, Universitatea Babeș-Bolyai, printre preocupările sale științifice numărându-se istoria familiei și istoria copilăriei. Este autoare a unor cărți precum *Familia românească în comunism* (2012), *Universul copilăriei la românii din Transilvania* (2009), în prezent fiind preocupată de reconstituirea copilăriei în perioada 1945-1989. luminita_dumanescu@yahoo.com

Georgeta GHEBREA este profesor universitar la Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București. În 1996 a obținut titlul de doctor, acordat de Universitatea din București, cu o teză privind familia și politicile familiale în România. Interesele de cercetare cuprind politicile sociale și familiale, politicile egalității de șanse și modelul social european. A publicat numeroase de articole în reviste din țară și străinătate, precum și 12 volume ca unic/prim autor. Cele mai recente cărți: *Metamorfoze sociale ale puterii* (2007) și *De la sărăcie la bunăstare și înapoi?* (2010). georgeta.ghebrea@fspub.unibuc.ro

Alina ILINCA este consilier superior Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, licențiată a Facultății de Istorie, Universitatea din București (1999); doctor în economie (2009). Volume publicate: *Membrii C.C. al P.C.R. (1945-1989). Dicționar* (2004, coautor); *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*, vol. I, *A-E* (2011, coautor); *România, 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Instituții de partid, de stat, obștești și cooperatiste* (2012, coautor).

Raluca Ioana HOREA-ȘERBAN este lector universitar în cadrul Departamentului de Geografie, Facultatea de Geografie și Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. A absolvit, în anul 2001, secția de Geografie – Limba Engleză, iar în anul 2011 a obținut titlul

de doctor în Geografie cu teza intitulată *Populația Județului Vrancea*, lucrare ce a fost publicată în anul 2014. A beneficiat de burse de cercetare la Universitatea din Poitiers (2006) și la Universitatea Autonomă din Madrid (2006). A susținut numeroase lucrări în cadrul conferințelor de specialitate, atât în țară, cât și în străinătate.
ralusel@yahoo.com

Marinela ISTRATE este lector universitar în cadrul Departamentului de Geografie, Facultatea de Geografie și Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. A absolvit, în anul 1997, secția de Geografie a acestei facultăți, iar în anul 2006 a obținut titlul de doctor în Geografie, teza fiind publicată în anul 2008 la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” cu titlul *Relațiile urban – rural în Moldova în perioada contemporană*. A beneficiat de stagii de cercetare la Genova (1999) și Paris (2000) și a susținut comunicări atât la conferințe naționale, cât și internaționale.
marinelaistrate75@yahoo.com;

Manuela MARIN, doctor în istorie (2008) al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (*Originea și evoluția cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989*), cercetător postdoctoral al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (2010–2012). Domenii de interes: istoria comunismului românesc, viața cotidiană în comunism, cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu. Este autoarea volumelor *Originea și evoluția cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989* (2008); *Între prezent și trecut: cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu și opinia publică românească* (2014).
marinmanuela2004@gmail.com

Cătălina MIHALACHE este cercetător științific III la Institutul de istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române, Iași. Domenii de cercetare: istoria educației (secolele XIX–XX), istorie culturală și socială (educație patrimonială, identități naționale și locale, educație de gen, didactica istoriei, școala în perioada comunistă și postcomunistă). Cărți publicate: *Școala și artizanatul. Interpretări culte ale artei populare* (2007); Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache (eds.), *Patrimoniul național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii* (2009); *Didactica apartenenței. Istorii de uz școlar în România secolului XX* (2012).
catalinamihalache@yahoo.com

